

Хмельницький обласний інститут післядипломної педагогічної освіти  
імені Анатолія Назаренка  
Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка  
Хмельницький національний університет  
Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича  
Відділ освіти, молоді та спорту Новоушицької селищної ради  
Новоушицький центр професійного розвитку педагогічних працівників  
Вільховецька ЗОШ I-III ступенів імені Федора Степановича Бацури  
Хмельницька обласна організація Національної спілки краєзнавців України

**Збірник матеріалів**  
**регіональної науково-практичної конференції**  
**«Федір Степанович Бацура - відомий подільський педагог-новатор,**  
**видатна постать національної освіти України середини ХХ ст.»,**  
присвяченої 110-й річниці від дня народження вчителя біології  
Вільховецької СШ, видатного педагога-натураліста, Заслуженого  
вчителя школи Української РСР Ф.С. Бацури



Хмельницький - Вільховець  
2023

**Федір Степанович Бацура** - відомий подільський педагог-новатор, видатна постать національної освіти України середини ХХ ст.: збірник матеріалів науково-практичної конференції. - Хмельницький: ХОШПО, 2023. - 201 с.: іл.

**Редакційна колегія:**

**Соловей Микола Васильович**, кандидат педагогічних наук, доцент кафедри менеджменту освіти Хмельницького ОШПО імені Анатолія Назаренка.

**Скрипник Сергій Васильович**, кандидат педагогічних наук, доцент кафедри екології і біологічної освіти гуманітарно-педагогічного факультету Хмельницького національного університету.

**Мирна Лілія Анатоліївна**, методист біології Хмельницького ОШПО імені Анатолія Назаренка.

**Зотова Олена Василівна**, методист еколого-натуралістичного підрозділу Хмельницького ОЦТКУМ.

**Шевченко Ігор Іванович**, директор Вільховецької ЗОШ І-ІІІ ступенів імені Федора Степановича Бацури.

**Наукові рецензенти:**

**Прокопчук Віктор Степанович**, доктор історичних наук, професор, академік Української академії історичних наук, Заслужений працівник освіти України.

**Пустовіт Григорій Петрович**, доктор педагогічних наук, професор, професор кафедри методики викладання і змісту освіти Рівненського ОШПО, Заслужений діяч науки і техніки України.

Ухвалено до друку науково-методичною радою Хмельницького обласного інституту післядипломної педагогічної освіти імені Анатолія Назаренка (протокол № \_\_ від \_\_ травня 2023 року).

У збірнику представлені матеріали учасників регіональної науково-практичної конференції «Федір Степанович Бацура - відомий подільський педагог-новатор, видатна постать національної освіти України середини ХХ ст.» на базі Вільховецької ЗОШ І-ІІІ ст. імені Ф.С. Бацури 5 травня 2023 року.

Конференція ставила за мету збереження кращих традицій української освіти через популяризацію та поширення передового педагогічного досвіду відомого подільського педагога-натураліста, вчителя біології сільської школи Ф.С. Бацури щодо досягнення вчителями ефективності взаємодії теорії і практики вивчення біології, раціонального поєднання уроків та гурткової юннатівської роботи, результативності трудового виховання й профорієнтації дітей і учнівської молоді в закладах освіти.

Збірник розраховано на вчителів біології, педагогів-натуралістів, учнів і вихованців закладів загальної середньої та позашкільної освіти, викладачів і студентів природничих факультетів закладів вищої освіти.



**( 5 травня 1913 року - 31 березня 1982 року )**



## ЗМІСТ

<b>Замість передмови.</b> Василь Григорович Кремень про Федора Степановича Бацуру.....	<b>9</b>
Вітальний лист Національної академії педагогічних наук України учасникам конференції.....	<b>10</b>
<b>Науково-педагогічна спадщина Ф. С. Бацури.</b>	
<b>Бацура Ф. С.</b> Активізація навчального процесу на уроках біології (стаття у Збірнику матеріалів «З досвіду роботи вчителів шкіл області».....	<b>11</b>
<b>Баканова Н. В., Бацура О. Ф., Совтисік Д. Д.</b> Активізація пізнавальної діяльності учнів - основне завдання освіти.....	<b>17</b>
<b>Бацура Г. В., Виклюк М. І., Федорончук М. М., Шаргородська Н. П.</b> Історичний екскурс: навчально-матеріальна база з біології Вільховецької середньої школи середини ХХ століття.....	<b>24</b>
<b>Берека В. Є.</b> Реалізований талант.....	<b>31</b>
<b>Вашеняк І. Б.</b> Енциклопедія освіти Хмельниччини: постать Ф.С. Бацури у плеяді освітян Хмельниччини.....	<b>37</b>
<b>Любінська Л. Г.</b> Сучасна науково-дослідна робота учнів та її основи у діяльності педагога-новатора Ф.С. Бацури.....	<b>46</b>
<b>Мирна Л. А.</b> Активізація освітнього процесу на уроках біології: педагогічні ідеї Федора Бацури крізь призму часу.....	<b>49</b>
<b>Орловська Н. М.</b> Виховний потенціал педагогічного досвіду Федора Бацури.....	<b>54</b>
<b>Прокопчук В. С.</b> Загальноосвітня школа в умовах хрущовських реформ: успіхи і прорахунки.....	<b>58</b>
<b>Пустовіт Г. П.</b> Сучасна освіта і виховання в контексті трансформаційних процесів в українському суспільстві.....	<b>69</b>
<b>Скрипник С. В., Скрипник А. В.</b> Науково-методичні засади формування ціннісного ставлення до природи в здобувачів освіти.....	<b>75</b>
<b>Соловей М. В.</b> Федір Бацура - сподвижник перебудови шкільної біологічної освіти у другій половині 40-х рр. ХХ століття.....	<b>84</b>
<b>Стрельбіцька Н. І.</b> Розвиток туризму в Наддністрянському регіоні: проблеми і перспективи.....	<b>102</b>

<b>Янцаловський О. Й.</b> Батьківська школа виховання - потужний стимул до пізнання світу, наполегливості та творчої праці.....	<b>108</b>
<b>Климчук В. В.</b> Федір Степанович Бацура - відомий подільський педагог-новатор, сільський вчитель біології і знаменитий ентузіаст юннатівського руху в Україні середини ХХ століття - видатна постать української національної освіти.....	<b>112</b>
<b>Власов А. С.</b> Фізичний розвиток та здоров'я школярів у контексті педагогічного досвіду Ф. С. Бацури.....	<b>126</b>
<b>Васенкова (Коваль) О. І.</b> Тримаючи в руках найкращий витвір людства.....	<b>129</b>
<b>Врублевська Є. Ц.</b> Портрет і фото з дитячих юннатівських літ.....	<b>131</b>
<b>Зведенюк М. А.</b> Шкільні дендропарки та екологічні стежки як основа формування природознавчої компетентності учнів через удосконалення способів навчально-пізнавальної діяльності шляхом реалізації нового змісту освіти.....	<b>135</b>
<b>Зотова О. В.</b> Педагог-натураліст Ф.С. Бацура: пам'ятаємо, пишаємося, вшановуємо світлу пам'ять видатного освітянина Хмельниччини .....	<b>149</b>
<b>Кордонська Н. І.</b> Відповідь на риторичне питання.....	<b>154</b>
<b>Кукур'як М.І.</b> Вітальне слово учасникам конференції.....	<b>160</b>
<b>Кукур'як Н. М.</b> Світло непересічного педагогічного таланту.....	<b>161</b>
<b>Орищук (Громніцька) С. Ф.</b> Історія, якої немає.....	<b>163</b>
<b>Півторак (Яремчук) Т. П.</b> А я й не знала... Або чи є у курки зуби?...	<b>165</b>
<b>Понуркевич (Григорчук) Г. В.</b> Спомин, що ледь торкнувся пам'яті устами.....	<b>167</b>
<b>Смаровоз (Григорчук) О. В.</b> Зерна педагогічної майстерності педагога-новатора, що проростають у творчості сучасних освітян .....	<b>169</b>
<b>Сорохманюк О. І.,</b> Назад у майбутнє.....	<b>178</b>
<b>Удра П. Г.</b> Таланти серед нас.....	<b>182</b>
<b>Климчук В. В.</b> Старовинний Вільховець - одне з найдавніших поселень Хмельницької області (за матеріалами публікації сайту Вільховецької ЗОШ І-ІІІ ступенів імені Федора Степановича Бацури).....	<b>188</b>
<b>Шевченко І. І.</b> Вільховецька загальноосвітня школа І-ІІІ ступенів імені педагога-натураліста Федора Степановича Бацури: 142 роки навчання і	

виховання підростаючих поколінь школярів на шляхах реформування національної освіти та сучасні реалії школи і її поступу в майбутнє.....	<b>191</b>
<b>Резолюції та рекомендації конференції .....</b>	<b>201</b>

# 450 юных мицуринцев

Лаборатория

## В „зелёном классе“

**М**ногие в школе села Ольховки. Живой изобреткой окружили школу берёзы и кусты. В саду яблоки, груши, сливы, малина, смородина, крыжовник, клубника... Между дозревшими ябл. А немного поодаль — ряды выкопанных соевых бобов и огромный участок зерновой. В самом центре школьной территории стоят скамейки. Там же и столы для учителя. А вокруг пышно цветут ирисы, георгины, настурция, душистая маттиола и другие цветы. — Это наш школьный „зелёный класс“, — говорит нам директор школы Дмитрий Данилович Суляев. Ввиду нагромождения трудов ребята. Они планировали капусту, бобы, пшеницу, фасоль, картофель, третьи хлопотали у молодых берёзов...

— Дело здесь каждому найдётся, — сказал Дмитрий Данилович. — Школьный опытный участок у нас большой — 2 гектара, да ещё, кроме того, 3 гектара сада. Начиная с первокурсника и кончая батальонскими, все ребята здесь — участники. Интересно работу проводят они вместе со своим учителем биологии Фёдором Степановичем Бацури. Юннаты выводят новые гибридные формы ржи, кукурузы, пшеницы, картофеля, выращивают огородную рожь и пшеницу. Переделывают природу растений. Дуся Кульчицкая, например, превратила озимую пшеницу в яровую. Надежда Ванденко и Лида Яремчук работают над прародительницей картофеля — пасленом из яровой озимки.

Несколько лет Галина Гроховская работала над выращиванием элитных и добиваясь того, что с опытного участка собирала урожай в два раза больше, чем с контрольного. В прошлом году Галина передала 1500 кустиков земляники своему колхозу. А Грisha Удза с товарищами разложила черенками около тысячи кустиков винограда и 500 кустов смородины.

Книжки переписываются с Обеским научно-исследовательским селекционным институтом имени Т. Д. Лысенко. Учёные делят советы юным мицуринцам в их опытной работе.

Сегодня юннаты Ольховской средней школы Ново-Ушицкого района Каменец-Подольской области рассказывают о том, чем они занимаются в своей зелёной лаборатории.

Л. ВОРОНОВА.



Юннаты на школьной пасеке.

Фото В. Приходко.

## Высокий урожай ржи

— Вчера, пойдя в поле и поставив найти там несколько очень крупных колосьев ржи, — сказал мне однажды Фёдор Степанович. Это было в 1949 году. Помню, как в целый день бродил среди спелой золотистой ржи, подбирая драгоценные колосья. Искал рожь и ноги и все же нашёл несколько колосьев длиной в 15—18 сантиметров сорта «стараянская-2». Мы взвесили их, затем оболотили и высеяли на грядке. Грядку хорошо удобрили перегноем и минеральными удобрениями. Когда рожь стала колоситься, в каждый день прибегал на участок и всё мерил, издрог ли колос.



И вот выросла высокая, густая рожь. Отдельные колосья её достигали уже 20—23 сантиметра.

Осенью 1950 года я снова отобрал самые длинные и тяжёлые колосья и высеял их в грунт. На следующее лето урожай достиг, считая с гектара, 33.2 центнера.

«Если такие семена высеять на колхозные поля, то урожай ржи увеличится почти вдвое», — с радостью думал я. Решил продолжить работать над тем, чтобы улучшить жизнеспособность ржи. Для этого снова высеял отборные семена в разные сроки и вносил разные удобрения. В результате получил рожь со стеблями неодинаковой толщины и колосьями, имеющими различный вес и длину. Там я изучал, как различные условия влияют на рост и развитие ржи.

Сейчас яркозелёный цвет растущей ржи, длинный и тяжёлый колос обещают высокий урожай.

Благодаря воспитанию и отбору растений у меня получилась новая высокоурожайная форма ржи.

Владлен ТОЦКИЙ.

## ОПЫТЫ С ПОМИДОРАМИ

Много я думал над тем, как бы вывести новые гибриды помидоров. Для этого в прошлом году проделала прививки пасленовых в разных комбинациях, например: помидор «золотистый» привил к паслену. Затем привил помидор «брекелей» к картофелю. Прививку делала в расщел, на два корня и в пазуху листа.

На опыте убедились, что прививка в пазуху листа — самый лучший способ. Особенно интересные гибриды получились от прививки «золотистого» к помидору «брекелей».

Помидоры сорта «золотистый», мелкие и желтоватые, крупный и мясистый «брекелей» имеет круглую форму.

С волнением наблюдал я, какую форму и цвет приобретает плоды на гибридных растениях. Все свои наблюдения записывала в дневник. Помидоры получились намного увеличенные, светлорозовые и мясистые. Я собрал из полученных гибридных плодов семена и высеял их весной в парник.

Сейчас ожидаю от своих гибридных семян новых плодов.

Франц ЛИННИКОВ.

## Огурец-великан

Я мечтаю из спелых огурцов сделать кабачок. Для этого нужно возделывать свой участок на две части: на одной посею кабачки на другой — огурцы. Когда они зацветут, соберу пыльцу кабачка и перенесу её шпательком на пестик цветка огурца. Затем зёрно его марасим мешочком, чтобы насекомые не занесли на него другую пыльцу.

Собиравшие гибридные семена и высею. Вуля зарекомендовали себя в качестве опытных растений. Тогда огурцы могут вырасти огромными, как кабачки, а вкус у них должен быть, как у огурца.

Галина ЯВОРСКАЯ.

## КАРТА РОДИНЫ

Очень интересным делом занялся наш класс. Мы задумали изобразить на своей карте Родины, посадив на неё различные цветы и растения. Сначала начертили на земле контуры моря, рек, гор, каньонов и других возвышенных мест насыпали много земли. Назначили, равнины засеяла травой. А леса и лесополосы засадили цветами.

Теперь карта всё засажена и занесено, ждём карта стала необычайно красивой. Далеко вдаль её пригласили огородники. После карты всегда толпятся мальши. Осторожно стараюсь не помешать, они любуются ею.

За время летних каникул мы речички залили цементом обозначенные моря, реки и каналы и наполнили их водой. А выстриженные камешки покажут, где построены новые электростанции.

Галина ПОНУКВИЧ, Нада БАЦУРА.



— Большой урожай винограда соберём мы нынче, — говорит, рассматривая виноградные лозы, Женя Бицуря.



— Вила, расскажи нам, как ты вырастила свою рожь, — спрашивает любознательные мальши у старшкклассника Владлена Тоцкого.

## Наша кукуруза

ОСМОТРИТЕ, какую кукурузу вывели юннаты! — часто говорили колхозники, проходя мимо школы. И мы с гордостью смотрели на сильные зелёные стебли, на большие, тяжёлые початки нашей кукурузы.

Пять лет мы трудились, чтобы вывести новые гибридные семена высокоурожайной кукурузы, и, наконец, наша кукуруза дала, считая с гектара, 86,3 центнера зерна.

С чего же мы начинали? Успех пришёл не сразу. Посоветовавшись с учителем Фёдором Степановичем Бацури, мы посадили кукурузу сорта «бессарабная» и «миннезота-23». Хорошо удобрили почву местными и минеральными удобрениями. Когда кукуруза зацвела, срезаем у «бессарабной» тычинки в зелёном виде. Пыльца «миннезота-23» опылила «бессарабную». Величина початков поднялась до 25—30 сантиметров.

На следующий год передала 15 центнеров новых гибридных семян колхозу заводу нашего колхоза, где заведующий комсомолом Петруня Комарнича. Она её выращивает второй год и собирает богатый урожай.

Но мы не оставили своей опытной работы над кукурузой. Новые гибридные семена мы скрестили с «северноказахстанской» многопочатковой. Полученные семена кукурузы передала учителям младших классов, чтобы они вели дальнейшие опыты. А сами стали выращивать новый сорт.

Мария КОШОВСКАЯ, Людмила ЧИЧАНОВСКАЯ.

## Как растёт гречиха

Наш колхоз имени Кирова впервые засеял 26 гектаров гречихой, и мы пошли в поле посмотреть, как она всходит.

Председатель колхоза рассказал нам, что эта культура очень боится мороза. Поселил её в три разных срока, желая узнать, когда лучше всего сеять гречиху в нашем районе, чтобы она дала богатый урожай.

Гречиха, засеянная 7 мая, взошла только 21 мая, а гречиха, засеянная 15 мая, взошла 22 мая.

Для того, чтобы вести наблюдения на опытных полях, мне нужна была помощь, ребята, — сказал председатель. Мы все охотно согласились.

Помочь родному колхозу. Для наблюдений на опытных полях выделили группу ребят. Эта работа очень кропотливая: каждое утро взвешивать прирост корневой системы, стебля, листьев и записывать сведения в дневник.

Кроме этого, мы звали дневник погоды, в котором отмечаем температуру воздуха, направление и силу ветра, влажность почвы. Будем вести точный учёт, сколько выпало осадков.

Сейчас мы с нетерпением ждём, когда гречиха зацветёт. Цветы её очень красивы; белые и бледно-розовые. И запах у них нежный.

Мы узнали, что опыляются они перекрёстным способом. Пчёлы и другие насекомые переносят пыльцу с одного цветка на другой.

На следующий год, используя свои наблюдения и опыт работы, мы задумаем вырастить у себя на пришкольном участке высокоурожайный сорт гречихи.

Евдокия КУЛЬЧИЦКАЯ, Станислав БЕНЦАЛО.



## Замість передмови

**Василь Григорович Кремень про Федора Степановича Бачуру**

З великою приємністю ознайомився із збіркою, що висвітлює діяльність знавця медоносів, бджільництва і юннатівського руху в Україні Федора Степановича Бачури. Із своїх нещодавніх років пам'ятаю, яке велике значення мав цей рух для виховання учнів.

Тому слід ввічливо пропонувати до вступу збірки, який є актуальним і сьогодні, віддати належне його творчості. Щиро дякую усім, хто че робить на Хмельщині збірку цього видання діяльності Ф. С. Бачури. Визнаймось разом нашим колегам із колегіальності і академії педагогічних наук України, які допоможуть з цим робити. Всі разом будемо прагнути, щоб це діяльність зберігали і поширювали і в Україні і за її межами.

З любов'ю збираю 01.09.2013г. В. Кремень





## НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ ПЕДАГОГІЧНИХ НАУК УКРАЇНИ (НАПН України)

вул. Січових Стрільців, 52-А, Київ, 04053  
телефон / факс (044) 226-31-80, (044) 489-08-60  
e-mail: [info@naps.gov.ua](mailto:info@naps.gov.ua) / web-сайт: [naps.gov.ua](http://naps.gov.ua)  
код ЄДРПОУ 00046077

### Шановні учасники Регіональної науково практичної конференції!

Інноваційний поступ освіти України – це пошук перспективних форм і методик організації освітнього процесу в закладах освіти нашої країни. Він неможливий без аналізу кращих освітянських традицій попередніх поколінь освітян, їх вивчення та раціонального застосування.

Яскравим прикладом позитивного педагогічного досвіду є творча науково-педагогічна діяльність видатного подільського педагога-новатора, вчителя біології Вільховецької СШ Федора Степановича Бацури, ім'я якого вписано золотими буквами в освітянську історію його рідного краю та юннатівського руху України середини ХХ століття, світлій пам'яті та 110-річчю з Дня народження якого приурочена ця науково-педагогічна конференція.

Шановні освітяни й науковці – учасники конференції, щиро поцінуємо Ваш професійний досвід і Вашу щоденну копітку працю, що заслуговує визнання і високої суспільної поваги.

Сподіваємось, що ця конференція стане важливим кроком продуктивної співпраці освітян і науковців у збереженні й примноженні кращих традицій української національної освіти та передового педагогічного досвіду викладання біології й організації юннатівської роботи з учнями на Поділлі, яку свого часу започаткував знаменитий педагог-натураліст Федір Степанович Бацура, а нині цю роботу наполегливо продовжують його послідовники.

Бажаємо Вам непохитної віри в перемогу нашого народу над російськими окупантами, надійно захищеного мирного неба над нашою квітучою незалежною і могутньою Україною, великого людського щастя і здоров'я, злагоди й добробуту, життєвої наснаги й успіхів у Вашій науковій та педагогічній праці на благо подальшого розвитку національної освіти, формування активних громадян і патріотів нашої Батьківщини! Слава Україні!

Президент  
Національної академії  
педагогічних наук України

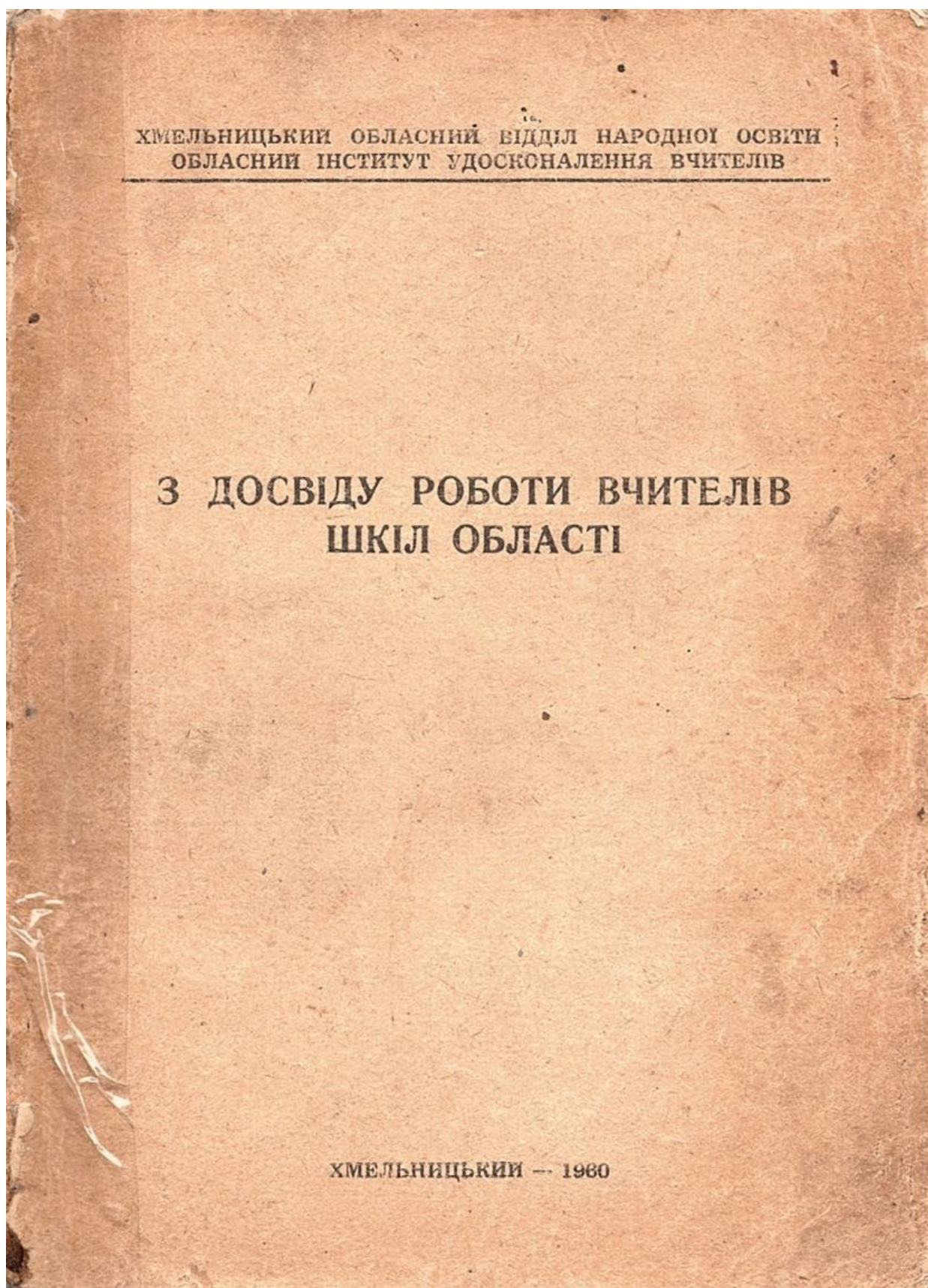


  
В. Г. Кремень

## Науково-педагогічна спадщина Ф.С. Бацури

«Активізація навчального процесу на уроках біології»

Публікація Ф.С. Бацури у виданні «З досвіду роботи вчителів шкіл області»



Ф. С. БАЦУРА,

Заслужений учитель школи УРСР,  
учитель біології Вільховецької середньої школи  
Новоушицького району

## АКТИВІЗАЦІЯ НАВЧАЛЬНОГО ПРОЦЕСУ НА УРОКАХ БІОЛОГІЇ

### I. Підготовка учнів до уроку

Підготовка учнів до практичної діяльності вимагає використання таких методів навчання, які б забезпечили всебічний розвиток самостійності та ініціативи учнів. В своїй практиці викладання біології ми домагаємося, щоб учні не тільки засвоювали зміст програмного матеріалу, але і навчилися самостійно набувати знання з книги, з спостережень, самостійно осмислили програмний матеріал, оволоділи уміннями і навичками творчого його застосування в житті. Така цілеспрямованість навчального процесу вимагає такої побудови уроку, при якій максимально забезпечується активна діяльність кожного учня в процесі засвоєння програмного матеріалу.

Як показує практика, цього можна досягти лише тоді, коли навчання тісно пов'язане з життям, з особистим досвідом кожного учня, з явищами навколишньої дійсності, коли в учнів виникає органічна потреба в з'ясуванні незрозумілих питань, поставлених самими фактами життя, коли запам'ятовування послідовності процесів і фактів стає результатом

мислення. Якість уроку біології у повній мірі залежить від контакту дітей з оточуючою природою.

Чим більше фактів нагромаджено учнями в процесі праці та спостережень у сфері органічної природи, тим вища педагогічна ефективність уроку, тим глибше осмислення учнями об'єктивних законів живої природи, тим ефективніше їх використання в повсякденному житті людини.

Ось чому в сучасних умовах викладання біологічних дисциплін в середній школі немислимо без шкільної навчально-дослідної ділянки, живого кутка, біологічного кабінету, устаткованого навчальними посібниками та обладнанням для лабораторних робіт, без посиленої праці учнів у колгоспному виробництві, навчальних екскурсій і походів.

В своїй педагогічній практиці ми намагаємось використати навчальну базу, щоб збагатити учнів життєвим досвідом і вже на основі його активізувати навчальний процес.

Одною із важливих частин навчальної бази є шкільна навчально-дослідна ділянка. Саме тут учні вперше знайомляться з великою різноманітністю рослинного світу, формуючи свої поняття про тісний зв'язок організму з умовами життя.

У нас в школі створений невеликий дендропарк, в якому є розширений видовий набір рослин. Крім місцевих дерев і кущів, тут є піхти, модрина, катальпа, плакучі форми рябини, яблуні та інші.

В теплиці та квітковому відділі є понад 3000 представників 150 видів квітково-декоративних рослин з різних зон світу. Вирощування їх потребує участі всіх учнів школи. В цій роботі учні стикаються з багатьма видами виробничих процесів: пересаджуванням, підживлюванням, готуванням суміші землі і добрив, штучним запиленням, насіннєвим і вегетативним розмноженням тощо.

Всі ці роботи розширюють кругозір учнів, сприяють виробленню потрібних умінь і навичок, а головне — збагачують життєвий досвід учнів, на базі якого вони активно засвоюють основи агробіологічної науки на уроці.

Потреба в такій підготовці учнів до засвоєння програмного матеріалу підтверджується такими фактами. В минулому році до вирощування тутового шовкопряда ми залучили учнів

6-го класу. Вони простежили весь цикл розвитку шовкопряда, з допомогою учителя підготували потрібні навчальні посібники. При вивченні цього матеріалу у 7-му класі учні проявляли велику активність під час бесіди на уроці, свідомо засвоїли не тільки загальний процес розвитку шовкопряда, а й ті наукові основи, на яких базується висока продуктивність шовківництва.

На Придністрянщині одною з важливих галузей сільського господарства є садівництво. Дуже важливо дати учням потрібні уміння і навички вирощувати плодове дерево. З цією метою при школі закладені шкілька та розсадник. Кожен учень, починаючи з 5-го класу, навчається вирощувати яблуню від посіву насіння дички до висаджування саджанців в плодовий сад. Кожен учень вирощує 25 рослин. Учні 5-го класу збирають насіння дички яблуні, висівають його під зиму, пікірують сіянці весною і доглядають їх влітку. Влітку цього ж року ми проводимо з учнями тренувальні вправи по окуліровці, кращим учням доручаємо окуліровку роз на шпирші. Восени учні викопують сіянці, сортують їх, висаджують у розсадник.

Важко переоцінити таку попередню підготовку до вивчення програмного матеріалу про яблуню в 6-му класі. На основі власного досвіду учні змістовно розповідають про вирощування підщеп, окуліровку, сортування підщеп, садіння їх у шкільку і з великим інтересом дізнаються про догляд за саджанцями в розсаднику, формування крони, про догляд за плодовим деревом в саду.

На уроці відчувається, що учні жадібно вбирають ці знання тому, що вони стали потребою їх сьогоденного дня, адже їм треба закінчувати розпочату роботу по вирощуванню яблуні.

Необхідність підготовки учнів в процесі праці до активного сприймання теоретичного матеріалу підтверджується поставленим нами дослідом.

В двох паралельних п'ятих класах велася попередня підготовка до активного сприймання програмного матеріалу з двох різних тем: в 5-А класі — до теми «Насіння і посів, Проростання насіння», а в 5-Б класі — до теми «Корінь, живлення рослин з ґрунту».

Заздалегідь, до вивчення цих тем, на уроках практичних занять та ботаніки, а також у післяурочний час учні 5-А класу збирали і сортували насіння квітів та овочевих культур, відбирали кращі початки кукурудзи для насіння, підготували роздатковий матеріал насіння одноплітних рослин. Кожен учень проростив в живому кутку по 100 насіння з метою дізнатися, чи завжди сходять все висіяне насіння, як появляються сходи квасолі, гороху та пшениці. Під час екскурсій на шкільну ділянку порівнювали віддалі між рослинами в посівах, спостерігали за роботою очисних машин в колгоспі і при цьому відбрали зразки різних фракцій насіння.

Учні 5-Б класу підготували роздатковий матеріал органічних та мінеральних добрив, а також типів коренів, заклали дослід з водною культурою, з підживленням примул та провели спостереження за розвитком кореня при обрізуванні його верхівки. Всі ці роботи проведені заздалегідь, до вивчення відповідних тем у класі. При виконанні тієї чи іншої роботи учням не давалося ніякого теоретичного пояснення. Під час виконання ними певної роботи учителем ставилися питання так, щоб вони викликали в учнів певний інтерес і розпалювали їх допитливість.

Так, наприклад, при виконуванні коренів конюшини посіву першого року (для виготовлення роздаткового матеріалу типів коренів) учні були здивовані тим, що корені ідуть дуже глибоко в ґрунт. При цьому само собою зародилося змагання — хто викопав найдовший корінь. Найбільш завзятим двом учням, що хотіли перемогти в змаганні, було запропоновано викопати корінь люцерна, яка росла вже третій рік.

Як і можна було сподіватися, при вивченні навчального матеріалу з однієї і тієї ж теми в обох класах учні по-різному сприймали його. В класі, де проведено підготовку до вивчення теми, легше формувалися ті чи інші поняття, учні глибше проникали в суть того, що вивчалось, спостерігалось прагнення вийти за рамки того, що їм уже відомо.

Важливо і те, що в цьому класі створювалася можливість використовувати підручник на уроці для самостійної праці без попереднього пояснення окремих питань. В цих випадках, на основі практичного досвіду учнів та знань, набутих самостійно з підручника, розгортається змістова, цікава бесіда, в якій значно доповнюються і поглиблюються знання.

В тому ж класі, де не проводилась певна підготовка до вивчення теми, учні менш активні, замість думки в них посилено працює пам'ять, без попереднього пояснення учні не можуть самостійно працювати над підручником, в результаті чого якість знань значно нижча, ніж у класі, в якому проведено певну підготовку до вивчення теми.

Варто відмітити, що лабораторні роботи, практичні заняття, екскурсії, якщо вони не використовуються як джерело знань, а проводяться тільки після вивчення відповідної теми, коли учням вже відомі процеси, факти і результати, в значній мірі втрачають свою педагогічну цінність, тому що при вивченні теоретичного матеріалу учні не спонукались до творчої думки, а практичне ознайомлення в цьому випадку не вимагає активного осмислення.

Всі ці факти підтверджують, що попереднє практичне ознайомлення учнів з матеріалом за навчальною програмою треба планувати заздалегідь, щоб чітко визначити практичні роботи, які повинні передувати вивченню теоретичного матеріалу, роботи, які будуть виконані в процесі вивчення теми, та роботи, що будуть виконані з метою перевірки теоретичних положень після вивчення відповідного матеріалу.

Всі ці практичні роботи важливі, але, як показує практика, перевагу треба надавати тим, які збагачують життєвий досвід, підготовляють учнів до осмисленого сприймання, активізують навчальний процес, тобто тим роботам, що передують урокам, або тим, що виконуються під час занять.

Потреба в попередній практичній підготовці учнів до уроку також викликається розбіжністю між вивченням окремих розділів програми і сезонністю природних явищ.

Так, наприклад, вивчення тварин типу членистоногих припадає на той час, коли практичне ознайомлення учнів з їх життям неповноцінне.

Об'єкти живого кутка, навчальні посібники не можуть повноцінно замінити ознайомлення дітей з цими тваринами в природних умовах. Ознайомлення з життям цих тварин після вивчення теоретичного матеріалу, під час екскурсій, яку ми проводимо з метою повторення весною, часом обмежене і не дає відповідного педагогічного ефекту. Щоб забезпечити більш глибоке і осмислене вивчення цієї теми, активізувати навчальний процес в цілому, ми намічаємо ряд заходів попередньої підготовки учнів.

**ПЛАН**  
підготовки учнів VI класу до вивчення зоології

Місяць	Зміст заходів	Термін виконання	Місце і методи проведення роботи
<b>Тема: ЧЛЕНИСТОНОГІ.</b>			
1.	Виготовити роздатковий матеріал — хрущі, окремо самці і самки.	травень	Дендропарк школи. Індивідуальна робота за завданням учителя.
2.	Розглянути пошкоджені личинкою хруща куці суниць та окремі рослини в шкільці.	під час роботи учнів на ділянці.	Ділянка суниць і шкілька школи. Ознайомлення всіх учнів класу.
3.	Заготовити роздатковий матеріал личинок хруща та пошкоджених ними рослин.		Шкільна ділянка. Робота ланкою.
4.	Провести спостереження за розвитком білана капустяного. Виготовити колекції.	під час кладки яєць.	Ізвиний куток і ділянка напусти. Колекціана робота цілого класу.
5.	Провести спостереження розвитку тutowого шовкопряда. Виготовити колекції.	під час виховування шовкопряда.	Шкільна шовководня. Робота цілого класу.
6.	Ознайомлення з сім'єю бджіл. Розглянути коширки, відкладені яєця, матку робочих бджіл і трутнів. Простежити, як приносять бджоли пилок та як збирають нектар на окремих квітках.	червень.	Екскурсія на шкільну пасіку.
7.	Зібрати роздатковий матеріал загублених біля вулика бджіл і трутнів.	червень.	Шкільна пасіка, виконують учні, яким до речі викладає вчитель.
8.	Спостереження за дафініями, циклопами, водними комахами. Зібрати їх для живого кутка.	вересень.	Екскурсія до водойми.
9.	Виготовити колекції жуків, метеликів.	протягом літа.	Індивідуальні літні завдання.

58

**2. Бесіда — основна форма активізації мислення на уроці**

Як підкреслено вище, в основу уроку ми кладемо підготовку учнів до активного сприймання програмного матеріалу. Лише на цій основі визначаємо методи проведення і структуру уроку з таким розрахунком, щоб учень в процесі активної праці на уроці повністю оволодів визначеним мінімумом знань і умінь, без потреби додаткового вивчення матеріалу за підручником вдома. Вивільнений від роботи над підручником час учні V—VII класів використовують на виконання домашніх завдань практичного характеру та читання доступної науково-популярної природничої літератури. Такі домашні завдання, як показує практика, значно підвищують якість знань і приносять значно більшу користь, ніж заучування змісту статті підручника з метою переказування.

Ця обставина привела нас до більш раціонального використання часу і підручника на уроці. Ми позбулися шаблонного порядку етапів уроку. Вивчення нового матеріалу в процесі активної розумової праці всіх учнів є основою уроку, якій підпорядковані з тією ж метою перевірка знань і закріплення. Замість обов'язкового, часто стученого ділення колективного уроку на окремі етапи ми маємо, таким чином, урок як єдине ціле з головною метою — свідоме осмислення і засвоєння учнями нових знань в процесі активної діяльності. Найчастіше ми використовуємо на уроках бесіду з обов'язковою самостійною роботою учнів над підручником.

**Як організовується такий урок?**

До початку уроку учні-лаборанти, які є в кожному класі, розкладають на столах підручники (їх додому учні в нас не носять), писемне приладдя, потрібний роздатковий матеріал. Вони ж приймають від учнів домашні практичні роботи і складають їх на спеціально для цього відведеному столі. Вся ця робота проводиться самими учнями до початку уроку.

На класній дошці до початку уроку визначаються вчителем завдання з підручника, над якими учні працюють зразу ж після того, як зайдуть у біологічний кабінет. В цей час вчитель відмічає у журналі відсутніх на уроці, проглядає практичні домашні завдання і відкладає з них ті, на які треба звернути увагу учнів тощо. Тривалість цього етапу уроку — 8—12 хвилин. Після цього починається виклад нового матеріалу, в

59

основу якого покладено бесіду. В такій бесіді легко активізується увага кожного учня, забезпечується можливість більше працювати з відстаючими, виявляти ступінь засвоєння попереднього програмного матеріалу та оцінювати знання учнів без спеціально відведеного для цього часу.

Тривалість бесіди буває різною, це визначається змістом і обсягом нового навчального матеріалу, повторенням попереднього і певними прийомами закріплення того, що вивчалось. Проте, при всіх обставинах на роботу з підручником для закріплення нового матеріалу залишаємо 5—10 хв.

Отже, на кожному уроці ми витрачаємо на роботу з підручником 13—25 хв. та на вивчення нового матеріалу методом бесіди 20—30 хв. Перевірка знань учнів і закріплення матеріалу у нас не становлять окремих етапів уроку, проте займають в процесі роботи на уроці завжди належне їм місце.

Не можна кожен урок зводити до одного і того ж трафарету. При додержуванні основного принципу активного сприймання змісту програми і максимального використання підручника учнями, ми використовуємо на уроках різноманітні прийоми відповідно до навчальної і виховної мети кожного уроку.

Так, наприклад, в окремих випадках вивчення нового матеріалу проводиться шляхом бесіди на основі життєвого досвіду учнів і знань з попереднього програмного матеріалу, з використанням посібників, які є в біологічному кабінеті, чи об'єктів живого кутка. В іншому випадку — при проведенні відповідної лабораторної роботи чи під час екскурсії. Нерідко урізноманітнює прийоми навчання експеримент, творча самостійна робота учнів тощо.

Належне місце в процесі бесіди, з метою закріплення та перевірки знань, глибокого осмислення наукових положень, займають в час такі питання, які викликають в учнів практичний інтерес і зацікавленість. Так, наприклад, під час вивчення в 5-му класі теми «Живлення рослини з ґрунту» учням були поставлені такі питання:

— Яку суміш органічних та мінеральних добрив треба вносити під капусту і чому?

— Якими добривами треба підживлювати весною озимі культури? Чому?

60

**3. Робота учнів з підручником на уроці**

Ми приділяємо багато уваги роботі учнів з підручником. Як переконує нас досвід, далеко не всі учні вміють над ним працювати. Спостереження за розповіддю учнями вивченого ними матеріалу з підручника приводять нас до висновку, що багато з них не вміють відділити головне від другорядного, що учень, відтворюючи зміст вивченого, не намагається розкрити суть поставленого питання, а підбирає завчені ним фрази. Нарешті, саме вивчення не зв'язується з життям, з досвідом, з потребою роботи, а виступає як самоціль — одержати позитивну оцінку і уникнути неприємностей.

Робота учнів V—VII класів над підручником з біології вдома, без праці над ним під контролем учителя, без певних навичок, вироблених на уроках, не тільки не приносить будь-якої користі, а часто виявляється навіть шкідливою.

Немає учнів, які готують уроки, проте не вміють переказати змісту прочитаного через невміння працювати над підручником, втратили інтерес до нього і до навчальної та науково-популярної літератури взагалі.

Вироблення необхідних навичок роботи з книгою, уміння доцільно використовувати її з метою поглиблення знань, черпати знання з книг — є однією з важливих умов розумової праці. Ці навички треба виховувати на кожному уроці з будь-якого навчального предмету.

Особливо сприятливими для вироблення таких навичок є уроки біології. Речі, що оточують нас, їх взаємозв'язки, процеси, зумовлені певними умовами і причинами, наслідки розвитку, — все це ті близькі логічні категорії, які легко зв'язують роботу над книгою з активним мисленням.

Робота з книгою на уроці становить певні труднощі вже тому, що потребує додаткового витрачання часу. Але, як показує практика, цей час пізніше окупає себе повністю.

Особливі труднощі в учителя виникають в перші дні занять у V класі, коли учні вперше починають вивчати ботаніку. Робота над книгою взагалі, і особливо учнів V класу, повинна тісно пов'язуватися з тими об'єктами і процесами, які вони бачать або недавно бачили, щоб у них була можливість відтворювати в пам'яті всі деталі, внаслідок чого створюється можливість розвитку мислення на основі порівняння. На

61

уроках у V класі, коли учні ще не можуть справитися із змістом прочитаного, виникає необхідність проводити бесіду в такій формі та послідовності, як викладено матеріал у статті підручника. Пізніше читання може передувати бесіді, в залежності від того, які цього потребує хід уроку.

Важливо з перших уроків привчати учнів виділяти з прочитаного головне, логічно формувати свої поняття, виробляти вміння переказувати зміст прочитаного чіткою літературною мовою. Зачитування відповіді з підручника на конкретно поставлене питання допомагає нам формувати ці якості, а підкреслювання окремих слів та висловів збагачують мислення і термінологію учня.

Часті тренувальні вправи на відповідь учнів мовою підручника (без заучування) є однією з дуже важливих умов розвитку усної мови учнів. Поряд з текстом ми приділяємо увагу рисункам підручника, при порівнянні яких з наявними на уроках об'єктами живої природи розвиваємо в учнів просторові уявлення, привчаємо викидати в суть баченого, допитливо ставитись до всього того, що нас оточує. Значну роль відіграє робота з підручником при повторенні. Питання для повторення ми ставимо так, щоб учень користувався 2—3 текстами підручника одночасно. Для цього заздалегідь підбираємо такі питання, які вимагають більш глибокого осмислення вивченого і одночасно є підготовчими до засвоєння нового матеріалу. Ці питання випикуємо на класній дошці і пропонуємо учням повторити за підручником на початку уроку. Так, наприклад, при вивченні внутрішньої будови риби учням було запропоновано, користуючись підручником, підготувати відповідь на питання: у чому схожість та відмінність органів дихання і кровообігу хруща і рака?

Під час вивчення нового матеріалу учням легко було на основі порівняння цих органів у хруща, рака та риби встановити відповідність між будовою і функцією органу, між будовою органу і умовами життя організму, запам'ятати відмінність між замкненою і незамкненою кровоносною системою.

#### 4. Домашні завдання з біології

Домашні завдання з біології в нашій школі мають в основному практичний характер. Такі завдання допомагають учням набути певний практичний досвід для активного

62

сприймання того, що буде вивчатися на уроці; закріпити одержані знання; перевірити теоретичні положення; самостійно закладати досвід і вести спостереження; виготовляти навчальні посібники і роздатковий матеріал для уроків; повторювати вивчений матеріал тощо.

Завдання практичного характеру мають певну систему, продумуються і готуються заздалегідь учителями. В більшості це завдання, які визначені програмою чи є у підручнику в кінці кожного тексту.

Для того, щоб завдання були виконані якісно кожним учнем, ми часто самі заздалегідь готуємо необхідні матеріали, зразок тієї чи іншої роботи, даємо коротку, але чітку інструкцію про те, як виконати роботу, на що звернути увагу при спостереженні тощо.

Так, наприклад, при вивченні шкідників сільського господарства у VII класі була дана домашня практична робота кожного учневі — підготувати роздатковий матеріал гнізд білани жилкуватого. Для цього ми видали всім учням по кусочкові скла і такий же кусочок цупкого паперу та виготовлену у майстерні квадратну рамку. Робота полягала в тому, щоб на папір прикріпити гнізда білана жилкуватого, під ними написати заходи боротьби з біланом, взяти в рамку, покрити зверху склом та обклеїти одержану коробку.

Практичні домашні завдання, як говорилося вище, можуть мати різний характер. Багато з них таких, які треба готувати заздалегідь в різні строки, щоб найбільш ефективно їх використовувати. Інші потрібно виконувати після вивчення певної теми, коли учні набули потрібні знання, які необхідні для виконання роботи.

В нашій практиці виробилася певна система обліку та оцінки виконання учнями домашніх завдань при найменшій витраті часу на уроці. Для цього в біологічному кабінеті введено спеціальний стіл, на якому учні ставлять свої практичні роботи з чітко написаними етикетками. В спеціальному зошиті, під час самостійної праці учнів над підручником, учитель оцінює ці роботи. Ті з них, що викликають певний сумнів, мають дефекти, а також роботи учнів, яких треба опитати, учитель відкладає і в процесі роботи на уроці розв'язує ці питання.

Часто бувають випадки, коли учень змістовно розповідає про виконану роботу, але на питання, для чого він виконував

63

її, може відповісти: «Ви казали, то я її зробив», чи «Щоб бачити, як росте шеніція», чи просто учень мовчить. Ми домагаємось, щоб відповіді учнів на це питання були, примірно, такими: «Я робив це для того, щоб дізнатися, які умови потрібні для проростання насіння» або «Щоб визначити схожість насіння».

Немає потреби говорити про те, наскільки важливо, щоб кожен учень чітко розумів значення роботи, яку він виконує.

Практичні домашні завдання, що ввійшли в систему навчання, як показує практика, зблизили учнів з природою, з фактами оточуючої їх дійсності, допомагають глибоко осмислювати теоретичний матеріал. Вони значно ефективніші, ніж звичайні домашні завдання з підручником з біології.

#### Б. зв'язок уроків біології з працею на шкільній ділянці

Уроки біології і праця на шкільній навчально-дослідній ділянці органічно зв'язані між собою. Ми переконані в тому, що на шкільній ділянці має бути максимально можлива кількість навчальних об'єктів з таким розрахунком, щоб забезпечити кожному учневі робоче місце в кожному з відділів навчальної ділянки.

Тільки при цих умовах, поряд з проведенням навчальних екскурсій та посиленою працею учнів на певних об'єктах в колгоспному виробництві, можна забезпечити тісний зв'язок навчання з життям, з практикою.

В нашій школі немає потреби будувати урок навколо однієї шишки чи гілки ялини, принесеної з лісу, при вивченні учнями в класі голонасінних рослин. Багато ефективніше проходить урок в шкільному дендропарку, де є можливість розглядати живі об'єкти ялини, сосни, піхти, модрина, простежити цвітіння, утворення плодів і насіння.

Цим ми хочемо підкреслити, що максимальна кількість навчальних об'єктів на шкільній ділянці дає можливість при великій економії часу проводити значну частину уроків безпосередньо в природі і цим самим забезпечити глибоко осмислені знання учнів. Вивчення багатьох навчальних тем за програмою в нашій школі тісно зв'язано з виробленням в учнів необхідних практичних умінь і навичок для роботи в сільсько-

64

господарському виробництві та виконання інших видів суспільно корисної праці.

Так, наприклад, вегетативне розмноження рослин учні вивчають безпосередньо у навчально-виробничих умовах шкільної навчально-дослідної ділянки. Кожен рік кожний учень V класу восени заготовляє 20—30 живців смородини, порічок, винограду, кильчуге їх, вкорінює і висаджує; вкорінює відсадки агрусу, розмножує малину, садить і доглядає суніці, в теплиці розмножує листковими живцями бегонію.

Внаслідок того, що кожен учень вирощує велику кількість цих рослин, є можливість не тільки ознайомити їх з вегетативним розмноженням, а й виробити певні уміння і навички, оволодіти необхідними прийомами вирощування сільськогосподарських рослин.

В шкільній теплиці та парниковому господарстві ми маємо можливість кожного року вирощувати для реалізації тисячі штук високоякісної росадки помідорів, капусти, квітів. Задольняємо зростаючий попит колгоспників на кімнатні рослини — різні види пальм, хризантем, фікусів, роз, бегоній, кактусів тощо. Колгоспам, школам і окремим колгоспникам ми відпускаємо посадочний матеріал суніць, яких у нас 16 сортів, смородини, порічок, агрусу. У великій кількості у нас завжди є ранні помідори і капуста, щорічно забезпечуємо ранньою картоплею міжрайонний піонерський табір.

Це неповний перелік товарної продукції, яку вирощують учні нашої школи. Може створитися враження, що учні переважені продуктивною працею. Але це далеко не так. Правильним плануванням і економним витрачанням часу ми домоглися того, що виробничі завдання кожному учневі не перешкоджають двох годин на тиждень, визначених навчальним планом.

Велику увагу ми приділяємо практичним роботам учнів, які визначені навчальною програмою з ботаніки. Підготовка до виконання цих робіт розпочинається в нас ще зимою. Під час вивчення певної теми програми ми знайомимо учнів з відповідним дослідом, який вони повинні закласти на шкільній ділянці весною. При цьому пояснюємо, як треба закладати дослід, як провести роботу на дослідній і контрольній ділянці, як вести спостереження.

Так, наприклад, при вивченні у V класі теми «Насіння і посів» ми знайомимо з темою дослідів «Вплив різних способів

5. Зам. 3227.

65

передпосівної підготовки насіння на врожай», а з темою дослідів «Вплив підживлення на врожай овочевих культур» знайомимо при вивченні живлення рослини з ґрунту. При ознайомленні дітей з темами дослідів ми користуємось інструктивними картками, які складаємо заздалегідь.

Для проведення роботи на ділянках в класі створюються три ланки. Кожній ланці доручається по дві теми (їх шість за програмою). Ланки виконують тільки доручену їм роботу за темою, але результати спостережень записують всі учні, для цього ми видаємо учням друковані форми запису спостережень. В інструктивній же картці ми подаємо лише форму запису основних відомостей про наслідки проведеного дослідів.

Попередня підготовка учнів до практичної роботи дає нам змогу організовано розпочинати і проводити роботи на дослідній ділянці весною і влітку.

Описані вище прийоми організації навчального процесу допомагають нам підвищити ефективність уроків з біології, забезпечити ґрунтовне засвоєння учнями програмного матеріалу та виробити в цих практичні вміння і навички, необхідні учням в майбутньому для роботи в сільському господарстві.

У процесі виконання роботи на ділянках учні виконують певні завдання, які дають їм змогу самостійно знайти відповіді на поставлені питання. Це дає їм можливість закріпити знання, отримані на уроці, і застосувати їх на практиці. Крім того, це допомагає їм розвинути свої навички спостереження та роботи з ґрунтом.

У процесі виконання роботи на ділянках учні виконують певні завдання, які дають їм змогу самостійно знайти відповіді на поставлені питання. Це дає їм можливість закріпити знання, отримані на уроці, і застосувати їх на практиці. Крім того, це допомагає їм розвинути свої навички спостереження та роботи з ґрунтом.

Л. В. КОВАЛЬЧУК,  
вчителька історії  
Кам'янець-Подільської середньої школи № 5

### ВИКОРИСТАННЯ КОНТУРНИХ КАРТ НА УРОКАХ ІСТОРІЇ В ІХ КЛАСІ

Перебудова школи вимагає не тільки зміни змісту навчання, а й зміни методів навчання в напрямку всемірного розвитку самостійності й ініціативи учнів, в напрямку поглиблення і зміцнення знань з основ наук.

Одним з шляхів вироблення в учнів міцних і глибоких знань, твердих умінь і навичок є підвищення ефективності уроку, активізація сприймання і мислення учнів на всіх його етапах.

Практика життя підказує, що учень повинен активно працювати на протязі всіх 45 хвилин уроку, мислити, порівнювати, робити висновки. Як би «красиво» вчитель не подавав урок, цей урок буде мало ефективним, якщо учні виконують роль пасивних слухачів.

Навчати учнів на уроці, пов'язувати опитування з поясненням нового матеріалу в єдиний процес, ліквідувати стіну, що існувала між вчителем і учнем, заставити працювати кожного учня — ось шлях до одержання ґрунтовних знань.

Педагогічна думка нашої країни працює зараз над розробкою методів і прийомів підвищення ефективності уроку з різних предметів. І слід сказати, що вчителі, які стоять на передньому краї перебудови школи, внесли вже певний вклад в скарбницю педагогічного досвіду.

За планом викладання історії у VIII—X класах нами пе-



**Баканова Наталія Вікторівна,**  
*кандидат біологічних наук, доцент  
кафедри ботаніки і охорони природи  
біологічного факультету Чернівецького  
національного університету імені Юрія  
Федьковича.*

**Бацура Олександр Федорович,**  
*кандидат біологічних наук, старший  
науковий співробітник, завідувач  
лабораторією білків Всесоюзного  
науково-дослідного інституту жирів у  
1979-1989 рр., випускник Вільховецької  
середньої школи 1967 року.*

**Совтисік Дмитро Дмитрович,**  
*кандидат біологічних наук, доцент  
кафедри фізичної реабілітації та медико-  
біологічних основ фізичної культури  
факультету фізичного виховання  
Кам'янець-Подільського національного  
університету імені Івана Огієнка.*

## **АКТИВІЗАЦІЯ ПІЗНАВАЛЬНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ УЧНІВ - ОСНОВНЕ ЗАВДАННЯ ОСВІТИ**

Кардинальне оновлення освіти в нашій країні торкнулося її глобальних аспектів - терміну навчання, стандартів, демократизації, екологізації, комп'ютеризації навчального процесу тощо. Аналіз сучасної педагогічної літератури свідчить, що зміни неможливі без застосування на уроках інтерактивних технологій, які ґрунтуються на діалозі, моделюванні ситуації вибору, вільному обміні думками, авансуванні успіху.

Вирішувати завдання оновлення змісту освіти та всього навчально-виховного процесу, які ставить доктрина розвитку освіти в Україні, освітяни вимушені в умовах загубленого учнівського інтересу до знань.

Причин зниження інтересу до навчання можна виділити декілька:

- невміння вчитися й долати труднощі (навчання - це важка праця!);
- великий обсяг та складність матеріалу, який треба засвоїти;
- монотонність та одноманітність занять, які, як відомо, втомлюють;
- застарілість матеріальних засобів навчання в багатьох школах.

Але головна біда в тому, що на уроках учні пасивні, в переважній більшості отримують готові знання з монологу вчителя. Якщо такий підхід здійснювати постійно, впродовж тривалого часу, то ми матимемо (і маємо!) такі негативні наслідки, як нездатність учнів до аналізу і до самостійного осмислення інформації та неспроможності приймати незалежні рішення.

Навіть майже стовідсоткова забезпеченість школярів персональними комп'ютерами і можливість за секунди отримати необхідну інформацію знижує інтерес до навчання: «все ж є в компі!». І тоді перед учнем постає ще одне резонне питання - для чого ж тоді вчитель?

Мудрий Конфуцій ще 2400 років тому стверджував:

- те, що я чую, я забуваю;
- те, що я бачу, я пам'ятаю;
- те, що я роблю, я розумію.

Так виглядає градація пріоритетності методів активного набуття знань.

Експериментальні дослідження проведені Національним тренінговим центром (США, штат Меріленд) у 80-х роках ХХ століття показують, що найнижчий рівень засвоєння матеріалу спостерігається при пасивних методах навчання, таких як лекція (5%), читання (10%) чи використання відео- та аудіо матеріалів (20-30%), тоді як інтерактивне навчання дозволяє значно підвищити рівень засвоєння матеріалу. Дискусійні групи підвищують його до 50%, практика через дію - до 75%, особистий досвід - до 80%, навчання інших чи негайне застосування знань - до 90-95%!

Інтенсифікація освітнього процесу, неможлива без використання всіх методів отримання знань. Сутність інтерактивного навчання полягає в тому, що навчальний процес відбувається за умов постійної активної взаємодії усіх учнів. Це співнавчання та взаємонавчання, де учень і вчитель є рівноправними та рівнозначними суб'єктами процесу пізнання.

У наш час розроблено та опубліковано сотні схем проведення уроків інноваційного рівня зі всіх тем робочих програм з біології та інших дисциплін. Вони широко доступні як у друкованих, так і електронних варіантах. Більшість з них прекрасно ілюстровані класичним або анімаційним способом. Бери та використовуй! Але беруть та використовують не всі та й не завжди, а здебільшого, на жаль, на заздалегідь запланованих відкритих заняттях. Тут уже на перший план виступає особистість викладача, його наполегливість, мобільність, бажання і вміння використовувати почерпнутий досвід та власні напрацювання [1-4].

Нові технології нинішнього освітнього процесу, інноваційні уроки іноді видаються за якесь зовсім «нове слово» у педагогіці. Часом нового тут, хіба що нова назва, новітні слова і словосполучення. Насправді, все це відомі,

іноді призабуті, але вже розроблені, апробовані, опубліковані і навіть оцінені доробки талановитих попередників, яскравих представників національної педагогічної школи ХХ століття.

У когорті знаних вітчизняних педагогів-натуралістів, які активно впроваджували інтерактивні методи навчання чільне місце посідає Федір Степанович Бацура. У 1947-1975 роках він працював учителем біології Вільховецької середньої школи Новоушицького району Хмельницької області. Педагог від Бога, Заслужений вчитель школи Української РСР, нагороджений медаллю А.С. Макаренка, орденом Леніна - найвищою державною нагородою СРСР та іншими відзнаками країни за вагомий внесок у розвиток вітчизняної педагогічної науки і шкільної освіти [5,6].

Є люди, які, випереджаючи час, на багато років визначають напрямки розвитку окремих ланок освіти, науки, мистецтва, суспільного життя. І не обов'язково це має бути столична знаменитість. Самородки можуть працювати й у звичайній сільській школі. Треба лише бути людиною неординарного мислення, виключної працездатності та мати палке бажання нести знання людям. Саме такими рисами доля нагородила Федора Степановича Бацуру - педагога-науковця, ентузіаста юннатівського руху, прихильника поєднання теоретичних і практичних знань задля зміцнення зв'язку школи з життям, розробника та популяризатора новітніх педагогічних методик [11].

Кожна навчальна дисципліна має свої особливості й тому вимагає створення та використання специфічних прийомів зацікавлення учнів. У цьому плані біологія дивовижно поєднує різноманітні форми і методи активного набування знань, про які йшлося вище (дискусія, практика через дію, особистий досвід тощо). Але їх впровадження та використання можливе лише за умов, коли у школі є відповідна навчальна база, творчий педагог-новатор, який має задатки лідера в учнівському середовищі.

Свою науково-педагогічну діяльність у Вільховецькій середній школі Федір Степанович Бацура розпочав саме із створення поліфункціональної навчально-матеріальної бази для навчальної, експериментальної і виробничої роботи з учнями. В середині минулого століття вона складалася із біологічного кабінету, дендрарію, теплиці, земельних ділянок різного призначення, фруктового саду, ягідників, виноградника, крільчатника, пасіки тощо й розміщала на п'ятигектарній території.

Маючи таку унікальну за масштабами та структурою «зелену лабораторію» він долучив до юннатівського руху усіх учнів середніх і старших класів, які займалися експериментальними дослідженнями впливу різних факторів на ріст, розвиток та урожайність зернових і овочевих

культур, виведенням їх різновидностей, а також доглядом за тваринами. Результати експериментів школярі нотували в щоденниках, аналізували й обговорювали на засіданнях біологічного гуртка і друкували в пресі. Юннати брали участь у семінарах, зльотах, виставках, де представляли свої дослідження й ставали переможцями та призерами республіканського та всесоюзного конкурсів [9,10].

Робота на виробничих ділянках, в теплиці та парниковому господарстві давала змогу вивчати агротехніку вирощування сільськогосподарських і декоративних рослин, передавати тисячі їх зразків для впровадження у виробництво й озеленення довкілля. Така діяльність, крім практичних результатів, розширювала ще й понятійний апарат, трудові навички, гартувала морально-вольові якості, спонукала до творчості, формувала у школярів здатність приймати конкретні рішення і нести відповідальність за доручену справу. Тобто виконувала основне призначення навчального закладу - вчити і виховувати молоду людину та адаптувати її до дорослого життя.

Вчителю на цьому етапі педагогічної творчості вдалося поєднати багато складових щодо розвитку пізнавальної діяльності учнів, вдосконалити педагогічні прийоми їх навчання та виховання, започаткувати наукову роботу.

У 1959 році Ф.С. Бацуру затверджують науковим кореспондентом Науково-дослідного інституту педагогіки. Згодом у 1960-1961 роках виходить ряд його публікацій «Активізація навчального процесу на уроках біології» та «Значення практичної діяльності учнів для активізації навчального процесу на уроках біології». А в 1964 році видавництво «Радянська школа» друкує монографію «Метод бесіди як засіб активізації пізнавальної діяльності учнів на уроках ботаніки» [8].

Уже з назви цих матеріалів випливає, що основним напрямком його досліджень і їх впровадження є те, що нині називають інтерактивними технологіями у вивченні біології. В своїх працях він детально описує яким чином формується взаємозв'язок у системі : учитель - учень - клас. Автор приходить до висновку, що метод бесіди - це найвищий рівень інтерактивності й активізації процесу пізнання. Вміння вести діалог, аналізувати почуте й побачене, формулювати питання й відповіді в процесі бесіди можна лише тоді коли учень має певний рівень знань, практичні навички ведення дискусії й власний досвід щодо її теми. Їх можна отримати внаслідок наполегливої фізичної й розумової праці на дослідних і колекційних ділянках, у теплиці, кабінеті біології, пасіці тощо [7].

Нинішня нова концепція освіти, яка заснована на принципах демократизації і наділення учнів новими особистісними правами, такі підходи, якщо не відкидає зовсім, то й не заохочує, вбачаючи в цьому надумані ознаки використання дитячої праці, яка у сутності своїй для дітей і підлітків є навчальною (!). Наслідком такого підходу може стати розвиток інфантильності у дітей, що у подальшому спричинить уповільнення темпів виробництва й суспільного розвитку.

Хіба що залишається надіятися на розвиток 3D-технологій та роботизацію.

Наступний інтерактивний метод, який він сповідував у своїй науково-педагогічній роботі, це зв'язок теорії з практикою. Найкраще його вдавалося реалізувати за допомогою індивідуальної навчальної ділянки. Тут прослідковується кілька пізнавальних і виховних аспектів: вплив зовнішніх факторів на ріст та розвиток рослин, навчання агротехнічним прийомам догляду за різними культурами, виховання морально-вольових якостей. В результаті школяр на практиці міг переконатися у правильності тих постулатів, які він засвоїв на уроці, розвинути в собі такі якості як працездатність, наполегливість і сила волі, вміння долати перешкоди й використовувати набуті знання у своєму подальшому житті.

Уроки Федора Степановича були нестандартними. В теплу пору року вони проводилися на свіжому повітрі у «зеленому класі» під розкішним каштаном, галявині дендропарку чи на колекційній ділянці, на якій зростало 300-та видів рослин. Коли погода не дозволяла вчити дітей на природі, то заняття проходили в кабінеті біології. Але й тут без оригінальних ідей не обходилося.

Тривалий час вчитель планував урок так, щоб діти не готували домашніх завдань у традиційний спосіб, а могли засвоїти навчальний план на уроках. Час, який би пішов на підготовку до наступних занять, вони витрачали на заняття в гуртку, праці на ділянках чи в теплиці. Домашні завдання мали в основному практичний характер і були спрямовані на те, щоб здобути певний досвід для активного сприймання того, що буде вивчатися на уроці. Вдома школярі самостійно закладали досліди і вели спостереження, наприклад, за відсотком схожості насіння або виготовляли навчальні посібники і роздатковий матеріал для наступних занять. При такому способі виконання домашніх робіт головне завдання вчителя полягало в тому, щоб учень чітко розумів, значення роботи, яку він виконує. Такі практичні домашні завдання, якщо вони увійшли в систему навчання, зближували учнів з природою, активізували пізнавальну діяльність,

допомагали глибше осмислити теоретичний матеріал. Вони були набагато ефективнішими за звичайні домашні завдання з підручником біології [7.8 ].

Ще одним «ноу-хау» Федора Степановича було те, що на його уроках неможливо було просто відсидітися всі 45 хвилин. Кожний ряд учнівських парт кабінету біології символізував собою оцінку знань від двійки до п'ятірки. (Тоді існувала п'ятибальна система оцінок). Цей рейтинговий метод оцінювання знань був мобільним і включав дуже важливий елемент - самооцінювання. Впродовж уроку учень мусів бути зосередженим, активним і зацікавленим у тому, щоб взяти участь у дискусії. Він мав бути готовим доповнити відповідь товариша, доречно використати експонат для посилення своєї поправки і тим самим заробити додаткові бонуси при встановленні підсумкової оцінки за урок. Вдала нестандартна відповідь оцінювалася вчителем найвищим балом і супроводжувалася переміщенням такого учня за парту, що символізувала вищу оцінку рівня знань [11].

Родзинкою і кульмінацією цієї рейтингової системи було індивідуальне самооцінювання. Школяр сам виставляв собі критично вмотивовану оцінку за активність на уроці і продемонстрований рівень знань, а вчитель лише розписувався у щоденнику, якщо їх мотивації оцінки співпадали. Федір Степанович іноді застосовував, крім усної, ще й письмову форму перевірки знань. Тим самим він давав можливість сповна проявити себе окремим сором'язливим учням, щоб вони покращили свій рейтинг.

Ми проаналізували лише деякі складові науково-педагогічної спадщини Федора Степановича Бацури і прийшли до висновку, що основне завдання освітянського процесу - активізацію пізнавальної діяльності учнів - він у своїй практиці використовував сповна. До того ж, доречним буде нагадати й декілька добре відомих життєвих сентенцій, про те, що не має пророка у своїй Вітчизні, а все нове, то давно забуте старе або те, що нові методи і підходи в освіті - це не завжди прогрес у порівнянні з минулим.

Федір Степанович у своїх починаннях вдало й результативно використав не лише природну цікавість дітей і тодішньої шкільної молоді до всього нового, але й сам вроджений менталітет українців, як потомственних хліборобів-шанувальників рідної землі і її захисників.

## ЛІТЕРАТУРА

1. Активні форми та методи навчання біології. - Харків: «Освіта», 2008. - 176 с.
2. Пометун О., Пироженко Л. Сучасний урок. Інтерактивні технології навчання. Науково-методичний посібник. - Київ: «А.С.К.», 2004. - 192 с.

3. Технології навчання біології. Навчальний посібник. - Чернівці: «Рута». 2005. - 204 с.
4. Сиротенко Г.О. Сучасний урок: інтерактивні технології навчання, - Харків: Видавнича група «Освіта», 2003. - 164 с.
5. ЕНЦИКЛОПЕДІЯ ОСВІТИ ХМЕЛЬНИЧЧИНИ. Інформаційно-довідкове видання. - Хмельницький, ФОП Мельник А.А., 2017. - 459 с. іл.
6. Хмельниччина: науково-популярне видання про історію, культуру та природу Хмельниччини / упорядник Т.С. Колесниченко. - Хмельницький: «Поліграфіст», 2017. - 176 с.: іл.
7. Бацура Ф.С. Активізація навчального процесу на уроках біології. З досвіду роботи вчителів шкіл області. Хмельницький, 1960 р., с. 53-66.
8. Бацура Ф.С. Метод бесіди як засіб активізації пізнавальної діяльності учнів на уроках ботаніки. Київ. «Радянська школа», 1964 р., - 65 с. іл.
9. «Бацура Федір Степанович». Інформаційно-біографічний фотоальбом. - Хмельницький, ТзОВ «Поліграфіст», 2013. - 43 с.: іл. ([https://drive.google.com/file/d/0B6nl\\_pqnifGQQTNhXzZGcTB2MTg/view?resourcekey=0-5UpRj94p7iCARCAHkeVIKw](https://drive.google.com/file/d/0B6nl_pqnifGQQTNhXzZGcTB2MTg/view?resourcekey=0-5UpRj94p7iCARCAHkeVIKw)).
10. Хмельницький обласний еколого-натуралістичний центр учнівської молоді /Інформаційний буклет/. - Хмельницький, «Поліграфіст», 2020. - 36 с.
11. Юннати Хмельниччини (нарис з історії юннатівського руху Хмельницької області). - Видання друге, доповнене і перероблене за редакцією Климчука В.В. /упорядники: Холевінська М.Я., Степанець Г.І., Зотова О.В./ - Хмельницький, «Поліграфіст-2», 2011. - 160 с.: іл.

**Бацура Ганна Василівна**,  
кандидат біологічних наук, доцент  
кафедри ботаніки та охорони природи  
біологічного факультету Чернівецького  
національного університету імені Юрія  
Федьковича у 1997-2012 роках,

**Виклюк Марія Ільківна**, старший  
науковий співробітник, директор  
Ботанічного саду Чернівецького  
національного університету імені Юрія  
Федьковича у 2004-2010 роках,

**Федорончук Микола Михайлович**,  
доктор біологічних наук, провідний  
науковий співробітник Інституту  
ботаніки імені Миколи Григоровича  
Холодного Національної академії наук  
України,

**Шаргородська Ніна Петрівна**,  
випускниця Вільховецької середньої школи  
1973 року та Вінницького державного  
педагогічного інституту 1978 року.

## **ІСТОРИЧНИЙ ЕКСКУРС: НАВЧАЛЬНО-МАТЕРІАЛЬНА БАЗА З БІОЛОГІЇ ВІЛЬХОВЕЦЬКОЇ СЕРЕДНЬОЇ ШКОЛИ СЕРЕДИНИ XX СТОЛІТТЯ**

Формування навчально-матеріальної бази з біології і впорядкування шкільної території нинішньої Вільховецької загальноосвітньої школи I-III ступенів імені педагога-натураліста Федора Степановича Бацури Кам'янець-Подільського району Хмельницької області розпочалося з моменту відкриття навчального закладу у 1881 році і триває уже майже півтора століття.

З введенням в експлуатацію на початку XX століття новозбудованого навчального корпусу, що мав назву «народна школа», розпочалися роботи з висаджування на шкільній території декоративних і фруктових дерев, обладнання доріжок і майданчиків, формування квітників, закладка великого плодового саду. Новим поштовхом до інтенсифікації робіт із впорядкування довкілля й зміцнення навчально-матеріальної бази стала реорганізація в 1934 році навчального закладу і створення на його основі середньої школи з десятирічним терміном навчання.



Особливих масштабів ця робота набула після звільнення Вільхівця від німецької окупації. Ініціатором докорінних змін у плануванні та реалізації заходів щодо створення сучасної основи для навчання і трудового виховання учнів став тодішній директор школи Дмитро Данилович Сусяк, а продовжив започатковані роботи новий керівник закладу Павло Якимович Яремчук.

Відповідальними виконавцями масштабних робіт стали учні і вчителі, серед яких знанням справи та наполегливістю виділявся вчитель біології Федір Степанович Бацура, який тут працював у 1947-1975 роках.

Невдовзі на п'ятигектарній шкільній території до вже існуючих зелених насаджень, ландшафтних утворень, пасіки й фруктових саду додалися дендропарк, виноградник, ягідник, різнопрофільні шкільні ділянки, майстерні, теплиця, бігові доріжки, спортивні майданчики, місця для зберігання техніки, географічний куток тощо.

Варто зауважити, що у Вільховецькій середній школі найбільші за обсягами роботи були проведені саме з удосконалення матеріальної основи для викладання біологічних дисциплін і пов'язаних з нею учнівської творчості, трудового виховання й професійної орієнтації випускників. За структурою, рівнем науково-методичного забезпечення, новітніми методами навчання та кількістю залучених учнів, ця навчально-матеріальна база в середині ХХ століття була однією з кращих в тодішній країні.

Важливе значення у високому рейтингу школи в цій сфері мало налагодження взаємовигідних зв'язків з Хмельницькою обласною станцією юннатів, Одеським селекційно-генетичним інститутом та Науково-дослідним інститутом педагогіки УРСР.

Нижче ми детальніше проаналізуємо призначення, структуру і результати використання цієї унікальної бази.

Основним призначенням навчально-матеріальної бази шкільного курсу біології було забезпечення високого рівня навчального процесу і трудового виховання учнів. Її компонентами були: біологічний кабінет і навчально-дослідна земельна ділянка. Остання в свою чергу, як основний елемент навчальної бази, слугувала для проведення:

- навчальних та практичних занять з метою засвоєння знань, передбачених програмою вивчення біологічних дисциплін;
- трудового навчання і освоєння елементів агротехніки вирощування окремих видів сільськогосподарських культур;
- формування вмій і навичок позаурочних видів навчально-пізнавальної діяльності учнів;
- позакласної юннатівської, дослідницької та природоохоронної роботи;

- виробничої діяльності для вирощування та реалізації багатьох видів рослинницької продукції.

Земельна навчально-дослідна ділянка включала такі відділки:

- дендрологічний;
- квітково-декоративний;
- багаторічних фруктово-ягідних насаджень;
- індивідуальний навчально-дослідний;
- колекційний;
- дослідницько-експериментальний;
- зоолого-тваринницький;
- закритого ґрунту;
- виробничий.

Розглянемо детальніше відділки тодішньої навчально-дослідної земельної ділянки.

Дендрарій площею 5 тисяч квадратних метрів був закладений в середині минулого століття.

Видовий склад місцевих та інтродукованих дерев в дендропарку та на території школи був представлений: робінією несправжньоакацієвою, або білою акацією (*Robinia pseudoacacia* L.), березою (*Betula pendula* Roth), берекою (*Sorbus torminalis* Crantz), буком (*Fagus sylvatica* L.), вільхою (*Alnus incana* Moench.), в'язом (*Ulmus scabra* Mill.), горобиною (*Sorbus aucuparia* L.), грабом (*Carpinus betulus* L.), дубом (*Quercus robur* L.), кленом (*Acer platanoides* L.), катальпою (*Catalpa* sp.), модриною (*Larix decidua* Mill.), осикою (*Populus tremula* L.), сосною (*Pinus sylvestris* L.), тополею (*Populus deltoides* Marsh.), ялиною (*Picea abies* Karst.), ялицею (*Abies alba* Mill.), ясенем (*Fraxinus excelsior* L.), гіркокаштаном звичайним або кінським каштаном (*Aesculus hippocastanum* L.). З-поміж кущів росли: акація жовта (*Caragana arborescens* Lam.), бузина (*Sambucus nigra* L.), бузок (*Syringa vulgaris* L.), верба (*Salix* sp.), дерен (*Cornus mas* L.), ліщина (*Corylus avellana* L.)[1,2].

Дендропарк мав квадратну форму. Його пронизували діагональні, повздовжні й поперечні доріжки, посипані піском і обсажені кущами карагани. В місцях пересічення доріжок були облаштовані квіткові клумби та лавочки для відпочинку. Ця частина дендрарію була дуже схожа на лабіринт. В південному крилі парку був обладнаний «зелений» клас і живий куток. Тут в теплу пору року на відкритому повітрі проводилися уроки з біологічних дисциплін. Дендропарк був місцем навчання, трудового виховання і, звичайно ж, чудовим місцем відпочинку.

Квітково-декоративний відділок включав квітники різних форм: клумби, рабатки, групи квіткових рослин, бордюри, партери тощо. Вздовж

доріжки, яка з'єднувала два навчальні корпуси й обрамляла західну частину дендропарку, розміщувалися клумби. На них, в залежності від сезону та періоду вегетації, школярі під керівництвом учителя часто змінювали видовий склад квітково-декоративних рослин. Квіткова палітра на клумбах відображала то контури тодішньої країни, то сонячне коло з промінцями, то різноманітну символіку. На рабатці, яка розміщувалася біля дороги, що розділяла шкільну територію, висаджували різні сорти троянд та хризантем. В той період у школі на численних квітниках, за якими доглядали учні, розквітали: айстри, бегонії, гвоздики, жоржини, півники (ірис), космеї, лілії, левові пащі, мальви, матіоли, настурції, петунії, півонії, портулак, чорнобривці, юкки та інші квіти.

У відділку плодово-ягідних культур (фруктовий сад, ягідник, виноградник, шкілка і розсадник) учні вирощували посадковий матеріал кращих сортів ягідних і плодових культур. Саджанці використовували як для потреб школи, так і для реалізації. Насадження плодових на території навчального закладу включали: абрикос (*Armeniaca vulgaris* Lam.), айву (*Cydonia oblonga* Mill.), вишню (*Cerasus vulgaris* Mill.), горіх (*Juglans regia* L.), грушу (*Pyrus* sp.), персик (*Persica vulgaris* Mill.), сливу (*Prunus domestica* L.), черешню (*Cerasus avium* Moench), яблуню (*Malus* sp.) [1,2].

В ягіднику, за яким також доглядали учні середніх та старших класів, росли: агрус, виноград малина, порічки, полуниці, суниці, смородина.

Навчання і трудове виховання школярів продовжувалося у відділку індивідуальних навчальних ділянок, які були закріплені за кожним учнем 5-6-го класів. Ділянка мала прямокутну форму розміром 1 x 4 метри й була поділена на дві частини. На одній вирощували дерев'янисті, а на іншій трав'янисті рослини. На першій половині юні аграрії висаджували по одному або по два кущики шипшини, дичок яблунь, саджанці смородини, агрусу або малини. На другій - розсаду капусти, помідорів, суниць, клубні картоплі, висівали насіння буряків, моркви, квасолі.

Тут школярі вчилися прищеплювати плодові дерева, окулювати троянди, доглядати за ягідними кущами, освоювати агротехнічні заходи з вирощування картоплі та овочів. Під час трудового навчання учні могли наглядно пересвідчитися та зрозуміти різницю між мичкуватим і стержневим коренями, дізнатися, що таке коренева шийка та основні органи рослин. На власному досвіді учень мав переконатися в ефективності застосування добрив, засобів захисту від бур'янів та шкідників сільськогосподарських культур. Іншими словами, набувати знань і навичок, необхідних для кожної людини й насамперед сільського жителя.

Такі індивідуальні учнівські ділянки були ефективним методом закріплення теоретичних знань, засвоєних на уроках біології, навчальними об'єктами для трудового виховання і пізнання природи.

З метою глибшого розуміння школярами неповторності й різноманіття рослинного світу та кращого засвоєння шкільної програми з біології, використовувалася колекційна ділянка, розміщена на площі 0,15 га. Колекції рослин створювалися за систематичним принципом і господарським значенням: розоцвіті, бобові, пасльонові, злакові, лілійні, хрестоцвіті, лободові, складноцвіті, а також медоносні, олійні, лікарські, овочеві та кормові. Свого часу на ділянці налічувалося близько 300 представників різних видів і сортів.

Працюючи на ділянці, учні дізнавалися про загальні ознаки кількох найважливіших в житті людини рослинних родин, вчилися за цими ознаками їх розпізнавати, діставали чіткі уявлення про основні агрозаходи, їх ефективність та особливості вирощування культурних рослин [3].

Ще одним важливим напрямком використання навчально-матеріальної бази було залучення школярів до пошукової творчої роботи на дослідницько-експериментальних ділянках своєї «зеленої лабораторії». Тут під керівництвом вчителя біології Ф.С. Бацури вони досліджували вплив яровизації, внесення різних за складом і дозою мінеральних добрив, вплив природно-кліматичних факторів (освітленість, вологість, температура) на ріст, розвиток й урожайність різних рослин, проводили селекційні дослідження з виведення нових форм злакових та овочевих культур.

Крім того, учні вели фенологічні спостереження, аналізували результати роботи і публікували їх у пресі, брали участь у семінарах і виставках, де отримували нагороди за свою дослідницьку роботу, зокрема низку медалей Всесоюзної виставки досягнень народного господарства.

Результати спільної діяльності педагога та школярів доповідали на наукових сесіях відділення біології Науково-дослідного інституту педагогіки УРСР, профільних семінарах і педагогічних читаннях, З'їзді вчителів України, а також публікували у фахових збірниках, монографії, нарисах, спогадах [3-6].

Відділок закритого ґрунту (теплиця, парникове господарство) у Вільховецькій середній школі був створений для навчально-дослідної роботи, вирощування овочевих, квітково-декоративних культур, розсади овочів і квітів, розмноження плодово-ягідних та декоративних рослин.

В шкільній теплиці учні вирощували до 3000 одиниць 150 видів і сортів рослин, серед яких: розсаду капусти, помідорів, квітів, а також ранні овочі: цибулю, петрушку, кріп, огірки та декоративні й квіткові рослини - агави,

алоє, бегонії, герані, кактуси, кали, монстери, пальми, примули, традесканції, троянди, хлорофітуми, хризантеми, філодендрони та фікуси. Частину вирощеного у теплиці школа реалізовувала підприємствам, установам, організаціям та населенню [3].

Зоолого-тваринницький відділок НДЗД у школі був представлений пасікою, крільчатником, міні-звірофермою з басейном, де утримувалися нутрії й жила водоплавна птиця. До складу відділку входив також куточок живої природи. Школярі заготовляли корми і здійснювали догляд за тваринами впродовж усього календарного року.

В середині минулого століття навчально-матеріальна бази школи інтенсивно використовувалася ще й з метою професійної орієнтації школярів і первинної підготовки робітничих кадрів для сільськогосподарського виробництва. У виробничому відділку на ділянках овочевих культур і коренеплодів учні вчилися вирощувати буряки, гарбузи, капусту, моркву, кабачки, огірки, помідори, редис, картоплю. На окремих площах в школі вони висівали й доглядали такі злакові культури, як жито, кукурудзу, овес, пшеницю (озиму і яру), просо, сорго, ячмінь (озимий і ярий), а також гречку.

На початку п'ятдесятих років, коли відчувався тотальний дефіцит насіння і садивного матеріалу в сільськогосподарських підприємствах, юннати Вільховецької середньої школи виростили й передали колгоспу сотні кілограмів гібридного насіння злакових, тисячі одиниць розсади овочевих і ягідних культур, виноградної лози та смородини.

Для благоустрою села, прибудинкової території установ і організацій, а також внутрішнього їх озеленення школа реалізовувала саджанці і розсаду декоративних і квіткових рослин. Вирощену школярами продукцію продавали й на ярмарках.

Ранні тепличні овочі, урожай з виробничих ділянок, садів, ягідників використовували у шкільній їдальні для покращення харчування учнів.

В біологічному кабінеті був гербарій, колекції жуків і метеликів, забальзовані експонати земноводних, скелети й опудала птахів та ссавців, муляжі різноманітних плодів, таблиці, діаграми, макети, а також мікроскоп, лупи, колби, спиртівки, реактиви та інше приладдя. Більшість експонатів були виготовлені школярами.

Раціональне використання потужної навчально-матеріальної бази Вільховецької середньої школи і вагомі результати в навчанні, творчості, виробничій діяльності й трудовому вихованні учнів цього навчального закладу та низки інших стали передумовою для прийняття Закону про зв'язок школи з життям і переходу середніх навчальних закладів на політехнічну освіту та одинадцятирічний термін навчання.

Тема поєднання навчання, трудового виховання і підготовки школярів до дорослого життя та їх ранньої профорієнтації з використанням багатокомпонентної навчально-матеріальної бази з біології залишається актуальною у всі часи. Тому досвід такої роботи, набутий у Вільховецькій середній школі Ф.С.Бацураю і його колегами, вартий серйозної уваги й сьогодні.

В пам'ять про покоління вчителів та учнів Вільховецької середньої школи того часу доцільним було б вивчити питання про реконструкцію і відтворення дендропарку, розширення асортименту порід та збагачення дендрарію сучасними садово-парковими елементами.

## ЛІТЕРАТУРА

1. Дендрофлора України. Дикорослі й культивовані дерева і кущі. Покритонасінні. Частина I. Довідник / Кохно М.А., Пархоменко Л.І., Зарубенко А.У. та ін.; За ред. М.А. Кохна. - К.: Фітосоціоцентр, 2002. - 448 с.
2. Дендрофлора України. Дикорослі й культивовані дерева і кущі. Покритонасінні. Частина II. Довідник / Кохно М.А., Трофименко Н.М., Пархоменко Л.І., та ін.; За ред. М.А. Кохна та Н.М. Трофименко. - Київ: Фітосоціоцентр, 2005. - 716 с.
3. Бацура Ф.С. Активізація навчального процесу на уроках біології. З досвіду роботи вчителів шкіл області. - Хмельницький: Хмельницький обласний відділ народної освіти. Обласний інститут удосконалення вчителів, 1960. с. 53-66.
4. Бацура Ф.С. Метод бесіди як засіб активізації пізнавальної діяльності учнів на уроках ботаніки. - Київ. «Радянська школа», 1964. - 65 с.
5. Юннати Хмельниччини (нарис з історії юннатівського руху Хмельницької області). - Видання друге, доповнене і перероблене за редакцією Климчука В.В. /упорядники: Холевінська М.Я., Степанець Г.І., Зотова О.В./ - Хмельницький, «Поліграфіст-2», 2011. - 160 с.: іл.
6. Бацура О.Ф. «Вільховець - колиска моєї долі». - Чернівці: «Місто», 2023. - 336 с.: іл.

**Берека Віктор Євгенович,**  
*доктор педагогічних наук, професор,  
ректор Хмельницького обласного  
інституту післядипломної  
педагогічної освіти в 2014-2019  
роках., Відмінник освіти України,  
випускник Струзької середньої школи  
Новоушицького району 1972 року.*

## **РЕАЛІЗОВАНИЙ ТАЛАНТ**

*В статті аналізується творчий доробок сільського вчителя-новатора, який своєю працею створив оригінальну модель навчання і виховання дітей засобами біології. Розглянуто різноманітність форм викладання матеріалу, зокрема: застосування наочності; запровадження рейтингового методу оцінювання знань; створення умов для практичної самостійної діяльності учнів; використання комплексу додаткових заходів для засвоєння вивченого, з допомогою яких досягаються максимальні результати.*

*Подається перелік відзнак педагога за його самовіддану працю.*

**Ключові слова:** *активізація пізнавальної діяльності; біологія; Вільховецька СШ; вчитель-новатор; позашкільна робота, талант.*

Загально визнано, що вагомий внесок у розвиток національної освіти зробили прогресивні діячі науки і культури, представники інтелігенції, народні вчителі Г. Сковорода, Т. Шевченко, І. Франко, О. Духнович, В. Федькович, Л. Українка, М. Грушевський, В. Винниченко, Б. Грінченко, С. Русова та ін.

Протягом усієї історії освіта була однією з визначальних ланок, що яскраво відображена у педагогічних доробках, відомих працях видатних педагогів. У літературних джерелах наводяться багато прикладів побудови освіти, прогресивної для того чи іншого історичного періоду.

Відомий історик і краєзнавець В.С.Прокопчук справедливо зазначає: «У наш час під егідою Інституту історії України національної академії наук України та національної спілки краєзнавців України з'явилося чимало наукових праць, які засвідчили наявність в українців своєї багатовікової історії й зафіксували те історичне минуле з позицій нової історіографічної парадигми. Процес дослідження минулого триває. Ще багато фактів, подій і постатей необхідно дослідити, критично, зафіксувати в наукових працях». [3, с. 4].

Чимало зроблено подільськими дослідниками. Відновлено пам'ять про багатьох відомих педагогів краю, серед яких ім'я педагога-новатора Федора Степановича Бацури.

**Мета статті:** показати, за рахунок чого в умовах тоталітарної системи, без вищої освіти, безпартійному педагогу сільської школи вдалося реалізувати свій педагогічний, науковий та творчий талант, вчительський хист, здобути заслужений авторитет та визнання.

Народився майбутній педагог в селі Вільховець Новоушицького району 5 травня 1913 року. Раніше в даній місцевості росли вільхові ліси, від яких і бере початок назва поселення. Його батьки, Степан Парфентійович та Олександра Тихонівна були селянського роду, палко закохані в природу рідного краю. З дитинства прививали цю любов своїм дітям, привчали їх до сумлінної хліборобської праці. Та молодшого Федора ще й приваблювала робота з дітьми. Тому після закінчення в 1930 році Вільховецької школи (7 класів) сімнадцятилітній юнак покинув рідній Вільховець, подався у сусідній Муровано-Куриловецький район Вінницької області, де влаштувався вчителем молодших класів. Згодом йому довірили викладати природничі дисципліни в цій місцевості (села Вербовець, Березова, Погоріла). Своїм педагогічним талантом, любов'ю до природи, непересічними організаторськими здібностями і сумлінною творчою працею він здобув довір'я і повагу в колег, батьків та місцевого керівництва народосвіти.

Працюючи в сільських школах Вінниччини він одночасно навчався спочатку в Бердичівській медшколі, а згодом - у Кам'янець-Подільському вчительському інституті, але завершити освіту і отримати диплом не встиг, бо на випускні іспити у вузі припав початок Великої Вітчизняної війни.

Через важку хворобу, перенесену у довоєнні роки, до лав Червоної армії мобілізований не був. Під час окупації разом з матір'ю таємно допомагав їжею для односельчан - в'язнів гетто в селі Калюс, де ледь не потрапив під кулі поліцаїв і чудом врятувався від розстрілу.

Після вигнання фашистських окупантів з Поділля він знову продовжив педагогічну працю на Вінниччині в Муровано-Куриловецькому районі, де в умовах голоду і злиднів навчав школярів біології та очолив школу в селі Погоріле аж до повернення в рідне село.

В 1947-1975 роках працює вчителем біології Вільховецької середньої школи. Ми виділили найважливіші складові реалізації таланту Ф.С.Бацури. [4; 5] До них віднесено:

***1. Створення власної інклюзивної моделі викладання біології в середній школі.***



Суть її полягає у різноманітності форм викладання матеріалу на уроках для активізації пізнавальної діяльності, використання численного власно виготовленої наочності, запровадження рейтингового методу оцінювання знань і системи бонусів за позакласну роботу, створення умов для практичної самостійної діяльності учнів та використання комплексу додаткових заходів для засвоєння набутого.

## ***2. Створення належної навчально-матеріальної бази для навчання біології.***

Для навчання та позакласної роботи в школі був створений біологічний кабінет, гурток юних натуралістів, функціонували теплиця і парники, де вирощували розсаду овочів, квітів і ранньої городини, була мікроферма з утримання хутрових звірів, крильчатник, пасіка, дослідні ділянки.

## ***3. Закріплення за школою двогектарної площі землі.***

На ній розміщувалися: сад, польова, овочева та кормова сивозміни, виноградник та ягідник, де учні навчалися агротехніки вирощування плодово-ягідних, зернових і технічних культур.

## ***4. Участь у виставковій діяльності.***

Члени гуртка юних натуралістів під керівництвом Ф.С.Бацури були учасниками Виставки досягнень народного господарства у Москві, де їх нагородили золотими медалями ВДНГ.

## ***5. Базова школа з проблем викладання біологічних дисциплін.***

Тривалий час Вільховецька середня школа була базовою в регіоні для проведення семінарів та нарад з вивчення сучасних методів викладання біологічних дисциплін. Десятки педагогів з різних кутку точків СРСР приїжджали в школу вивчати його досвід, про що на своїх сторінках розповідала тогочасна педагогічна преса.

Експериментальну модель навчання і виховання неповнолітніх на уроках біології та в гуртках юннатів у звичайній сільській школі Наддніпрянщини, створену Федором Степановичем у післявоєнні роки, пробували наслідувати багато колег, які працювали поряд з ним, педагоги рідного подільського краю і далеко-далеко за його межами, але серед них не знайшлося таких, котрі змогли б перевершити або повторити педагогічний подвиг рядового і безпартійного сільського учителя, якого друга світова війна позбавила можливості отримати диплом про вищу освіту і наукових сподівань за написану дисертацію.

В 1952 році секції юннатівських гуртків Федора Степановича відвідували 450 учнів Вільховецької СШ, а десятки педагогів з різних куточків СРСР приїжджали в школу вивчати його досвід, про що на своїх сторінках розповідала тогочасна педагогічна преса.

## **6. Наукова діяльність.**

Федір Степанович плідно займався науковою діяльністю. У вересні 1959 року колегія Міністерства освіти УРСР затвердила його науковим кореспондентом Науково-дослідного інституту педагогіки УРСР. Федір Степанович мріяв стати науковцем, адже мав для цього неабиякі здібності і хист. Поряд з учительством він писав кандидатську дисертацію, яку не зміг захистити й отримати науковий ступінь, бо крім простої інститутської довідки не мав документа про повну вищу освіту.

## **7. Ф.С.Бацура науковий кореспондент науково-дослідного інституту педагогіки УРСР і автор науково-дослідних праць.**

У 1961 році доповідь на республіканських педагогічних читаннях у Тернополі була визнано найкращою і відзначена першою премією. У 1964 році опублікував монографію «Метод бесіди як засіб активізації пізнавальної діяльності учнів на уроках біології».

Він був автором низки наукових статей з проблем викладання біології, учасником багатьох наукових і науково-практичних конференцій, засідань секції біологічних наук НДІ педагогіки.

## **8. Участь у педагогічних форумах.**

Про його високий авторитет свідчить той факт, що педагоги Хмельниччини двічі обирали Ф.С.Бацуру: 1959 року – делегатом республіканського та 1968 року - делегатом всесоюзного з'їзду вчителів. На з'їзді вчителів України він виступив з доповіддю про роботу педагогічних колективів освіти закладів Поділля

Він автор низки наукових статей з проблем викладання біології. Був учасником багатьох наукових і науково-практичних конференцій, засідань біологічних секцій.

## **8. Найвищі відзнаки педагога.**

За плідну діяльність в галузі розвитку народної освіти Президія Верховної Ради УРСР 1956 року присвоїла Ф.С.Бацурі звання Заслужений вчитель школи Української РСР, а за особливі заслуги у навчанні та вихованні підростаючого покоління Указом Президії Верховної Ради СРСР у 1960 році він був удостоєний найвищої відзнаки держави - ордена Леніна. Нагороджений також всесоюзною галузевою відзнакою - медаллю А.С.Макаренка та багатьох інших державних і галузевих відзнак.

## **9. Оправдали надії педагога.**

Багатьом учням Федір Степанович прищепив любов до природи, медицини, біології, педагогіки, сільського господарства, творчої праці, навчав їх цілеспрямовано досліджувати й експериментувати, виховував в них почуття і відповідальність за доручену або довірену їм справу. Назвемо

прикладі найбільш гідних його учнів. Це Франц Болеславович Ліпінський, який закінчив Московську сільськогосподарську академію, став доктором сільськогосподарських наук, викладачем цього вузу.

В числі його вихованців - Владлен Миколайович Тоцький - доктор біологічних наук, професор Одеського національного університету.

Присвятили себе педагогічній діяльності Є.М.Дробик, В.П.Власова, Г.С.Чайка, С.В.Войтенко.

Донька Євгенія здобула фах лікаря.

Молодший син Олександр продовжив династію біологів і реалізував мрію свого батька: працював у Чернівецькому державному університеті імені Юрія Федьковича та науково-дослідному інституті, став кандидатом біологічних наук автором низки наукових праць в галузі біології та сільського господарства.

### ***10. Нагороди та шанування пам'яті педагога.***

Заслужений вчитель школи Української РСР, кавалер Ордена Леніна, освітянської медалі імені А.С.Макаренка, золотих медалей всесоюзної ВДНГ та ряду інших високих державних і галузевих відзнак СРСР, делегат Всеукраїнського і Всесоюзного з'їздів учителів і зльотів юннатів, учасник дослідницько-експериментальної роботи школярів і лідер юннатівського руху на Хмельничині, в Україні та Радянському Союзі у 50-70-х роках.

Його ім'я - яскрава сторінка вітчизняної педагогіки і юннатівського руху. Портрет знаменитого педагога-новатора Федора Степановича Бацури в ті давні роки прикрашав хол центрального корпусу Республіканської станції юних натуралістів Української РСР.

В ознаменування 100 річчя від дня народження Ф.С.Бацури, в 2013 році його ім'я присвоєно Вільховецькій ЗОШ I-III ступенів, зусиллями Хмельницького ОЦТКУМ відновлено і розміщено у віртуальній бібліотеці юннатів України його матеріал «Метод бесіди як засіб активізації пізнавальної діяльності учнів на уроках ботаніки» [2] та виготовлено змістовний інформаційно-біографічний фотоальбом про його науково-педагогічну діяльність [1], примірники якого зберігаються в бібліотеках Хмельницького ОППО, ОЕНЦУМ і Національного ЕНЦУМ.

Сьогодні славне ім'я, ідеї і здобутки творчої новаторської педагогічної праці Федора Степановича Бацури добре відомі в усій Україні, а в столиці держави його великий оновлений портрет в 2013 році знову на чільному місці прикрасило приміщення центрального корпусу Національного еколого-натуралістичного центру учнівської молоді Міністерства освіти і науки України.

**Висновки.** Славне ім'я, ідеї і здобутки творчої новаторської педагогічної праці Федора Степановича Бацури, завдяки дослідженням краєзнавців, стали відомі усій Україні, а в столиці держави його великий оновлений портрет знову на чільному місці прикрашав приміщення центрального корпусу Національного еколого-натуралістичного центру учнівської молоді Міністерства освіти і науки України.

### **Список використаних джерел**

1. Бацура Федір Степанович інформаційно-біографічний фотоальбом.
2. Ф.С.Бацура. Метод бесіди як засіб активізації пізнавальної діяльності учнів на уроках ботаніки /наукове видання/. - Київ: Радянська школа, 1964. - 65 с.
3. Прокопчук В.С. Людина і час. Спогади/ В.С.Прокопчук. - Дунаївці; Кам'янець-Подільський: Видавець ПП Зволейко Д.Г., 2020. - 412 с.: іл.
4. <http://hoeneum.km/ua>>.
5. [uc.wikipedia.org/wiki/Бацура\\_Федір\\_Степанович](https://uk.wikipedia.org/wiki/Бацура_Федір_Степанович).

**Вашеняк Ірина Богданівна,**  
*кандидат історичних наук, доцент,  
проректор з науково-педагогічної  
роботи Хмельницького обласного  
інституту післядипломної  
педагогічної освіти*

## **ЕНЦИКЛОПЕДІЯ ОСВІТИ ХМЕЛЬНИЧЧИНИ: ПОСТАТЬ Ф.С. БАЦУРИ У ПЛЕЯДІ ОСВІТЯН ХМЕЛЬНИЧЧИНИ**

**Анотація** У статті викладено інформацію про педагогів зі сторінок «Енциклопедії освіти Хмельниччини», узагальнену крізь призму діяльності системи освіти Новоушиччини.

**Ключові слова** «Енциклопедія освіти Хмельниччини», Новоушиччина, уродженці, педагогічні працівники, позашкілля, загальна середня освіта, вища школа.

Новоушицька земля подарувала світові чимало синів і дочок, які подвижницькою працею у різних галузях науки і техніки, освіти та виробництва прославили свою малу батьківщину та Україну. Їх діяльність відзначено нагородами різних рівнів аж до найвищих, вона ставилась у приклад та популяризувалась на Дошках пошани, їх досвід, зокрема педагогічний, поширювався далеко за межами рідного краю та України, про них багато написано. Друковані матеріали про видатних освітян цього краю побачили світ у різноманітних джерелах, про них підготовлено як окремі матеріали, так і низку краєзнавчих та бібліографічних студій, де вміщено дані про життя й діяльність жителів Новоушиччини у різних галузях суспільного буття, тих, хто творив та продовжує творити історію краю та незалежної України.

**Мета і завдання дослідження...** У 2017 році світ побачив «Енциклопедію освіти Хмельниччини» [1] – перше видання про освітянську галузь регіону, в якому комплексно висвітлено різні аспекти становлення та функціонування системи освіти від початку ХХ століття до сьогодення. Окрім іншого, у ній розміщено біографічні статті про майже дев'ятсот освітян, науковців, літераторів, працівників бібліотечної справи тощо, які завдяки своїй праці залишили помітний внесок у освітній галузі краю. Метою нашого дослідження визначено аналіз викладеної у «Енциклопедії освіти Хмельниччини» інформації про педагогічних працівників крізь призму діяльності системи освіти новоушиччини.

Загалом до «Енциклопедії освіти Хмельниччини» включено інформацію про низку педагогічних та науково-педагогічних працівників, діяльність яких пов'язана з цим краєм. Дописувачами виступили як фахові історики, так і працівники педагогічної спільноти області.

До енциклопедії внесено інформацію про **уродженців** Новоушицького району (*відповідно до адміністративного устрою на час підготовки видання*), які у різний час були працівниками освітньої галузі краю, зокрема, педагогічними та науково-педагогічними працівниками, керівниками закладів освіти області та навіть освітніми керівниками галузі загалом. Добре знає освіта області **Арсенюка Віталія Олександровича** (с. Пижівка), який розпочав трудову діяльність учителем географії у Новоушицькому районі в с. Зелені Курилівці (1982), а продовжував її надалі та знаний своїми випускниками уже у Віньковецькому районі: в Подільській ЗОШ учителював, працював інспектором, головним спеціалістом, а з 2016 р. – начальником відділу освіти, молоді та спорту Віньковецької РДА.

**Багрій Надія Іванівна** (сmt. Нова Ушиця) – знаний педагог початкової школи. Працювала у закладах освіти м. Хмельницького.

**Бацура Федір Степанович** (с. Вільховець). Усе його трудове педагогічне життя, яке розпочалося 1930 р., було пов'язане з рідним краєм: учитель молодших класів, природничих дисциплін у сільських школах Муровано-Куриловецького району сусідньої Вінниччини, а з 1947 року – в рідному Вільховці. Учитель біології, керівник юннатівського гуртка (1952-1975), досвід роботи якого приїжджали вивчати педагоги з усього СРСР. Навчався у Кам'янець-Подільському учительському інституті (до 1941 р.), але вищої освіти так і не здобув. Проте це не завадило йому займатися науковою діяльністю та стати науковим кореспондентом НДІ педагогіки УРСР (1959), делегатом Всеукраїнських та Всесоюзних з'їздів учителів і зльотів юннатів, ентузіастом ДЕР школярів та лідером юннатівського руху, автором знаних по всьому Радянському Союзу науково-педагогічних праць та заслужено отримати визнання за життя.

**Бистрицька Марія Павлівна** (с. Струга), філолог. Працювала учителем української мови та літератури на Ярмолинеччині: у 1955-1962 рр. – в Соколівській ЗОШ I-III ст., з 1962 р. – у Ярмолинецькій ЗОШ №2.

**Буяновська Любов Никифорівна** (с. Глибочок), математик. Трудова діяльність пов'язана з рідним краєм: учителювала в школах сіл Капустяни та Глибочок, була багаторічним директором навчально-виховного закладу «школа-дитячий садок» у с. Глибочок (1971-2005), який став одним із перших інноваційних закладів на теренах області. Була делегатом

Всесоюзного з'їзду працівників освіти (1988) та депутатом 4-х скликань Новоушицької районної ради.

**Власова Маргарита Миколаївна** (с.мт Нова Ушиця), український філолог. Пройшла трудовий шлях від учителя української мови та літератури Новоушицької СШ №1 (1985-2000) до начальника відділу освіти Новоушицької РДА (2001-2005, 2008-2015), згодом – начальника відділу освіти, молоді та спорту Новоушицької селищної ради, який очолює з 2016 року дотепер.

**Войтенко Володимир Іванович** (с. Ставчани), викладач історії та суспільствознавства. Розпочавши діяльність учителем історії в школах Вінницької області (1972), повернувся на Хмельниччину у 1979 р., та продовжив трудовий шлях на керівних посадах від директора Ставчанської 8-річної школи Новоушицького району аж до начальника управління освіти і науки Хмельницької ОДА (1993-2005), згодом – очолив Хмельницький ОШПО (2005-2011). Саме він координував роботу з розбудови матеріально-технічної бази закладів освіти області, здійснював керівництво кадровим забезпеченням галузі та займався модернізацією освіти в умовах становлення незалежної держави.

**Грушкова Людмила Василівна** (с. Каскада), вчитель біології та основ сільськогосподарського виробництва. Працювала в школах Новоушицького району та с.мт Нова Ушиця, методистом районного Будинку піонерів, була дописувачем як обласних газет, так і фахових освітянських видань. Її учні – щорічні переможці олімпіад і конкурсів районного, обласного та всеукраїнського рівнів. Є однією з учителів, які отримали відзнаку «Соросівський вчитель» (1996).

**Кам'яничук Михайло Антонович** (с. Калюс), учитель фізики та основ виробництва. Увесь педагогічний трудовий шлях пов'язаний з рідним краєм. З 1970 р. – вчитель математики і фізики Калюської СШ, її заступник директора (1972-1974) та директор (1974-1975). У 1975-1996 рр. – директор Струзької ЗОШ. Згуртував педколектив, зініціював будівництво нового навчального закладу (1980), досвід діяльності якого було презентовано на ВДНГ УРСР та СРСР (1985). У 1996-2000 рр. – заступник голови Новоушицької РДА.

**Козека Іван Степанович** (с. Ставчани), учитель початкових класів, викладач історії. Розпочав учительську діяльність на Вінниччині учителем початкових класів Жванської СШ (1939-1940), був учасником II світової війни, після якої повернувся до рідного краю. Учитель та завуч Ставчанської школи (1946-1949), директор Браїлівської 7-річної школи (1949-1958), згодом повернувся до рідної Ставчанської школи, яку очолив та активно

розбудовував (1958-1980). Досвідчений управлінець, мудрий керівник, авторитетний фахівець у галузі історії. Його бойові нагороди поєднуються з освітянськими відзнаками.

**Кордонський Іван Семенович** (с. Куражин), математик. Учасник бойових дій II світової війни. Після демобілізації у квітні 1946 р. розпочав педагогічну діяльність учителем початкових класів с. Гарячинці, а вже з серпня 1946 р. очолив Куражинську початкову школу, учителював та директорствував у школах Калюса, Пилипів Хребтійських, чверть віку очолював освіту рідного Новоушицького району (1957-1982), яку успішно розбудовував. У 1980 р. район зайняв I місце в Україні з підготовки закладів освіти до нового навчального року.

**Коцяр Петро Данилович** (с. Браїлівка), математик. Почав трудовий шлях 1921 року в органах народної освіти статистом, а з 1923 року – безпосередньо на педагогічній ниві: завідувач початкової школи в с. Щербівці (1923-1933), вчитель математики (з 1933 р.), завідувач навчальної частини Струзької 7-річної школи. Був учасником бойових дій II світової війни. У повоєнний період аж до виходу на пенсію (1945-1962) працював у Струзькій СШ, викладав математику, був завпедом. Не обходила його стороною і громадська робота, був пропагандистом, лектором, членом редколегії газети «Радянське життя».

**Мазур Єлізавета Арленівна** (с. Балабанівка). Працювала учителем математики у Струзькій СШ (1968-1970). У Ружичанській школі Хмельницького району пройшла педагогічний шлях від учителя математики (1975-1976) до директора (1986-2004). Завдяки їй створено загальноосвітній навчальний заклад «Школа-родина».

**Рум'янцева (Кургузкіна) Тетяна Макарівна** (с. Пилипи-Хребтійські), географ. З 1980 р. – вчитель географії Хмельницького спеціалізованого ліцею-інтернату поглибленої підготовки в галузі науки, автор і ведуча телепрограми «Подорожі планетою життя» (на каналі ОДТРК «Поділля-Центр»). Її учні неодноразово перемагали на Всеукраїнському етапі предметної олімпіади з географії та в конкурсах-захистах НДР МАН України, всеукраїнських географічних турнірах. Дворазовий переможець обласного (1996, 1999) та лавреат всеукраїнського етапу (1996) конкурсу «Учитель року» у номінації «Географія».

**Скобелєв Михайло Семенович** (с. Тимків). Працював на Дунаєвеччині учителем географії та історії Малолюб'янської 7-річної школи (1934-1939), після служби в армії та війни – учителем, завучем Притулівської 7-річної школи, а з 1950 р. – у Миньковецькій СШ, де пройшов педагогічний шлях від учительської посади до директорського крісла (з 1959 р.). Школа



посідала одне з провідних місць за результатами навчальної та виховної роботи у районі та області. Відзначений не лише бойовими нагородами, а й державними (орден Леніна, 1971) та галузевими відзнаками (медаль А. С. Макаренка) за педагогічну діяльність.

**Яремчук Павло Якимович** (с. Вільховець). Кадровий військовий та педагог в одній особі. Учасник бойових дій II світової війни, орденоносець. У повоєнний період працював у Вільховецькій СШ учителем початкової військової підготовки та фізкультури (1945-1954), а згодом – її директором (1954-1966), заступником директора по виробничому навчанню (з 1977 р.). Завдяки його зусиллям вирішено питання будівництва нової школи (1970) та створено зразкову матеріальну базу для виробничого навчання, підготовлено майже 500 механізаторів та інших фахівців для сільськогосподарської галузі краю.

Позашкільно Хмельниччини добре відомий **Климчук Василь Васильович** (с. Вільховець). Працював учителем історії у Ставчанській та Бучайській 8-річних школах Новоушицького району (1979-1985), директором Шебутинецької 8-річної школи (1985-1986), інспектором шкіл Хмельницького обласного відділу народної освіти (1986-1992). За фахом викладач історії, але чарівна природа рідного краю зробила свою справу, і більшу частину творчого педагогічного шляху Климчук В. В. пов'язав з еколого-природничим напрямом. З 1992 р. – незмінний директор Хмельницького обласного еколого-натуралістичного центру учнівської молоді. Творчою групою під його керівництвом реалізовувались 4 науково-освітні проекти спільно з НАПН України, видрукувано 28 книг природничо-краєзнавчого змісту, вперше в Україні створено електронну бібліотеку оцифрованої літератури.

На усю країну відомий уродженець смт. Нова Ушиця, автомоделіст, спортсмен та педагог **Короткий Григорій Борисович**. Закінчив Новоушицьку загальноосвітню трудову політехнічну школу (1969), працював на виробництві (завод «Катіон», 1975-1985 рр.). Але свою долю знайшов у роботі з дітьми як керівник гуртка: Новоушицький Будинок піонерів (1971-1974), Хмельницька обласна СЮТ (гурток автомоделістів, 1985-1988), КЮТ (з-д ХРТЗ, м. Хмельницький, 1992-1993), з 1993 року – у Хмельницькому обласному центрі науково-технічної творчості учнівської молоді (керівник гуртка трасового моделювання, методист, майстер). Майстер спорту з автотехнічного спорту (1988, СРСР; 1995, Україна). За успіхи його вихованців отримував неодноразові відзнаки як обласного, так і всеукраїнського рівнів.

У сфері професійної освіти відомий своїми здобутками **Мельник Володимир Тимофійович** (с. Заборознівці). За фахом – викладач географії. У 1982-1992 рр. очолював Струзький МНВК; був заступником голови Новоушицької РДА (1992-1996). Уміло вдосконалював зміст професійної підготовки учнів та забезпечував неординарні шляхи співпраці з базовими підприємствами.

**Тарадуда Віталій Григорович** (с. Заборознівці). Інженер-механік за спеціальністю. За покликанням – педагог-наставник. Також добре відомий у сфері професійної, зокрема, професійно-технічної освіти. Проїшов шлях від майстра та викладача (1983-1998) до директора Говорівського професійного аграрного ліцею (з 2003). Значну увагу приділяв зміцненню навчально-матеріальної бази, за що заклад був неодноразово відзначений не лише грамотами, а й дипломами Міжнародної виставки «Сучасні заклади освіти» (2012, 2013, 2014).

Уродженці Новоушиччини зробили помітний внесок і у розвиток вищої школи Хмельниччини. Вони стали гордістю цих закладів та вписані у золоті сторінки їх історії.

**Атаманчук Петро Сергійович** (с. Каскада), фізик, доктор педагогічних наук (2000), професор (2002), академік АНВО України (2007). Учителював, а від 1982 р. працював у Кам'янець-Подільському педінституті (нині КПНУ), завідував кафедрою методики викладання фізики і ТЗН (нині кафедра методики викладання фізики та дисциплін технічної освітньої галузі). Керівник наукової школи «Теоретико-технологічні аспекти об'єктивізації контролю навчальної діяльності».

**Берека Віктор Євгенович** (с. Струга), математик, доктор педагогічних наук (2009), доцент (2005), професор (2011). Учителював, директорствував, працював на партійній та управлінській роботі, але освітянам області відомий насамперед як один з очільників двох найвідоміших педагогічних закладів вищої освіти: Хмельницького гуманітарно-педагогічного інституту (2004-2009, який отримав свій нинішній статус – академії – саме під керівництвом Береки В. Є.) та Хмельницького обласного інституту післядипломної педагогічної освіти (2014-2019).

**Войнаренко Михайло Петрович** (с. Струга). За фахом – інженер-механік, кандидат технічних (1983), доктор економічних наук (1995), професор (1996), дійсний член Академії економічних наук України (з 2000 р.), член-кореспондент НАН України по відділенню економіки (з 2015 р. – перший і наразі єдиний у області). З 1975 р. працював у Хмельницькому технологічному інституті побутового обслуговування (нині – Хмельницький національний університет), подолавши усі кадрові сходинки від асистента

викладача до першого проректора (2008-2020). Автор наукової школи за рядом інноваційних напрямів економічних досліджень. Знаний не лише своїми науковими здобутками, а й поетичними. На його вірші написано бл. 30 пісень, які виконуються народними та заслуженими артистами України.

**Каплун Віталій Григорович** (с. Каскада), спеціальність – лісоінженерна справа, кандидат (1968), доктор технічних наук (1991), професор (1991). З 1960 р. працював на виробництві, а з відкриттям 1966 року в м. Хмельницькому філіалу Українського поліграфічного інституту ім. І. Федорова (згодом на його базі створено самостійний ВНЗ, який неодноразово реорганізовувався, нині це Хмельницький національний університет) продовжив трудовий шлях саме тут. Від асистента до проректора, а з 2015 р. – директор НДІ трибології і матеріалознавства. За його ініціативи в університеті створені спільно з МОН і НАН України та успішно працюють під його керівництвом лабораторія прогресивних методів зміцнення (1998) та Подільський фізико-технологічний центр (1993), Регіональний інформаційно-інноваційний центр енергозбереження (2002) та інші наукові центри.

**Павич Ніна Миколаївна** (с. Хребтіїв). За фахом інженер-технолог швейного виробництва та педагог-управлінець. Педагогічний шлях розпочала вчителем трудового навчання ЗОШ І-ІІІ ст. №24 м. Хмельницького (1990-1992). З 1992 р. по теперішній час поєднує роботу методиста трудового навчання, креслення та технологій та старшого викладача кафедри теорії та методик природничо-математичних дисциплін і технологій Хмельницького ОШПО. Постійний член творчих груп при МОН України. Активний учасник освітніх міжнародних і всеукраїнських проєктів, автор численних підручників для школи та посібників для школярів та педагогів.

Народилися на території інших адміністративних одиниць або ж навіть досить далеко, за межами області та навіть республіки/країни, але значну частину свого життя присвятили розвитку її освіти. Зокрема, майже земляк **Гавінчук Григорій Данилович** (с. Сивороги Ушицького повіту, нині – Дунаєвецький район Хмельницької області). Новоушицька профшкола стала стартовим майданчиком для знаного в майбутньому педагога, краєзнавця та громадського діяча. За фахом учитель фізики і астрономії. Педагогічну діяльність розпочав у початковій школі с. Куча Новоушицького району. Учителював та директорствував як у школах області, так і за її межами. У 1946-1947 рр. – учитель Великожванчицької СШ. У 1953-1959 рр. – завідувач Миньковецьким райвно, очільник Миньковецького дитбудинку (з 1959 р.), учитель Миньковецької СШ. Краєзнавець, автор історичних та археологічних розвідок про Миньковецьку державу, учасник ІІ світової війни. Відзначений

як бойовими нагородами, так і відзнаками за роботу на освітньому фронті (Орден Трудового Червоного Прапора, 1939, медаль «За трудову доблесть»).

**Райтаровський Михайло Филімонович** (с. Рудка Дунаєвського району). Отримавши спеціальність «Фізика та електротехніка», працював в системі освіти Новоушицького району: вчителем математики Новоушицької СШ №2 та зав. фільмотекою Новоушицького райвно (1974-1975), був багаторічним завідувачем Новоушицького районного методичного кабінету (1975-2004) та вчителем фізики Новоушицького НВК «ЗОШ I-III ст. №1, гімназія». Як керівник РМК ініціював активну трансформацію наукових ідей в практику роботи закладів освіти.

**Футоряк Вікторія Іванівна** (м. Чита, Росія). Сурдопедагог за спеціальністю, працювала в Новоушицькій школі-інтернаті для глухих дітей вчителем (1961-1983), заступником директора та директором (1984-1988). Саме під її керівництвом відбулось капітальне оновлення закладу відповідно до вимог часу та потреб вихованців.

**Цимбалюк Борис Васильович** (м. Кіровоград). Отримавши спеціальність «Фізика, основи виробництва», працював директором Івашковецької 8-річної школи (з 1970 р.). Відомий у області своїми здобутками у сфері професійної освіти. Організатор створення МНВК (1980), одним із перших в області розпочав роботу Струзький МНВК із потужною матеріальною базою (1982). Згодом очолив Новоушицьку СШ № 1 (1982-1999). Її учні були неодноразовими переможцями олімпіад та конкурсів районного, обласного та всеукраїнського рівнів. Депутат районної та селищної рад. Окрім багатьох інших відзнак, був «Соросівським учителем» (1997).

Серед цих освітян 17 відмінників освіти (УРСР, СРСР, України), з яких четверо отримали цю відзнаку двічі: Атаманчук П. С. (1997), Берека В. Є. (2003), Буяновська Л. Н. (1983), Власова М. М. (1996), Войнаренко М. П. (1977), Войтенко В. І. (1982, УРСР; 1999, України), Гавінчук Г. Д. (УРСР), Кам'янчук М. А. (1973, УРСР; 1984, СРСР), Климчук В. В. (1991, УРСР; 2005, України), Козека І. С. (1965), Кордонський І. С. (1960, УРСР; 1972, СРСР), Мазур Є. А. (1990), Мельник В. Т. (1987), Райтаровський М. Ф. (1984), Футоряк В. І. (1987), Цимбалюк Б. В. (1982), Яремчук П. Я. (1963).

Діяльність багатьох із них відзначена як на рівні районів та області, так і на найвищому державному рівні різноманітними відзнаками, орденами і медалями. Зокрема, звання заслуженого вчителя УРСР, СРСР, України, заслуженого працівника освіти удостоєні Атаманчук П. С. (2003), Бацура Ф. С. (1956), Бистрицька М. П. (1979), Войтенко В. І. (2002), Грушкова Л. В. (1984), Войнаренко М. П. (Заслужений діяч науки і техніки України, 2002;

Заслужений діяч естрадного мистецтва України, 2008), Коцяр П. Д. (1958), Рум'янцева (Кургузкіна) Т. М. (1999), Скобелев М. С. (УРСР).

**Висновки.** Таким чином, у «Енциклопедії освіти Хмельниччини», яка є одним із сучасних джерел в галузі історії та краєзнавства, регіональної історії, серед близько тисячі біографічних статей про педагогів, науковців та керівників освіти області та/або її уродженців представлено 29 матеріалів про освітян, діяльність яких пов'язана з новоушицьким краєм. Серед цієї когорти педагогічних зірок своє почесне місце займає Федір Степанович Бацура. Його феномен нам вбачається не лише у тому, що надзвичайні педагогічні здобутки педагога було відзначено найвищими галузевими та державними нагородами, зокрема, почесним званням Заслуженого вчителя школи УРСР (1956), орденом Леніна (1960), медаллю ім. А. С. Макаренка, золотими медалями Всесоюзної ВДНГ, рядом інших відзнак різних рівнів, зокрема і тим, що з 2013 р. його іменем названо школу, у якій він творив, - Вільховецьку ЗОШ. Його унікальність, на нашу думку, полягає у тому, що він один із небагатьох, хто реалізовував свої педагогічні ідеї так і не завершивши навчання в інституті та не отримавши педагогічного диплому... Він збудував себе сам, займаючись самоосвітою, наукою та творчо застосовуючи спадщину відомих педагогів.

### Список використаних джерел

1. Енциклопедія освіти Хмельниччини. – Хмельницький: ФОП Мельник А.А., 2017. – 460 с.

**Любінська Людмила Григорівна,**  
*доктор біологічних наук, професор  
кафедри біології та методики її  
викладання природничо-економічного  
факультету Кам'янець-Подільського  
національного університету імені  
Івана Огієнка.*

## **СУЧАСНА НАУКОВО-ДОСЛІДНА РОБОТА УЧНІВ ТА ЇЇ ОСНОВИ У ДІЯЛЬНОСТІ ПЕДАГОГА-НОВАТОРА Ф.С. БАЦУРИ**

Наші сучасні знання, вміння, навички прийшли з минулого. Основою нових педагогічних і наукових методів є копітка праця багатьох поколінь.

Саме Федір Степанович Бацура був педагогом-новатором понад п'ятдесят років тому. Працюючи у сільській школі, він формував світогляд не лише своїх учнів, але й вчителів і науковців. Від практичних занять через дослідницьку діяльність до наукового пізнання, через проєкти до відкриттів, які стали базою для науково-дослідницької роботи. Високий рівень знань та бажання передати їх учням, любов до природи і до своїх вихованців, переходили у далекоглядні перспективи, які засівали критичне і наукове мислення.

Сьогодні ми можемо користуватися досвідом Ф.С. Бацури і поширювати його під час навчання студентів - майбутніх педагогів. Підготовка студента як майбутнього вчителя біології та керівника науково-дослідної роботи учня розпочинається у вищому навчальному закладі. Основи науково-дослідної роботи закладаються при підготовці бакалавра і магістра (дисципліни «Основи наукових досліджень» і «Методика наукових досліджень»). Спочатку студент пізнає основи наукознавства, особливості наукового пізнання і методи наукового дослідження. Наступним кроком є освоєння процесу вироблення нових знань. Розкриваються питання актуальності та новизни наукового дослідження. У подальшому процесі навчання виникає необхідність застосування набутих знань з предмету при написанні курсових робіт, що передбачає застосування знань і вмінь з основ наукових досліджень.

Дипломні роботи бакалавра і магістра передбачають творчий підхід і вироблення нових знань. Це спричиняє до активізації як теоретичного опрацювання матеріалу так і проведення експериментальних досліджень. Відповідно до навчальних планів підготовки бакалавра та магістра в Кам'янець-Подільському національному університеті імені Івана Огієнка

студенти виконують такі роботи за наступними напрямками: ботаніка, зоологія, цитологія, анатомія і фізіологія людини та інші.

Пройшовши підготовку за конкретними дисциплінами студент лише частково орієнтується в актуальності та новизні тих чи інших тем. Тому важливим є конкретна співпраця з керівником науково-дослідної роботи. Опрацювавши попередньо літературні джерела, студент має усвідомити місце його дослідження при вирішенні наукової проблеми. Творча дослідницька діяльність у студентські роки стає базовою для підготовки вчителя біології як керівника науково-дослідної роботи учня у школі.

Під час роботи вчителя у школі процес поглиблення особистих знань та розвиток самовдосконалення продовжується. Також виникає необхідність продовжувати і творчу діяльність. На цьому етапі вчитель може використати свій досвід і продовжити науково-дослідну роботу з учнями за тим напрямком, який закладений у студентських дипломних роботах. Але він може започаткувати інший напрямок, який вважає більш перспективним для отримання нового наукового знання. Саме це зумовлює двонаправлену діяльність: робота над підвищенням власного рівня і робота з учнем. На цьому рівні учитель підбирає актуальну тему як для власного дослідження так і для учня. Адже лише випереджуючи учня в освоєнні нових методик, нового об'єкта і предмета, вчитель може направляти юного науковця.

Для підготовки учня як творчої особистості педагог застосовує ряд методів, методик і прийомів. Це проведення теоретичних занять (проблемні лекції, творчі уроки), лабораторних робіт (використання окрім рекомендованих об'єктів, інших, місцевих об'єктів); гурткової роботи (створення творчих програм, розробка проблемних завдань); польових робіт (на пришкільній ділянці, на польових науково-дослідних полігонах, у природних та напівприродних умовах).

Вчитель та учень працюють з науковою літературою, сайтами наукових установ (НДІ, Ботанічні сади, зоопарки, природно-заповідні установи, наукові лабораторії тощо), здійснюють експедиції.

Окремим напрямком може бути співпраця з місцевою, регіональною владою та державними природоохоронними установами. Саме впровадження рекомендацій, які розробляються в результаті науково-дослідної роботи спонукають до такої взаємодії. Тому і вчитель і учень можуть впливати на керівні структури різного рівня.

Рівень обізнаності вчителя, розуміння ним актуальності і новизни наукових досліджень, які пропонуються учневі, підвищується в результаті навчання на різних курсах, проведенні підвищення кваліфікації, співпраці з вченими, при участі в наукових розробках наукових установ. Прикладом

саме такого напрямку є робота вчителів з науковими співробітниками Національного природного парку «Подільські Товтри» та Кам'янець-Подільського університету імені Івана Огієнка.

Отже, підготовка вчителя біології як керівника науково-дослідної роботи учня при підвищенні кваліфікації передбачає отримання знань і вмінь під час лекцій, практичних, лабораторних, екскурсій, експедицій. Другий етап - виконання під час проходження вчителем курсів підвищення кваліфікації дослідницької роботи. Наступний крок - підготовка вчителя біології як керівника науково-дослідної роботи учня при самопідготовці (робота з науковою літературою, з сайтами наукових установ (НДІ, ботанічні сади, зоопарки, природно-заповідні установи, наукові лабораторії тощо).

Працюючи з учнем - виконавцем науково-дослідної роботи, вчитель бере активну участь у постановці та проведенні експерименту, екскурсій, експедицій, при роботі на полігонах, пробних площах, дослідних ділянках, у природних та напівприродних умовах, теплицях і оранжереях.

Як бачимо, сучасна науково-дослідна робота учнів черпає свої витoki з глибин педагогічної і наукової діяльності відомого подільського педагога-новатора, вчителя біології й ентузіаста юннатівської роботи з учнями із наддністрянського села Вільховець Федора Степановича Бацури.

## ЛІТЕРАТУРА

1. Бацура Ф.С. Активізація навчального процесу на уроках біології. З досвіду роботи вчителів шкіл області. - Хмельницький, 1960 р. С. 53-66.
2. Бацура Ф.С. Метод бесіди як засіб активізації пізнавальної діяльності учнів на уроках ботаніки. - Київ. Радянська школа, 1964. - 65 с.
3. Плахтій П.Д., Шинкарюк А.І., Гурський В.А, Любінська Л.Г. та ін. Наукознавство в системі професійної підготовки / Навч. посібник. - Кам'янець-Подільський. ПП Буйницький О.А., 2006. - 132 с.
4. Плахтій П.Д., Гуменюк І.Д., Любінська Л.Г., Оптасюк О.М. Основи наукознавства: Навчальний посібник. Вид. 2-е, стереотипне / за ред. П.Д. Плахтія. - Кам'янець-Подільський: ПП «Віт» АДрук, 2021. - 218 с.



*Мирна Лілія Анатоліївна, методист біології і екології Хмельницького обласного інституту післядипломної педагогічної освіти, Заслужений працівник освіти України.*

## **АКТИВІЗАЦІЯ ОСВІТНЬОГО ПРОЦЕСУ НА УРОКАХ БІОЛОГІЇ: ПЕДАГОГІЧНІ ІДЕЇ ФЕДОРА БАЦУРИ КРИЗЬ ПРИЗМУ ЧАСУ**

Сучасна освіта розвивається в умовах, що зазнають постійних змін. Реалізація Концепції Нової української школи, зміна пріоритетів, ціннісних орієнтацій, новий зміст освіти, заснований на формуванні компетентностей, покликані формувати генерацію молоді, здатної відбудувати Україну, стати запорукою її успішного економічного розвитку, забезпечити конкурентоспроможність на міжнародному рівні. Суспільство в очікуванні молоді з науково-критичним стилем мислення, здатної розв'язувати комплексні проблеми та приймати рішення, виявляти ініціативу, розуміти сутність глобальних і локальних викликів. Базовою основою для вирішення окреслених завдань є активізація освітнього процесу, яку розглядають як найбільш актуальну педагогічну проблему.

Під активізацією освітнього процесу розуміють процес залучення учнів до активної участі в навчанні, стимулювання їх до навчальної роботи на уроці або в іншому освітньому середовищі. Це може бути досягнуто за допомогою застосування інтерактивних методів, діалогізації навчального процесу, реалізації дослідницького підходу, практичної спрямованості навчального процесу, застосування проблемно-ситуаційних завдань, створення умов для роботи в групах. Активна робота школярів на уроці сприяє розвитку пізнавальних інтересів, розвиває критичне мислення та творчі здібності, сприяє розвитку комунікативних навичок та підвищує мотивацію до навчання.

Проблему активізації освітнього процесу досліджували ряд українських педагогів та науковців. Так, Зязюн І.А., академік Національної академії педагогічних наук України, розглядав теорію активізації навчального процесу, зосереджуючись на використанні різноманітних вправ та методів у навчальному процесі. Козленко О.Г., Сліпчук І.Ю., Міронець Л.П., досліджуючи різні аспекти активізації навчального процесу, акцентують увагу на використанні інноваційних технологій навчання, а саме

інформаційно-комунікаційних, які відіграють значну роль у активізації освітнього процесу на сучасному уроці біології.

В останні десятиріччя накопичився значний досвід з використання прогресивних «нетрадиційних методів», методик та організаційних форм навчання з метою активізації навчального процесу. Аналізуючи наукові джерела, педагогічний досвід вчителів-практиків ХХ століття, напрошується висновок, що найчастіше нові підходи, методи та прийоми є переосмисленими традиційними, що в свій час давали якісні навчальні результати.

В контексті цього, слід відзначити педагогічний досвід відомого педагога-новатора Бацури Федора Степановича, вчителя біології Вільховецької середньої загальноосвітньої трудової політехнічної школи з виробничим навчанням Новоушицького району Хмельницької області, Заслуженого вчителя школи Української РСР, який вважав, що такі традиційні методи як бесіда, робота з підручником, з природними об'єктами, з роздатковим матеріалом дають можливість активізувати увагу кожного учня, виявити ступінь засвоєння програмного матеріалу, можливість працювати з тими, хто потребує допомоги.

У статті «Активізація навчального процесу на уроках біології» (1960 р.), описуючи власний досвід роботи, Федір Бацура зазначає, щоб підготувати учнів до практичної діяльності, необхідно підбирати такі методи навчання, які б сприяли розвитку їхньої самостійності та ініціативності, навчали б їх самостійно здобувати знання, вдумливо сприймати програмний матеріал, вміти спостерігати, володіти вміннями і навичками творчого застосування знань в житті. Навчання, на думку Федора Степановича, має бути тісно пов'язане з життям, з особистим досвідом кожного учня, з явищами навколишньої дійсності. Лише тоді у дітей виникає потреба в з'ясуванні незрозумілих питань, поставлених фактами життя. Лише тоді, писав педагог, запам'ятовування процесів і фактів стає результатом мислення.

З 2020 р. в освітніх закладах України реалізується Державний стандарт базової середньої освіти. Серед наскрізних умінь, зазначених у Стандарті, виділено читання з розумінням, вміння критично та системно мислити, діяти творчо, виявляти ініціативність, здатність логічно обґрунтувати позицію, приймати рішення тощо. На наш погляд, Федір Степанович Бацура, мав стратегічне бачення і розуміння, як необхідно навчати і виховувати шкільну молодь, готуючи до дорослого життя. Крізь призму часу бачимо, що ідеї його новаторського досвіду мають відгук у сьогоденні.

Ще один істотний акцент автор статті робить на методиці проведення уроку. Педагог впевнений, що необхідна така «побудова уроку, при якій максимально забезпечується активна діяльність кожного учня в процесі засвоєння програмного матеріалу». Ефективність уроку, на думку Бацури Ф.С., залежить від глибини осмислення учнями об'єктивних законів живої природи. Для цього необхідні праця, спостереження та «контакт з природою». Педагогічні ідеї Федора Степановича знаходять відображення і у теперішніх підходах щодо модернізації освітнього процесу. Так, у Державному стандарті базової середньої освіти зазначено, що компетентнісна освіта зорієнтована на практичні результати, досвід особистої діяльності, що зумовлює принципові зміни в організації навчання, яке стає спрямованим на розвиток конкретних цінностей і життєво необхідних знань і умінь учнів.

Під поняттям «компетентнісний підхід» розуміють спрямованість освітнього процесу на формування й розвиток ключових і предметних (біологічних) компетентностей особистості. Завданням сучасної школи є виховання компетентної особистості, яка володіє не лише міцними знаннями, а й уміє діяти адекватно у відповідних ситуаціях, застосовуючи знання, бере відповідальність за свою діяльність, приймає зважені обґрунтовані рішення, готова до самонавчання та самовдосконалення, має високі моральні якості.

Отже, з позиції компетентнісного підходу, на уроках біології акцент знаннєвого підходу має бути зміщений на способи діяльності. Лише при такому підході знання стають засобом, без якого не можна здійснити діяльність.

Ресурсом для ефективного навчання біології Ф.С. Бацура визначив навчально-дослідну ділянку, живий куточок, кабінет біології та навчально-методичне забезпечення. Педагог називав це навчальною базою, без якої неможливе збагачення учнів життєвим досвідом та активізація навчального процесу.

Робота на шкільній навчально-дослідній ділянці має особливі переваги, так як:

- учні можуть здійснювати практичну діяльність зі збору та аналізу даних, проводити спостереження і дослідження;
- робота на навчально-дослідній ділянці дозволяє учням розвивати навички критичного мислення, оскільки вони вчаться аналізувати та оцінювати результати своїх досліджень;
- учні мають можливість працювати в команді, обговорювати свої думки та ідеї з іншими учнями та вчителями, вчаться співпрацювати та розвивати навички комунікації;

- учні розширюють свої знання та навички в різних освітніх галузях;
- робота на навчально-дослідній ділянці дозволяє учням виявляти свою ініціативу та самостійність в розв'язуванні дослідницьких завдань.

«Ми позбулися шаблонного порядку етапів уроку» - писав Федір Бацура. Це давало можливість раціонально використати час на уроці для свідомого осмислення і засвоєння учнями нових знань в процесі активної діяльності.

У 60-ті роки це могла собі дозволити сильна, професійна, творча особистість. Як результат новаторського досвіду Федора Бацури - його вдячні учні, яких він підготував до життя та наукової діяльності.

Нова українська школа потребує компетентного, вмотивованого вчителя, який здатен виступати як мейкер, фасилітатор, тьютор освітнього процесу, вміти реагувати на виклики сьогодення. Професійна переорієнтація вчителя має відбуватися у напрямі: від просвітництва-до здійснення життєтворчої та культуро-творчої місії, від авторитарної педагогіки - до педагогіки особистісно зорієнтованої, педагогіки співробітництва. Усе це вимагає суттєвих змін у підготовці студентів педагогічних вузів до професійної діяльності та післядипломній освіті вчителя.

На базі Хмельницького обласного інституту післядипломної педагогічної освіти імені Анатолія Назаренка створено цілісну систему методичної роботи для безперервного підвищення кваліфікації вчителів біології, спрямовану на розвиток професіоналізму вчителя, на регіональні науково-педагогічні дослідження, на вивчення, узагальнення та поширення педагогічного досвіду вчителів біології. На наш погляд, досвід видатного подільського педагога-новатора Федора Бацури є цінним та актуальним і в сучасних умовах розвитку освіти, так як:

- сприяє розвитку професійних навичок та компетенцій учителів біології;
- демонструє ефективність описаних педагогом методів та форм роботи, що активізують навчальний процес;
- дозволяє педагогам розвивати свій творчий потенціал для пошуку нових та ефективних шляхів підвищення якості освітнього процесу.

Ефективність навчання знаходиться в прямій залежності від рівня активності учнів. Розвиток пізнавальних інтересів, творчого підходу до справи, прагнення до самостійного поповнення знань, уміння застосовувати їх в практичній діяльності - завдання, над якими працює учитель біології не одне десятиліття. Звичайно, змінюється час, змінюються учні, з'являються нові тренди в методиці біології. Тренінги, проекти, інформаційно-комунікаційні технології, можливості метавсесвіту та штучного інтелекту

сьогодні активно використовуються педагогами на уроках біології. Важливо не загубитися в новаціях. Василь Сухомлинський писав, що від педагога залежить, чим саме стане серце дитини - «ніжною квіткою чи засушеною корою». Яскравим прикладом цього є досвід Федора Степановича Бацури, званого Вчителя, натураліста, дослідника, науковця, якого не зміг поглинути час і який залишається актуальним для сьогодення української освіти.

### **Література:**

1. Бацура Ф.С. Активізація навчального процесу на уроках біології. З досвіду роботи вчителів шкіл області. Хмельницький, 1960 р. С. 53-66.
2. Бацура Ф.С. Метод бесіди як засіб активізації пізнавальної діяльності учнів на уроках ботаніки. Київ. «Радянська школа», 1964 р., - 65 с. іл.
3. «Бацура Федір Степанович». Інформаційно-біографічний фотоальбом. - Хмельницький, ТзОВ «Поліграфіст», 2013. - 43 с.: іл. ([https://drive.google.com/file/d/0B6nl\\_pqnifGQQTNhXzZGcTB2MTg/view?resourcekey=0-5UpRj94p7iCARCAHXkeVIKw](https://drive.google.com/file/d/0B6nl_pqnifGQQTNhXzZGcTB2MTg/view?resourcekey=0-5UpRj94p7iCARCAHXkeVIKw)).
4. Грицай Н. Б. Формування пізнавальної активності учнів під час позакласних екскурсій у природу' // Оновлення змісту, форм та методів навчання і виховання в закладах освіти: Збірник наукових праць. Наукові записки Рівненського державного гуманітарного університету. - Рівне: РДГУ, 2006. - Вип. 34. - С . 72-78.
5. Державний стандарт базової середньої освіти. Електронний ресурс. - Режим доступу: <https://www.kmu.gov.ua/npas/pro-deyaki-pitannya-derzhavnih-standartiv-povnoyi-zagalnoyi-serednoyi-osviti-i300920-898>
6. Концепція Нової української школи [Електронний ресурс]. - Режим доступу: <http://mon.gov.ua>

**Орловська Надія Михайлівна,**  
*методист Навчально-методичного  
центру позашкільної освіти та  
моніторингових досліджень, член  
науково-методичної комісії з  
інноваційної діяльності Науково-  
методичної ради МОН України.*

## **ВИХОВНИЙ ПОТЕНЦІАЛ ПЕДАГОГІЧНОГО ДОСВІДУ ФЕДОРА БАЦУРИ**

**Ключові слова:** *виховний потенціал, трудове виховання,  
профорієнтація, професійна діяльність.*

Завжди буду стверджувати, що школа не може існувати від потреб села, саме вона стає центром, ініціатором розвитку місцевої громади.

Заклад ставить перед собою мету не тільки надавати освітні послуги учням, а й розвивати загальний рівень культури односельчан. Школа ініціює спільні справи, до яких долучаються батьки і мешканці, небайдужі до долі своєї малої Батьківщини.

У школі, про яку ми ведемо мову сьогодні, працював закоханий у свою справу вчитель біології Федір Степанович Бацура, в педагогічну практику втілювалися цікаві інноваційні підходи до шкільної освіти в селі. Кінцевим результатом діяльності Вільховецької школи мало бути усвідомлення дитиною свого унікального природного таланту. Я переконалась, що у цьому закладі була сформована модель випускника, здатного працювати на свою сільську громаду. Вивчаю модель виховання, знаходжу напрями у моделі, які плекають культурного, освіченого, активного і компетентного господаря, який давав поштовх до розвитку і розквіту села, особистості, що прагне до щасливого повноцінного життя у селі.

Вивчаючи спадщину Ф.С.Бацури, відзначила, що колектив сформував модель випускника, здатного діяти на благо свого села, малої Батьківщини. За час його діяльності виплекана когорта культурних, освічених, активних і компетентних господарів. Це стало поштовхом до відродження і розквіту села, особистості, що прагне до щасливого, повноцінного життя у селі.

Я є координатором Всеукраїнського проекту «Моделювання і розвиток авторської школи в Україні». І саме у цій школі я побачила стільки цінного, інноваційного, я б сказала авторського. Ідея авторства належала Ф.С.Бацури.

Ця школа - заклад освіти, де ймовірно майбутнє реалізовувалось тут і зараз, завдяки створенню особливого педагогічного середовища, в якому дитина отримувала практичні навички господарювання на своїй землі та застосовувати практичні навички, можливість активно й корисно використовувати вільний час для збагачення здоров'я, культури, освіти і духовного розвитку. Цей заклад поставив собі за мету: надання учням сільського регіону можливостей здобути знання понад обов'язковий рівень.

Хочу відзначити найголовніший напрям роботи Вільховецької школи - це напрям спрямований на формування освіченого й працьовитого аграрія. Федір Степанович формував свою педагогічну діяльність і обирав певне педагогічне спрямування діяльності школи. Його колектив усвідомлював, що без трудового виховання учнів протягом їх навчання в школі свідомого вибору ними їх майбутньої професії неможливе. Адже батьки не завжди вірно обирають професії своїм дітям.

Трудова складова в українському вихованні з давніх-давен виступала як досить суттєва педагогічна тенденція виховання. Наш народ завжди вважав працю, трудову діяльність першоосною буття людини, нації. Трудове виховання у Вільховецькій школі здійснювалося шляхом створення умов, які сприяли ранньому залученню дітей до справжньої продуктивної праці, формуванню особистості трудівника, господаря.

Федір Степанович залишається і нині представником новітньої педагогічної думки, саме у праці він бачив велику перетворювальну силу, яка забезпечує прогресивний розвиток як суспільства в цілому, так і кожної людини зокрема. У цій школі правилом було, щоб кожен зорав свою ниву, виростив на ній свій колос, побачив сам себе у своїй власній праці. У Вільхівці й нині є за правило виховання дбайливого господаря, який невтомною працею вирощує хліб, звеличує землю, адже працьовитість - традиція українського народу.

Я переконана, що навчальна праця учня, включена до системи освіти, є умовою всебічного розвитку особистості, дієвим фактором його громадського становлення, засобом підготовки до життя.

Федір Степанович, педагогічний колектив були послідовниками видатного педагога К.Д.Ушинського, який наголошував, що саме виховання, якщо воно бажає щастя людині, повинно виховувати її не для щастя, а готувати її до праці життя. Про велику роль трудового виховання у житті суспільства і особистості К.Д. Ушинський писав: «Якби люди винайшли філософський камінь, то біда була б невелика: золото перестало б бути монетою. Але якби вони знайшли казковий мішок, з якого вискакує все, чого душа забажає, або винайшли машину, яка цілком заміняє всяку працю

людини, то самий розвиток людства припинився б: розбещеність і дикість полонили б суспільство». Варто задуматись!

Вважаю, що система виховання у цій школі сприяла вибору професії - одному з головних визначальних принципів у житті людини. Це вибір, по суті, вибір життєвого шляху, вибір долі. Від нього багато залежить, наскільки людина зможе реалізувати себе у різних сферах життєдіяльності, якими будуть її власні здобутки та віддача суспільству.

Коли ми вимовляємо слово «господар», маємо на увазі людину землі. Для сільської молоді агроекологічний напрям діяльності закладу є надзвичайно актуальним. У цій школі він реалізовувався (нині ми ці форми роботи називаємо проєкти) через квітникарство, галерею кімнатних квітів, навчально-дослідні ділянки, шкільний сад, шкільну пасіку.

І понині квітуче намисто цієї школи - це візитівка і імідж закладу. Пришкільна територія - місце творчості учнів та працівників школи. Цей заклад цікавий тим, що учні мали змогу навчатися не лише теоретичних наук, а й здобувати практичні навички. Пройшлася по території закладу, побачила виплеканий сад. Тут вільховецькі школярі і юннати здобували та продовжують нині здобувати навички садівництва. Власними руками викопують, заготовляють посадковий матеріал, проводять щеплення, готують саджанці плодкових дерев, навчаються правильно копати ямки, удобрювати, доглядати за садом. Допомогали їм у цій справі педагоги-аматори, у процесі роботи їх також дбайливо супроводжував Федір Степанович. Завдяки цьому всьому учні здобували трудові навички й досвід та дізнавалися, як на невеликій ділянці землі можна мати багато сортів дерев і гарний урожай - мова йде про дерево-сад.

Поряд із садом учні мали можливість розширювати свої вміння на пришкільній ділянці. Шкільні ділянки давали можливість залучати учнів до продуктивної дослідницької праці. Адже це частина виховання господаря своєї землі.

Пригадую кінець ХХ століття. Питання трудового виховання з невідомих причин було віднесено до другорядних.

Переконана, що людина розвивається духовно й фізично тільки в праці. Без власної трудової діяльності вона деградує, а будь які її спроби уникнути виконання продуктивної роботи, призводять до різноманітних негараздів і для особистості, і для суспільства. В цьому, мабуть, був глибоко переконаний Федір Степанович Бацура, тому й приділяв так багато уваги і часу навчальній праці своїх учнів та юннатів.



Усе світле й добре, закладене ним в дитячі душі не поглинулося невмолимим часом і починає все яскравіше й виразніше зринати в пам'яті, чим довше ми живемо на цьому світі.

Недарма кажуть, що все велике найкраще видно з відстані. І ми з роками глибше усвідомлюємо, що він був і залишається й нині гордістю освітян, педагогічною легендою Поділля та його старовинного Вільхівця.

### **Література**

1. Сковорода Г. Пізнай в собі людину. - Львів: Світ, 1995.
2. Сухомлинський В.О. Духовний світ школяра: вибрані твори у п'яти томах. - т.1. - К.: 1976.
3. Ушинський К.Д. Праця в її психічному і виховному значенні, 1983. - т.1. - с.106.

**Прокопчук Віктор Степанович,**  
*доктор історичних наук, професор,  
начальник відділу освіти Дунаєвецької  
районної державної адміністрації в  
1980-1982, 1988-2004 роках,  
Заслужений працівник народної  
освіти України (1993 р.).*

## **ЗАГАЛЬНООСВІТНЯ ШКОЛА В УМОВАХ ХРУЩОВСЬКИХ РЕФОРМ: УСПІХИ І ПРОРАХУНКИ**

У статті аналізуються причини, успіхи і недоліки реформування освіти у постсталінський період.

**Ключові слова:** загальноосвітня школа, реформа, закон, політехнізація, ідеологізація, русифікація.

З середини 1950-х років, після смерті Й. Сталіна й розвінчання культу його особи, з'явилися ознаки демократизації суспільного життя, так звана «хрущовська відлига», розпочалися реформи, які торкнулися різних галузей економіки, політичної і духовної сфер, у тому числі й освіти.

Реформування освіти було викликане низкою причин. Насамперед, роллю школи у вихованні підростаючого покоління. Школа була і залишається важливою ідеологічною інституцією держави, у програмах, підручниках і навчальних посібниках закладено потужний інформаційний контент, який разом із словом вчителя і через його діяльність суттєво впливає на спосіб мислення, формує світогляд і патріотичну позицію молоді людини. Тогочасне партійно-державне керівництво тримало курс на побудову нового раніш незнаного суспільного ладу і робило все, щоб «*на етапі переходу від соціалізму до комунізму*» суспільство поділяло його погляди і підтримувало обраний курс. А для цього потрібні були освічені та ідейно загартовані кадри, які готувала система освіти. Була ще одна не менш прагматична причина - в країні з недостатнім технологічним рівнем економіки потрібні були робочі руки. У той же час невпинно нарастив дисбаланс між кількістю випускників, які бажали вступити у вищі навчальні заклади, і тими, що поповнювали ряди робітників і колгоспників.

Отже освіта з урахуванням названих причин потребувала удосконалення і суттєвої корекції. На думку тодішнього очільника партії і держави Микити Хрущова, стержнем освітньої реформи мало бути «*зміцнення зв'язку школи з життям*» - поєднання загальної і політехнічної освіти, професійна

підготовка школярів - надання їм певної професії і спрямування більшої частини випускників з школи на виробництво.

Основні напрями освітньої реформи знайшли нормативне зафіксування в законі «Про зміцнення зв'язку школи з життям та про дальший розвиток системи освіти в СРСР», прийнятому Верховною Радою СРСР 24 грудня 1958 року, та його українському аналогові «Про зміцнення зв'язку школи з життям і про дальший розвиток системи народної освіти в Українській РСР», затвердженому сесією Верховної Ради УРСР 17 квітня 1959 року і підписаному головою президії Верховної Ради УРСР Д. Коротченком і секретарем А. Зленком. У законі причини реформи освіти подані більш дипломатичною мовою: школа відстає від вимог комуністичного будівництва; спостерігається відрив навчання від життя; недостатня підготовленість тих, хто закінчує школу, до практичної діяльності [4, с. 465].

Оскільки в аналізі основних напрямів будемо спиратись на абсолютно ідентичний союзному закон Української РСР, поглянемо на його структуру. Він складається з преамбули, чотирьох розділів (I. Про середню школу; II. Про професійно-технічну освіту; III. Про середню спеціальну освіту; IV. Про вищу школу), 55 статей [4]. У заключному абзаці зазначено очікуванні від реформи результати: *«...наближення школи до життя створить необхідні умови для кращого виховання (виділення моє. - Авт.) підростаючого покоління, яке житиме і працюватиме при комунізмі»*. Як бачимо, на першому місці все - таки комуністичне виховання. А далі: *«Перебудова системи народної освіти матиме величезне значення для дальшого матеріального і духовного розвитку суспільства, підвищить роль радянської школи в навчанні і вихованні молоді, краще забезпечить підготовку висококваліфікованих кадрів для всіх галузей народного господарства, науки і культури і ще в більшій мірі сприятиме зростанню могутності Батьківщини»* [4, с. 482].

У відповідності з предметом даного дослідження торкнемося змін, які стосувалися загальноосвітньої школи і визначили подальше життя і діяльність мільйонів громадян республіки - педколективів, учнів і батьків і, навіть, підприємств, організацій, колгоспів і радгоспів. Зафіксовані вони ледь не в половині статей закону - у 21 з 55.

Великий суспільний резонанс викликала ст. 9 про мову навчання: *«Навчання в школах Української РСР здійснюється рідною мовою учнів. В школу з якою мовою навчання віддавати своїх дітей, вирішують батьки... Доручити Раді Міністрів Української РСР розробити заходи, які б забезпечували всі необхідні умови для вивчення і поліпшення якості викладання в школах з українською або іншою мовою навчання російської*

*мови, яка є могутнім засобом міжнаціонального спілкування...» [4, с. 470].* Таке формулювання мовної статті виглядало ніби й демократично, а насправді ставило українську мову у нерівноправне становище порівняно з російською, а українську націю - у неприродній стан, робило її двомовною. Крім того фіксувало переважне становище російської мови - вона мала вивчатися обов'язково. І, якщо врахувати декларований партією курс на злиття націй та всебічну державну підтримку російської мови, яка мала вищий соціальний статус, стаття дев'ята узаконювала подальшу русифікацію школи і суспільства.

Це викликало спротив передових кіл суспільства. У лютому 1963 року відбулася республіканська конференція з питань культури української мови за участі кількох педагогів, письменників і науковців, яка переросла в публічну форму протесту проти утисків рідної мови. Її учасники засудили теорію двомовності нації й закликали владу покращити стан функціонування української мови. Однак партійно-державне керівництво виявилось безсилим щось змінити. Москва пильно відстежувала ситуацію, досить скоро за нібито національний ухил усунула з посади першого секретаря ЦК компартії України П. Шелеста та міністра вищої і середньої освіти України Ю. Даденкова, який своїм інструктивним листом поставив завдання поступово перевести навчання, видавничу справу, проведення офіційних заходів на українську мову. А 1978 року постановами ЦК КПРС «Про подальше вдосконалення вивчення і викладання російської мови в союзних республіках» і Ради Міністрів СРСР «Про заходи з поширення вивчення російської мови в союзних республіках», 1983 року - спільною постановою ЦК КПРС і Ради Міністрів СРСР «Про додаткові заходи з удосконалення вивчення російської мови в загальноосвітніх навчальних закладах союзних республік» по суті узаконила посилену русифікацію союзних республік [7].

Позитивним кроком на шляху реформування загальноосвітньої школи стало введення законом загальної обов'язкової восьмирічної освіти та одинадцятирічного терміну навчання. Тепер середня освіта мала здійснюватися у два етапи: базову середню давала восьмирічна школа, повну середню - три типи закладів: денні, вечірні і заочні середні школи, а також технікуми й училища. Так перед світом демонструвався черговий крок радянського суспільства до комунізму і в той же час закладалися декомпенсаційні важелі в тандемі загальна і політехнічна освіта - адже на трудове і виробниче навчання, професійну підготовку новим навчальним планом передбачалося близько третини навчальних годин. Зокрема навчально-виховна робота у восьмирічній школі, твердила ст.2 закону, мала будуватися на поєднанні вивчення основ наук, політехнічного навчання і

трудового виховання, *«знайомити учнів з різноманітними видами праці в нашому суспільстві, допомагати школярам виявити свої здібності та обрати майбутню професію»* [4, с. 468].

Важливим завданням органів влади, передовсім шкіл та відділів освіти, став всеобуч, тобто надання освіти в обсязі не нижче 8 класів. У законі підкреслювалося, що загальне обов'язкове восьмирічне навчання є найважливішим державним завданням, його здійснення повинно стояти в центрі уваги органів державної влади, громадських організацій і всіх батьків. І здійснити його належало протягом трьох начальних років. Однак зусиллями освітнього керівництва і педагогічних колективів Дунаєвецького району виконати це державне завдання вдалося достроково - за підсумками першої чверті 1960-1961 навчального року райвідділ освіти констатував, що закон про всеобуч виконаний повністю, не навчалось лише 49 хворих, одна сліпа, 4 глухонімих і 9 розумово відсталих дітей [8, с. 49]. Правда, ще чимало працюючої молоді залишалось без восьмирічної освіти. Тому наприкінці 1961 року на виконання наказу облВНО №777 від 22 грудня 1961 року для максимального охоплення працюючої молоді навчанням і створення їй умов для отримання освіти в обсязі 8 класів при Дунаєвецькій середній школі робітничої молоді, Великожванчицькій, Зеленчанській і Маківській середніх, Вихрівській, Великокужелівській, Чаньківській, Малокужелівській, Міцівецькій, Яцковецькій восьмирічних школах були відкриті класи з прискореним терміном навчання за 8 класів [11, с. 6-7]. У такий спосіб вирішувались завдання всеобучу і на Ушиччині.

Поширення набували заклади нового типу: школи-інтернати, спеціальні школи для дітей з особливими потребами, школи для обдарованих дітей. Наказом по обласному відділу освіти від 24 серпня 1961 року Миньковецький дитбудинок у Дунаєвецькому районі був реорганізований у допоміжну школу-інтернат, яка взяла на себе функцію надання восьмирічної освіти складній категорії дітей не тільки Дунаєвецького, але й інших районів [9, с. 57]. 1962 року на базі Дунаєвецької СШ №2 була створена юнацька математична школа, яку очолив П. В. Юрченко, набрано 25 учнів. Двічі на тиждень двогодинні заняття з ними проводили П. В. Юрченко, Н. Ю. Олексієва, А. Й. Годлевський, В. С. Вейхерман, Н. Ю. Коломієць, Г. Ф. Онишко [11, с. 70].

Саме в цей час у ході різних хрущовських реформ (поділу обкомів і райкомів партії на промислові і сільськогосподарські, територіально - адміністративних експериментів та ін.) у відповідності з указом президії Верховної Ради Української РСР від 30 грудня 1962 року відбулося чергове укрупнення районів - до Дунаєвецького був приєднаний Новоушицький

район і низка сільрад сусідніх Смотрицького та Ярмолинецького районів. Тому з початком 1963 року в систему освіти району влилося кілька десятків нових навчально-виховних закладів, які стали об'єктом особливої турботи відділу освіти. Постала потреба трудовлаштувати працівників ліквідованого Новоушицького відділу освіти, здійснити перестановки, призначення. Скажімо, завідувач відділу освіти Іван Семенович Кордонський, здавши справи, 1 березня 1963 року очолив восьмирічну школу в рідному селі Куражин, а з 1 серпня того ж року - Новоушицьку заочну середню школу, інспектор шкіл М. П. Бавровський переведений на рівнозначну посаду в Дунаєвецький РВНО [12, с. 14, 18, 39].

У зв'язку з розширенням мережі був переглянутий штат громадських інспекторів Дунаєвецького райвідділу народної освіти і поповнений новими людьми. 26 січня 1963 року ними стали й директори Новоушицької середньої та Бучайської восьмирічної школи та ін. [12, с. 26-27]. У списку шкіл, які мали педагогічний досвід з різних проблем, з'явилися Вільховецька, Глібівська, Калюська, Новоушицька середні, Браїлівська і Тимківська восьмирічні [63, с. 17-18].

15 лютого 1960 року ЦК КПРС і Рада Міністрів СРСР постановою «Про організацію шкіл продовженого дня» зажадали створення матеріальних і кадрових умов і розгортання мережі груп і шкіл продовженого дня.

Водночас набрав сили і такий передбачений законом «Про зміцнення зв'язку школи з життям та про дальший розвиток системи освіти в СРСР» напрям діяльності як удосконалення навчально-матеріальної бази. 22 липня 1960 року ЦК КПРС і Рада Міністрів СРСР прийняли постанову «Про шкільне будівництво і заходи по зміцненню матеріальної бази шкіл», а Рада Міністрів УРСР, щоб розібратись у наявній базі, встановити її дійсний стан - постанову «Про перепис шкільних будинків і матеріальної бази шкіл», поклавши виконання на органи освіти і ЦСУ. Дунаєвецький РВНО зобов'язав директорів шкіл до 1 грудня здійснити перепис і не пізніше 10 грудня передати переписні листки до районного статуправління [10, с. 17-18]. На той час використовувалося чимало будівель, зведених ще в ХІХ ст., а також пристосованих приміщень. Тільки для відкриття восьмих класів у восьмирічних школах потрібно було мати додатково 28 класних кімнат. У цих умовах, виходячи із своїх можливостей, на місцях з допомогою колгоспів, підприємств здійснювались капітальні ремонти, реконструкції, добудови і навіть зведення нових шкільних приміщень. У 1961-1962 навчальному році в 1549 загальноосвітніх школах області здобували освіту 260612 учнів. До 1966 року кількість учнів в області збільшилася на 20093, було відкрито 16 нових шкіл. І це вже був чималий успіх у країні, яка

нещодавно завершила повоєнну відбудову [3, с. 62]. Для учнів з дочірніх сіл при середніх школах організовувались пришкільні інтернати та гаряче харчування.

Головною вимогою перебудови системи народної освіти було поєднання навчання з продуктивною працею. Вводилося виробниче навчання, у сільських школах - підготовка трактористів, водіїв, тваринників. На виконання закону «Про зміцнення зв'язку школи з життям та про дальший розвиток системи освіти в СРСР» вже 1959 року почали створюватися учнівські виробничі бригади. Саме в цей час і в такій освітній атмосфері розгорталася діяльність тисяч прекрасних педагогів загальноосвітніх шкіл України, у тому числі й Федора Степановича Бацури, учителя біології Вільховецької середньої школи на Ушиччині. Він, як кажуть у народі, опинився в потрібний час і в потрібному місці, щоб реалізувати неабиякі генетичні можливості, знання й організаторські здібності.

Закон ставив завдання виробниче навчання і суспільно корисну працю учнів середніх загальноосвітніх трудових політехнічних шкіл з виробничим навчанням організовувати в учбових і виробничих цехах найближчих підприємств, у колгоспах і радгоспах, в учнівських бригадах, у шкільних і міжшкільних учбово-виробничих майстернях. Колгоспам рекомендовано забезпечити оплату праці членів учнівських виробничих бригад відповідно кількості вироблених ними трудовнів.

І вже 1959 року почали створюватися учнівські виробничі бригади. У Морозівській СШ Дунаєвецького району до її складу ввійшло 48 учнів, очолили бригаду десятикласник Віктор Бабійчук та учитель виробничого навчання агроном Л.Н. Вільчанський. Члени бригади брали участь у збиранні зернових, картоплі, кукурудзи, посадці шестигектарного молодого саду, виготовленні торфоперегнійних горшечків, доглядали колгоспний сад. Ланки Галини Грохольської та Галини Тихої вирощували цукрові буряки на площі 2,5 га. Під час зимових канікул 1960 року учні 10 класу Іван Олійник, Ніна Побожна, дев'ятикласники Броніслава Бучківська, Станіслава Розгонюк та інші заготовляли попіл, пташиний послід.

У Миньковецькій СШ виробничим навчанням охопили не тільки старшокласників, а й учнів молодших класів. Учні старших класів вивчали автомобільну, тракторну і швейну справу. По закінченні 1959- 1960 навчального року 28 випускників разом з атестатами отримали свідоцтва про набуття спеціальності тракториста, 28 учениць - швей 4 і 5 розрядів, 8 хлопців стали колгоспними трактористами. У шкільних майстернях учні виготовляли меблі на замовлення. Лише під час літніх канікул 1960 року школярі виготовили 250 учнівських парт, зібрали 10 тонн металевого лому,

розповсюдили літератури на 16 тис. крб., виростили 400 кролів, посадили 1600 фруктових дерев, 400 метрів живої загорожі, гектар лісу. На початок 1961-1962 навчального року в районі діяло 12 учнівських виробничих бригад у складі 600 учнів, створено 58 шкільних майстерень.

Творчість повоєнних педагогів породила різноманітні форми поєднання навчання з продуктивною працею. В області та за її межами була відома оранжерея Ставищанської восьмирічної школи, її творець і організатор роботи директор Адольф Іванович Пец-Ольд, біолог за фахом. Він встановив зв'язки з Київським та Кам'янець-Подільським ботанічними садами, влітку і взимку в оранжереї цвіли квіти. На дослідних ділянках, закріплених за старшокласниками, вирощувались рекордні врожаї нових сортів сільськогосподарських культур. Школа була учасницею Всесоюзної виставки досягнень народного господарства в Москві, учні відзначені медалями. У Ставище приїжджали екскурсанти, учасники семінарів, школа ділилася не тільки досвідом, а й насінням [16, с. 234-235].

Велику дослідницьку роботу у Вільховецькій СШ вів учитель біології Ф.С. Бацура. Він створив один з кращих на Хмельниччині біологічний кабінет, виробив свою методику проведення уроків, організував гурток юннатів, поділений на секції, на площі 2 га навчав учнів агротехніки вирощування овочів, фруктів, зернових і технічних культур, за завданнями науковців проводив експерименти. При цьому кожен учень мав персонально закріплену ділянку, а отже й відповідальність за її стан і кінцевий результат. Крім того в школі було парникове господарство, кролеферма, сад, дендропарк, пришкільна територія потопала в квітах. На дослідних ділянках зі своїми вихованцями Федір Степанович вирощував високі урожаї, зокрема 120-центнерний урожай кукурудзи. Він став науковим кореспондентом Науково-дослідного інституту педагогіки, обрав тему і підготував монографічне дослідження «Метод бесіди як засіб активізації пізнавальної діяльності учнів на уроках ботаніки», яке 1964 року побачило світ нечуваним для наших днів тиражем - 4,5 тис. примірників [1]. Досвід Ф.С. Бацури вивчали колеги - учителі біології, Хмельницький інститут удосконалення учителів [2], заклад став місцем проведення нарад, семінарів, круглих столів, часто приймав організаторів освіти області, директорів шкіл, представників влади різного рівня [5, с. 84-85, 215]. Школа та учні не раз відзначалися золотими і срібними медалями ВДНГ, а учитель - знаком «Відмінник народної освіти УРСР», медаллю А.С. Макаренка, почесним званням «Заслужений учитель школи Української РСР» і найвищим орденом тогочасної держави - орденом Леніна [6, с. 39].



Ті, хто навчався в школах на зламі 1950-1960 років, пам'ятають естафету «За бережливе ставлення до природи», конкурси «На кращу дослідну ділянку з біології», «На краще озеленення шкільної садиби», зльоти, де відбувався обмін досвідом, відзначались кращі представники учнівських виробничих бригад. У листопаді 1969 року такий форум був проведений і в Дунаївцях. Досвідом ділилися бригадири учнівських виробничих бригад Зоя Слободян (Морозівська СШ), Анатолій Гаврилюк (Миньковецька СШ), Віктор Грабовський (Смотрицька СШ), Петро Гикавий (Рахнівська СШ), а також юннати Ірина Герцман (Дунаєвецька СШ №2), Неоніла Тиж (Дунаєвецька СШ №1), Ольга Калинюк (Маківська СШ). Учасники зльоту отримали нагороди, подарунки і прийняли звернення.

Для посилення управлінського впливу, кращої організації виробничого навчання і профорієнтаційної роботи у відділах освіти вводилась посада інспектора з виробничого навчання, а в деяких середніх школах - заступників директора з цього ж питання. 1 березня 1963 року інспектором Дунаєвецького райВНО з виробничого навчання був призначений А. М. Єремеев, 12 травня того року ці обов'язки перебрав В. Г. Лєсков [12, с. 18], 30 вересня 1966 року на посаду заступника директора з трудового навчання Дунаєвецької СШ № 2 призначений Л. П. Магера [14, с. 60]. З метою кращої координації юннатівського руху створювались станції. 1964 року районна станція юних натуралістів на громадських засадах почала діяти на базі Миньковецької СШ Дунаєвецького району. Її завдання - *«надання методичної допомоги юним натуралістам шкіл, проведення дослідів на пришкільних дослідних ділянках, а також узагальнення і поширення передового досвіду роботи юних натуралістів»* - реалізовували директор СЮН учителька біології Є. Б. Олійник та методист учителька О. Я. Бойко. Куратором цієї громадської інституції був інспектор шкіл РВНО Г.Г. Гончарук [13, с. 21].

У 1958-1961 роках повну середню освіту в Рахнівській СШ Дунаєвецького району здобував і автор цієї статті. З вдячністю згадую працю на пришкільних ділянках, в учнівській виробничій бригаді під педагогічним патронатом учителя Івана Васильовича Алексеєва. У бригаді все було як у колгоспі - ланки на чолі з учнями-ланковими, бригадир і його заступник. За бригадою правління колгоспу закріпило площі цукрових буряків, кукурудзи. Ланки-супутники з числа учнів середніх класів у жнива працювали на току, учні навіть у літній канікулярний час доглядали кролів. Дехто з юнаків, що вивчали тракторну справу, у канікули працював помічником тракториста, а після закінчення школи став колгоспним механізатором. Дівчата допомагали тваринникам доглядати телят, опановували професією доярки. Уроки

тракторної справи у нас проводила молоденька учителька Галина Михайлівна Овчарук, практику проходили на тракторній бригаді. У результаті я отримав посвідчення тракториста та значний досвід трудового життя, за що не раз дякував своїм наставникам.

Популярним був рух «Усім класом - на ферми, тракторні стани». Скажімо, 18 випускників Гірчичнянської СШ Дунаєвського району на комсомольських зборах заявили про готовність залишитись у колгоспі. Правда, далеко не всі дотримались обіцянки - життя коригувало раніш прийняті рішення. І все ж агітаційна робота давала відчутні результати. Скажімо, 1969 року 24 випускники Смотрицької СШ залишилися працювати в колгоспі, а 18 у цей час навчались у Кам'янець-Подільському сільськогосподарському інституті.

Рух усіляко підтримувався. Після двох років роботи на фермі телятницею вихованка Рахнівської СШ Марія Войт була нагороджена медаллю «За трудову відзнаку» [15, с. 199].

У підсумку варто зазначити, що хрущовські освітні реформи мала свої плюси, а також і недоліки.

Непересічне значення мали запровадження загальної обов'язкової восьмирічної освіти, шкіл-інтернатів (1956), шкіл подовженого дня (1960), спеціальних шкіл для хворих дітей та окремих форм роботи з обдарованими дітьми, відміна плати за навчання в старших класах (1956), посилення навчально-матеріальної бази.

На жаль, помітних результатів ця реформа не могла дати. Її здійснення було слабо підкріплене матеріально - бракувало навчальних посібників, приладдя для лабораторій, навчально-виробничих майстерень, не вистачало добре підготовлених кадрів виробничого навчання. Не супроводжувалося реформування демократизацією освітянської справи, а навпаки - посиленням централізації управління, ідеологічним тиском, ігноруванням національних особливостей. Недооцінювався гуманітарний аспект освіти - зменшення навчальних годин на загальноосвітні дисципліни.

Опоненти Микити Хрущова постановами ЦК КПРС і Ради Міністрів СРСР «Про зміну терміну навчання в середніх загальноосвітніх трудових політехнічних школах з виробничим навчанням» (1964) та «Про заходи дальшого вдосконалення роботи середньої загальноосвітньої школи» (1966) зліквідували більшість напрямів попередньої освітньої реформи: загальноосвітня школа повернулася до десятирічного терміну навчання, у початковій ланці навчання скорочувалося з чотирьох до трьох років, професійна підготовка в старшій ланці залишалася в невеликій кількості добре оснащених шкіл, вводились нові навчальні плани і програми з усіх

предметів та чимало інших інновацій, які стосуються заключного етапу функціонування радянської парадигми освіти.

### Список використаних джерел:

1. Бацура Ф.С. Метод бесіди як засіб активізації пізнавальної діяльності учнів на уроках ботаніки: монографія. - Київ: Рад. школа, 1964. - 65 с.
2. Його. Активізація навчального процесу на уроках біології // З досвіду роботи вчителів шкіл області / Хмельницький облВНО, обласний ІУВ. Хмельницький, 1960. С. 53-66.
3. Дарманський М.М. Соціально-педагогічні основи управління освітою в регіоні. Хмельницький: Поділля, 1997. - 384 с.
4. Про зміцнення зв'язку школи з життям і про дальший розвиток системи народної освіти в Українській РСР: Закон УРСР від 17.04.1959 // Відомості Верховної Ради УРСР. 1959. № 14. С. 465 - 482.
5. Енциклопедія освіти Хмельниччини / [редкол.: Берека В.Є., голова, Фасоля О.І., Харчук А.М. - співголови, Прокопчук В.С. та ін.]. Хмельницький: Мельник А.А., 2017. - 460 с.: фото.
6. Кордонська Н.І. Сіяч знань і добра. Про життєвий шлях педагога - практика з Хмельниччини Кордонського І. С. Хмельницький: Мельник А.А., 2006. - 376 с.
7. Освіта [Електронний ресурс]. URL: <http://politics.ellib.org.ua/pages-9396.html>.
8. Поточний архів відділу освіти Дунаєвецької районної державної адміністрації. Книга наказів № 12 по Дунаєвецькому районному відділу народної освіти (6. 01. - 15. 12. 1960), 55 с.
9. Там само. Книга наказів №13 по Дунаєвецькому районному відділу народної освіти (10. 01. - 22. 09. 1961), 63 с.
10. Там само. Книга наказів №14 по Дунаєвецькому районному відділу народної освіти (20. 09. - 21. 11. 1961), 20 с.
11. Там само. Книга наказів №15 по Дунаєвецькому районному відділу народної освіти (01. 01. - 30. 12. 1962), 74 с.
12. Там само. Книга наказів №16 по Дунаєвецькому районному відділу народної освіти (10. 01. - 9. 08. 1963), 42 с.
13. Там само. Книга наказів №18 по Дунаєвецькому районному відділу народної освіти (15. 04. - 15. 08. 1964), 31 с.
14. Там само. Книга наказів №22 по Дунаєвецькому районному відділу народної освіти (10. 01. 1966 - 22. 12. 1967), 171 с.

15. Прокопчук В.С. Освіта на Дунаєвеччині: від перших шкіл - до суспільства знань: монографія. Дунаївці; Кам'янець-Подільський: Зволейко Д.Г., 2018. - 412 с.: іл.

16. Щербюк Ю. Шкільна оранжерея // Дунаєвеччина очима дослідників, учасників і свідків історичних подій: зб. наук.-краєзн. пр. - Київ; Дунаївці; Кам'янець-Поділ.: Абетка-Світ, 2003. Вип. 3. С. 234 -236.

**Пустовіт Григорій Петрович,**  
*доктор педагогічних наук, професор,  
професор кафедри методики  
викладання і змісту освіти  
Рівненського обласного інституту  
післядипломної педагогічної освіти,  
Заслужений діяч науки і техніки  
України (2016 р.).*

## **СУЧАСНА ОСВІТА І ВИХОВАННЯ В КОНТЕКСТІ ТРАНСФОРМАЦІЙНИХ ПРОЦЕСІВ В УКРАЇНСЬКОМУ СУСПІЛЬСТВІ**

Шлях до європейської та світової інтеграції, обраний Україною, зумовлює необхідність інтенсивних змін в усіх галузях суспільного життя, що відповідає цілям розвитку цивілізації, визначених і затверджених на Саміті тисячоліття ООН та цілям розвитку України у XXI столітті. Ці зміни обумовлені багатьма чинниками, серед яких важливе місце посідають трансформаційні процеси в соціокультурній сфері та формування нових цілей в освіті, вихованні, розвитку і соціалізації зростаючої особистості, відповідно до яких, роль школи набуває особливої значущості у її становленні і розвитку, визначенні життєвих пріоритетів та окресленні планів на майбутнє. Відтак, шкільна освіта і виховання дитини перетворюється на стратегічну сферу держави, що має бути в центрі уваги всіх державних і громадських кіл українського суспільства [1, с. 7].

Сьогодні, коли наука і освіта розвиваються швидкими темпами, гостро постає питання про необхідність систематизації наукових знань, виділення в них головного - фундаментального (на рівні наукового знання) і відповідно другорядного (допоміжного, адаптованого до віку дитини знання), що забезпечує цілісність розуміння нею законів і закономірностей, явищ та подій соціокультурного і соціоприродного простору. Йдеться не про збільшення обсягів навчальних предметів (дисциплін) або часу на їх вивчення, а про досягнення принципово нових цілей освіти, які полягають у досягненні нового якісного рівня освіченості особистості зокрема і суспільства в цілому.

Набуття дітьми й учнівською молоддю нових системних наукових знань, інтелектуальних умінь і практичних навичок, їх трансформація у досвід пізнання навколишнього світу, пошук свого власного місця в ньому, стає можливим за умови обґрунтування і розробки сучасних методологічних основ вітчизняної освіти. Розв'язання цієї проблеми особливо актуалізується

в контексті визначення теоретичних засад розвитку освіти, виховання, розвитку і соціалізації учнів у вільний від навчання в загальноосвітній школі та інших навчальних закладах час, зокрема у позаурочній і позакласній роботі, яка вибудовується сьогодні на особистісних інтересах, запитах, бажаннях і потребах дитини. Відтак освітньо-виховний процес визначально передбачає особистісно орієнтований підхід до його побудови на принципах науковості, полікультурності, системності, інтегративності, єдності процесів освіти і виховання, розвитку і соціалізації та на засадах гуманізму і демократії. Провідним у цих процесах є формування в свідомості особистості наукової картини світу, громадянської позиції стосовно довкілля яке її оточує, активності у застосуванні здобутих знань у практичній діяльності.

У цьому контексті детермінуються процеси створення в освітньому середовищі закладу освіти єдності між природничо-науковими і соціогуманітарними знаннями з його ідеологічними, культурологічними, світоглядними та аксеологічними компонентами у поєднанні з педагогікою і психологією, як окремими відносно самостійними багатоаспектними й міждисциплінарними галузями знань про соціокультурний простір. А це є незаперечною умовою розв'язання комплексу як суто моральних, етичних, так і психолого-педагогічних проблем, притаманних сучасному соціуму. За такої позиції актуалізується осмислення специфіки становлення і розвитку нових підходів до побудови наукового знання, світоглядна та методологічна значущість якого детермінує формування у логічній єдності когнітивних систем дисциплін природознавчого й соціально-гуманітарного циклу. Саме у процесі засвоєння зростаючою особистістю вироблених людством морально-духовних цінностей стосовно соціуму і довкілля, як однієї з методологічних засад сучасної національної освіти, забезпечуються умови формування і розвитку її пізнавальної, ціннісно-сислової та головне діяльнісної сфер [2, с. 24-35].

Тоді провідні процеси у сучасній освіті, вихованні, розвитку і соціалізації розглядаються нами як єдність філософських, культурологічних, світоглядних, психолого-педагогічних парадигм, як екстраполяція визначених нами вище методологічних засад у його побудові, як проекція духовної культури суспільства стосовно людини і довкілля. За такого розуміння проблеми позаурочна і позакласна робота закладу освіти трактується нами як суспільно чи самостійно організований процес і як результат соціалізації зростаючої особистості, її індивідуального становлення та розвитку. І водночас, як засіб створення нею власного образу, неповторної індивідуальності, духовності та творчого начала за умови збереження національної ідентифікації. Якщо метою і результатом сучасного освітнього

процесу є особистість, то його змістом є її становлення як суб'єкта діяльності й соціальних відносин. А отже її інтелектуального, морально-духовного і фізичного розвитку, що підтверджує необхідність удосконалення змісту процесів освіти, виховання, розвитку і соціалізації як в умовах закладу освіти, так і в позаурочній і позакласній роботі.

Актуальність реформування сучасної позаурочної і позакласної роботи закладу освіти актуалізується тим, що за своїми сутнісними характеристиками вона визначально орієнтована на вільний вибір особистістю видів і форм діяльності, формування її особистих уявлень про соціокультурне і соціоприродне середовище, розвиток пізнавальної мотивації і творчих якостей. Тому, саме позаурочна і позакласна робота сьогодні має розглядатись як така, що виявляє, а головне, розвиває творчі потенційні можливості і талант зростаючої особистості, а тому вона має сприйматись як простір мотиваційного розвитку цієї особистості, її самореалізації і професійного самовизначення. Відтак, стає очевидним, що позаурочна і позакласна робота не повинна розглядатись як додаток до освітнього процесу в закладі загальної середньої освіти, оскільки ця форма організації освіти і виховання, розвитку і соціалізації дитини різного віку є визначально самостійною і самоцінною. Оскільки, чим вище якісний рівень шкільної освіти, тим ширшим стає спектр освітніх інтересів і запитів особистості, які вона може задовольнити у позаурочній і позакласній роботі. Саме у такому контексті важливим є екстраполяція педагогічного досвіду створеного у продовж багатьох років поколіннями українських педагогів.

Прикладом такого, надзвичайно актуального й сьогодні педагогічного досвіду, є творча науково-педагогічна діяльність видатного подільського педагога-новатора, вчителя біології Вільховецької середньої загальноосвітньої трудової політехнічної школи з виробничим навчанням Федора Степановича Бацури. Своєю самовідданою працею і безмежною любов'ю до дітей цей талановитий педагог створив незаперечно дієву методичну систему організації біологічної освіти на уроці у школі, але й можливо один із перших, запропонував і упровадив у педагогічну практику здійснення ефективної позаурочної і позакласної гурткової, секційної та справжньої дослідницької роботи учнів різного віку. Провідною концептуальною ідеєю такого інноваційного підходу до побудови освітньо-виховного процесу школи, було раціональне поєднання уроку біології з гуртковою юннатівською роботою та творчою працею учнів різного віку на навчально-дослідних ділянках та безпосередньо в навколишньому довкіллі.

Відповідно, враховуючи сьогодні цей інноваційний підхід у побудові освітнього і виховного процесу, можемо виокремити необхідність вирішення

ще однієї актуальної проблеми, що полягає у моделюванні (проектуванні) сутнісних характеристик і провідних якостей зростаючої особистості. Вирішення цієї проблеми набуває нових відтінків у парадигмальному конструкті сучасної освіти та розглядається нами як гетерогенна система, що об'єднує різні за своєю спрямованістю компоненти (мету, зміст, форми, методи, засоби, діяльність педагога, діяльність учня, творче освітнє, виховне, розвивальне й соціалізуюче середовище і т.д.), та у якій особистість є метою, а формування її як активної, освіченої і соціально активної, є результатом цих процесів. Саме це дає підстави розглядати дитину центром у системі об'єктно-суб'єктних гуманістичних взаємостосунків та взаємодії, котрі притаманні як освітньому процесу школи, так і у позаурочній та позакласній роботі. Тоді, можемо схарактеризувати пріоритетну мету такої роботи, що сьогодні полягає у створенні сприятливих умов для становлення творчої, соціально активної, інтелектуально, морально-духовно й фізично розвиненої особистості, як громадянина і патріота України.

Крім цього, стає можливим забезпечити:

- активне і якісне засвоєння дітьми та учнівською молоддю змісту освіти за рахунок надання їй динамічності і багатофункціональності, застосування диференціації та індивідуалізації процесів освіти і виховання учнів у позаурочній та позакласній роботі, як соціально-педагогічних явищ, що є природною складовою життєтворчої діяльності дитини і, як результат, це забезпечить ефективно реалізувати її освітні потреби;

- формування у дітей і учнівської молоді власної системи цінностей, ціннісних орієнтацій та ціннісних суджень і на цій основі стає реально можливим вироблення стійких правил поведінки й діяльності в соціокультурному і соціоприродному середовищі;

- стимулювання творчої активності зростаючої особистості, розвиток її потенційних можливостей і таланту щодо самостійного вирішення різноманітних проблем у навчанні, житті й праці, за умови поглибленого засвоєння нею наукових знань з їх тенденцією до варіативності та здійснення самоосвіти і самовиховання;

- наступність змісту освіти, виховання, розвитку й соціалізації на основі врахуванням провідних тенденцій еволюції свідомості і самосвідомості зростаючої особистості та результатів її різноманітної життєтворчої діяльності.

Вирішення цих важливих завдань, за нашим переконанням, можливо за умови інтеріорізації системи наукових знань та засвоєння суспільного досвіду зростаючою особистістю у спільній (навчально-пізнавальній, пошуковій, дослідницько-експериментальній, діяльнісно-практичній,



комуникативній) діяльності. Однак, як підтверджує аналіз педагогічної практики, така функція позаурочної і позакласної роботи може бути реалізованою за умови коли у їх зміст будуть закладені «...механізми адаптації, життєтворчості, рефлексії, збереження індивідуальності особистості» [3].

Таким чином, враховуючи зазначене вище, можемо говорити про один з можливих сьогодні підходів до вирішення наступної актуальної проблеми, а саме організації гурткових і секційних занять, у межах позаурочної та позакласної роботи в закладі освіти. У цьому контексті необхідно згадати науково-методичну спадщину педагога-новатора Ф.С. Бацури і багатьох його колег та сподвижників, які протягом 50-70-х років минулого століття у Вільховецькій середній школі створили одну з найкращих навчально-матеріальних баз, що забезпечувала здобуття учнями якісних знань, формування умінь і навичок праці в рослинництві, садівництві, тваринництві, механізації та дослідницько-експериментальній роботі.

У цьому контексті маємо констатувати, що організована Ф. С. Бацурою дослідницько-експериментальна робота і сільськогосподарська праця учнів різного віку на шкільних дослідних ділянках, були важливим складовим елементом, задуманої й організованої ним у ті роки в школі, надзвичайно ефективної та дієвої системи трудового виховання і профорієнтації школярів.

Застосування цих надбань сьогодні має забезпечити створення в сучасному закладі освіти, у тому числі і у позаурочній і позакласній роботі, умов для рівного доступу до якісної освіти, виховання, розвитку і соціалізації дітей та учнівської молоді. Аналіз сучасних тенденцій розвитку саме цих форм в закладі освіти, дає змогу констатувати, що нині ці форми набувають широкої доступності, а тому забезпечують комфортні умови для здобуття дітьми і учнівською молоддю додаткових знань, умінь та навичок у першу чергу за інтересами. Крім цього вони сприяють розвитку, стимулюванню й реалізації їхнього духовного і творчого потенціалу, професійному самовизначенню та допрофесійній підготовці [4].

Аналіз зазначеного вище, дає змогу констатувати, що в ієрархії цілей організації позаурочної і позакласної роботи в закладі освіти ментальні характеристики зростаючої особистості мають стати пріоритетними, тоді й інші складові (зміст, форми, методи, засоби її реалізації) будуть логічно усвідомлені і спрямовані на формування особистісно і суспільно значущих світоглядних якостей дитини [3].

Отже, завершуючи огляд сучасного стану та перспектив розвитку сутності позаурочної і позашкільної роботи в закладі освіти у контексті трансформаційних процесів, які відбуваються в українському суспільстві,

можемо акцентувати увагу на тому, що нині у відповідності до сучасної освітньої парадигми логічно вибудована така робота є важливою педагогічною системою, що має обов'язково враховувати наукові та освітні здобутки минулих поколінь педагогів. За таких умов організація змістовної позаурочної і позакласної роботи буде сприяти інтелектуальному, морально-духовному і фізичному розвитку зростаючої особистості та забезпечувати ефективні умови її соціалізації у вільний від навчання в загальноосвітній школі час.

## ЛІТЕРАТУРА

1. Бацура Федір Степанович /інформаційно-біографічний фотоальбом/. - Хмельницький, «Поліграфіст», 2013. - 43 с.: іл.  
[https://drive.google.com/file/d/0B6nl\\_pqnifGQQTNhXzZGcTB2MTg/view](https://drive.google.com/file/d/0B6nl_pqnifGQQTNhXzZGcTB2MTg/view)
2. Бацура Ф.С. Активізація навчального процесу на уроках біології // З досвіду роботи вчителів шкіл області / Хмельницький облВНО, обласний ІУВ. - Хмельницький, 1960. С. 53-66.
3. Бацура Ф.С. Метод бесіди як засіб активізації пізнавальної діяльності учнів на уроках ботаніки: монографія. - Київ: Рад. школа, 1964. 65 с.
4. Модернізація освіти в Україні: аналітичний огляд результатів всеукраїнського опитування. - К.: «К.І.С.», 2004. - 32 с.
5. Пустовіт Г. П., Петренко О. Б. Актуальні орієнтири модернізації сучасної освіти в контексті формування зростаючої особистості: теоретичний аналіз. *Інноватика у вихованні: зб. наук. пр.* // Інноватика у вихованні: зб. Наук. пр. / упоряд. О. Б. Петренко; ред. кол.: О. Б. Петренко, М. Гринькова, Т. С. Ціпан та ін. - Вип. 16. Рівне: РДГУ, 2022. С. 24 - 35.
6. Концепція позашкільної освіти і виховання. Інформ. зб. Міносвіти України. № 7. - 1997. - 32 с.
7. Пустовіт Г.П. Концептуальні засади сучасної позашкільної освіти і виховання учнів. //Світ виховання - 2005. - №1(8). С. 6 - 12.
8. [Хмельницький обласний еколого-натуралістичний центр учнівської молоді /Інформаційний буклет/](#). - Хмельницький, «Поліграфіст», 2020. - 36 с.
9. Юннати Хмельниччини (нарис з історії юннатівського руху Хмельницької області). - Видання друге, доповнене і перероблене за редакцією Климчука В.В. /упорядники: Холевінська М.Я., Степанець Г.І., Зотова О.В./ - Хмельницький, «Поліграфіст-2», 2011. - 160 с. іл.

**Скрипник Сергій Васильович,**  
*доцент кафедри екології та біологічної освіти  
Хмельницького національного університету,  
кандидат педагогічних наук, доцент*

**Скрипник Аліна В'ячеславівна,**  
*учитель біології і хімії Шумовецької гімназії  
Розсошанської сільської ради  
Хмельницького району  
Хмельницької області*

## **НАУКОВО-МЕТОДИЧНІ ЗАСАДИ ФОРМУВАННЯ ЦІННІСНОГО СТАВЛЕННЯ ДО ПРИРОДИ В ЗДОБУВАЧІВ ОСВІТИ**

Моделювання будь-яких процесів припускає побудову «нового зразка для виготовлення чого-небудь» [1] або «зображення та опис якого-небудь предмета, явища, процесу» [1]. У такому контексті мова йде про процес формування ціннісного ставлення здобувачів освіти до природи. Метою моделі є зміна ставлення до природи крізь призму духовності за умови відновлення цілісності сприйняття, наслідком чого є зміна їхнього ставлення до навколишнього середовища. Нами було визначено завдання більш глибоке ніж процес формування ціннісного ставлення здобувачів освіти до природи. Зокрема, Б.С. Братусь стверджує, що загальна мета завжди має бути вищою від конкретної мети, інакше неможливо досягнути другої та наблизитись до першої [2].

За такого підходу, як засвідчують результати нашого дослідження, необхідно створити умови, за яких зовнішня діяльність (або певним чином організоване середовище) стимулювала б якісну зміну внутрішньої діяльності особистості, а також умови, за яких без залучення зовнішнього середовища відбудеться стимуляція внутрішньої діяльності та зміна ставлень до зовнішньої. І тільки за цих умов, відбудеться активізація не стільки внутрішніх, скільки міжфункціональних взаємозв'язків, за відносної повноти усвідомлення людиною цих взаємозв'язків.

З огляду на те, що вся навчальна діяльність здобувачів освіти у цей час будується з перевагою логічного сприйняття дійсності, тобто її інтерпретації, а образи носять в основному конструктивний характер. Тому нами було запропоновано вчителям, які брали участь в експерименті, спрямувати сприйняття учнями дійсності через образно-чуттєве до логічного. Таким чином, у логічній єдності «сприйняття – інтерпретація» домінують слід, як свідчать результати нашого дослідження, перенести з інтерпретації

на сприйняття, тобто з логічного на цілісне.

У контексті останнього Б.С. Братусем визначено зміст як «детермінанту розвитку» [2], в основу педагогічного моделювання діяльності покладена детермінованість за складної взаємодії образу, мети, засобу та результату організації природоохоронної діяльності учнів стосовно природи. Якщо не абсолютизувати який-небудь із елементів ланцюжка діяльності і враховувати те, що результати діяльності особистості прямо залежать від характеру всіх її ланок, то з позицій системного підходу можна представити педагогічну модель процесу формування ціннісного ставлення до природи.

Отже, нами виділено чотири етапи становлення якостей особистості у контексті ціннісного ставлення до природи (Рис.1):

1. Сприйняття на основі почуттів не дає усвідомлюваного первинного аналізу зовнішньої ситуації. Це швидше егоцентричне сприйняття, спрямоване на себе, засноване на споживчому ставленні до навколишнього середовища.

2. «Вникнення» у ситуацію, подію, нагромадження знань про неї і первинна інтерпретація її. На цьому етапі відбувається формування образу формації на основі первинного аналізу отриманої інформації з вкладеним у неї змістом (ми можемо слухати ту саму музику, дивитися той самий фільм, а чути та бачити різне).

3. Розуміння, осмислення здобутої інформації вже первинне почуття та образ на 1 – 2 етапах і більш глибоке сприйняття, що народжує цілісність, «доведення» до стану, готовності суб'єкта використати в житті, тобто прояв особистісно-значимого досвіду суб'єкта, того кліше, з якого знімаються всі принципові моменти, що лежать в основі його мотивів і поведінки. На цьому етапі легко розкриваються помилки в сформованому кліше і, за готовності та здатності людини їх побачити, є можливості досить легко їх виправити. Масштабна, але інертна чуттєва модель сприйняття світу на цьому етапі легко «доступна» і добре піддається зміні.

4. На цьому етапі відбувається більш глибоке осмислення та оновлення знань і застосування набутого досвіду суб'єкта в практичному житті. У цьому контексті актуальним є висловлювання Ч.Д. Діккенса про те, що знання, накопичені, але не використані, перетворюються у цвинтар фактів. Це особливо актуально на визначеному нами останньому етапі, в межах якого відбувається перетворення осмислених, здобутих знань у конкретні дії, поведінку та діяльність у практичному житті. На цьому етапі простежується результат роботи, розпочаткований та розвинутий на 1-3 етапах чуттєво-образно-значимої установки, що проявляється в конкретних діях суб'єкта.

Таким чином, рівні становлення ціннісного ставлення до природи, як

якості особистості в контексті нами представлено на схемі (рис.1 та 2). Слід зазначити, що між основними етапами є перехідні етапи – кризи, як у розвитку людини, так і у розвитку людства. І якщо мезолітична та неолітична революції були пов'язані із глобальними екологічними катастрофами й призвели до перебудови мислення людини та людства, так і нинішній етап у розвитку людства пов'язаний із кризою культури, кризою мислення.

Отже, кожна конкретна людина в перехідний період перебуває в стані своєрідного переходу від одного типу мислення до іншого. Рівні формування екологічної культури здобувачів освіти ми назвали дитинство, юність, зрілість і мудрість (Рис.2).

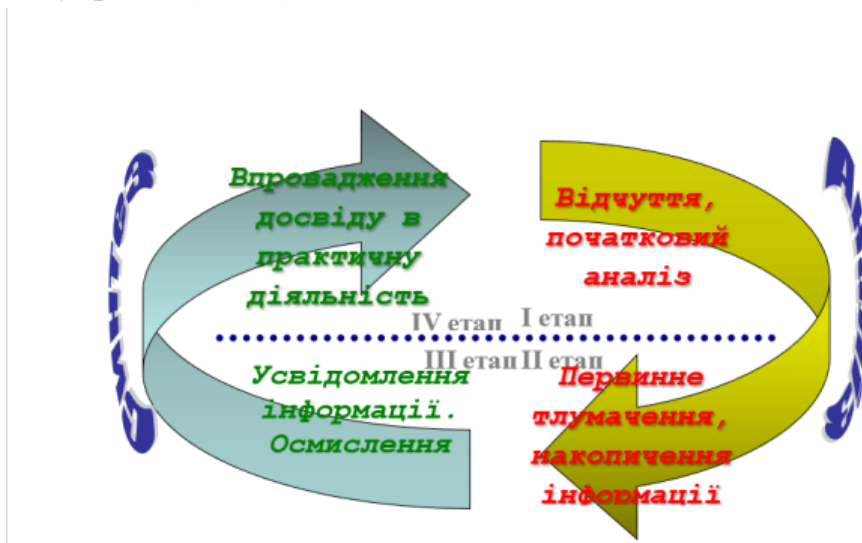


Рис.1. Етапи становлення якості особистості.



Рис.2. Рівні сформованості екологічної культури особистості.

Отже, зазначені вище рівні відповідають у ставленні до природи: дитинству і юності – егоцентризм, групоцентризм, зрілості та мудрості – гуманізм, есхатологізм, що проявляється як перевага антропоцентризму з рівня отроцтва, коли людина починає «вникати» у ситуацію, аналізувати її, однак, він може проявлятися і як своєрідне «зависання» (зупинка в розвитку ідеї). Відповідним рівням відповідають етапи соціалізації людини, за Б.С. Братусем: егоцентризм, групоцентризм, гуманізм, есхатологізм [2]. Отже, на нашу думку, про ціннісне ставлення до природи у здобувачів освіти можна говорити тільки на переході групоцентричного та гуманістичного етапів соціалізації особистості. Модель ціннісного ставлення включає єдність почуття, образу, змісту, мотиву, діяльності в формуванні здобувачами освіти власного екологічного доцільного способу життя. Роль вчителя, за цих умов, як засвідчують результати нашого дослідження, полягає у тому, щоб допомогти здобувачам освіти виявити, конкретизувати, ранжувати власні особистісні знання, виробити та скорегувати особистісні принципи ставлення до природи, оточення та до самих себе, тому що загальні абстрактні принципи проявляються на всіх рівнях регуляції життя суб'єкта від життєвих до глобальних. Відтак, ставлення здобувачів освіти до природи може розглядатись «як реалізація побудованого ідеального образу суб'єктивної картини світу або її фрагментів, що включає самого суб'єкта, інших людей, просторове оточення та тимчасову послідовність подій» [3].

Отже, за А.Н.Леонтьєвим гіпотеза, яка є як початковою ланкою процесу побудови нового образу природи, має базуватися на усвідомленні свого індивідуального чуттєвого образу природи як початок трансформації поведінки в ній [4]. Тоді роль вчителя у процесі формування ціннісного ставлення до природи у здобувачів освіти, за нашим висновком, полягає у розвитку внутрішніх потенціалів особистості та допомозі їй з боку педагога, у визначенні реалістичних еколого-економічних цілей і адекватних перспектив розвитку, у співвідношенні мотиваційної діяльності, спрямованої на реалізацію в соціальному світі, природній і внутрішній самоактуалізації особистості. Головне полягає в тому, щоб здобувач освіти під керівництвом педагога здійснював самоаналіз, виявляв протиріччя у своїй мотивації, вносив необхідні корективи, брав на себе відповідальність за свою поведінку в навколишньому середовищі.

Рівень практичної діяльності здобувачів освіти, як зазначають результати нашого дослідження, пов'язаний з ієрархією уже сформованих цінностей особистості, ранжуванням цілей, пошуком засобів їхньої реалізації. Так, на рівні вчинків здобувач освіти ставить мету на основі своїх повсякденних потреб. Він переводить зовнішні цілі у внутрішні

(особистісні). На цьому рівні навчально-виховного процесу дії вчителів орієнтуються на предметний зміст такої діяльності.

На рівні конкретизованої діяльності здобувачів освіти відбувається процес її проектування. За цих умов їм важливо не тільки те, що треба робити, але й те, для чого це треба робити. На цьому рівні передбачається нова організованість із іншою розробкою ролей, норм поведінки.

На рівні життєвої діяльності у здобувачів освіти спостерігається цілісність змісту, цілей, що визначає способи та засоби їх досягнення, тобто відбувається регламентація дій до пошуку або перетворення в конкретних умовах. На цьому рівні встановлюється ієрархія цінностей, зокрема у ставленні до природи, а також здійснюється їх гармонізація між собою.

На основі зазначеного вище, можна констатувати, що роль вчителя полягає в ознайомленні здобувачів освіти з методиками цілеспрямованого планування власної життєдіяльності з дотриманням екологічно доцільної поведінки і діяльності у навколишньому середовищі, щоб ціннісне ставлення до природи стало сенсом їхнього життя.

Тоді закономірним є висновок, що виховний процес має формувати здатність у здобувача освіти до вільного вибору та вільного прояву індивідуального «Я», автономного від інших [3]. У той же час, виховний процес включає особистість у контекст соціального життя того рівня культури, який засвоює суб'єкт. Отже, для виявлення рівнів сформованості ціннісного ставлення до природи нами актуалізовано на протиріччя, що виникають між особистістю, що формується, і суспільством, його оточенням, які детермінують епохальні, національні, індивідуальні особливості розвитку людини, як об'єктивних умов процесу формування ціннісного ставлення до природи [4].

Найважливішим для характеристики особистості є типовий, переважаючий для неї спосіб ставлення до іншої людини та природи. Таким чином, з домінуючого ставлення до природи можна виділити кілька принципових рівнів у структурі особистості: егоцентричний, групоцентричний, просоціальний (гуманістичний) і духовний (есхатологічний) [5].

На основі зазначеного вище, нами було визначено рівні сформованості ціннісного ставлення особистості до природи (Рис 3).

На кожному зазначеному рівні, як свідчать результати нашого дослідження, змінюється ієрархія цінностей особистості на основі зміни ставлень до об'єктів чи природи. Так, на его- і групоцентричному рівнях природа є засобом існування особистості. На гуманістичному рівні природа розглядається здобувачами освіти як живий системний організм, частиною

якого є вони самі. Отже, формування ціннісного ставлення у здобувачів освіти до природи відбувається на переході групоцентричного (частково-стійкого) та гуманістичного (передумовам) рівнів. Такий перехідний період нами названий псевдогуманістичним.

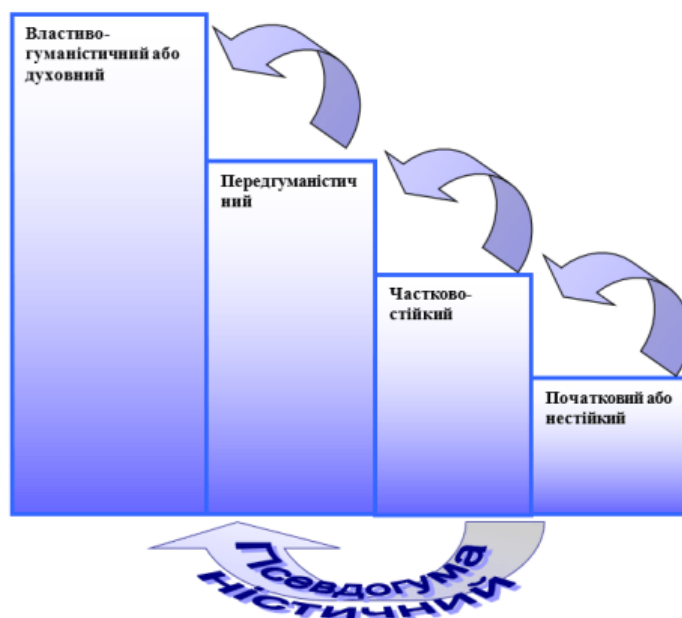


Рис. 3. Рівні сформованості ціннісного ставлення особистості до природи.

Всі зазначені рівні сформованості ціннісного ставлення до природи (початковий або не стійкий, частково стійкий, переддуховний, власне духовний) так чи інакше присутні в кожному, та у якісь моменти, хоча б епізодично, ситуативно перемагає один рівень або певний. На перехідному псевдогуманістичному рівні важливе розуміння здобувачами освіти глобальної єдності всього живого на Землі, яке засноване на системності природи, співвідношенні всіх її складових, зокрема життєдіяльності особистості у навколишньому середовищі. На основі створення у навчально-виховному процесі комфортної, емоційно-духовної атмосфери відбувається переконання здобувачів освіти в тому, що закони та закономірності функціонування природи мають своє відображення в кожному конкретному його вчинку, проявляються у повсякденному житті. Отже, можемо зробити висновок, що екологічне мислення стає основою життєдіяльності особистості та її майбутнього оточення [6].

Тому, етичні закони життєдіяльності поширюються не тільки на особистість здобувача освіти і суспільство, але на взаємовідносини між людством та природою загалом. Здобувачі освіти усувають розрив біологічного і соціального в структурі своєї особистості та природа стає



цінністю в його житті поряд вічними цінностями: життя, добро, здоров'я та ін.

Отже, формування ціннісного ставлення до природи у здобувачів освіти приймається нами як основне завдання, до вирішення якого ми прагнули через вдосконалення активних форм екологічного виховання. Тому, у розробленій нами, конкретній методиці враховано аспекти, пов'язані із природоохоронною роботою здобувачів освіти, формування дбайливого ставлення до окремих об'єктів чи природи в цілому, можливими шляхами боротьби проти забруднення навколишнього середовища, як результату процесів формування шляхів і зовнішніх мотивів поведінки здобувачів освіти у природі, що є основою формування ціннісного ставлення до природи. Тому, на псевдогуманістичному рівні, нами використано критерій ціннісної дистанції, що давав змогу визначити напрям та інтенсивність інтеграції цінності в структуру особистості здобувача освіти.

Відтак, на основі зазначеного вище, ми виділяємо та обґрунтовуємо основні компоненти функціональної моделі формування ціннісного ставлення до природи здобувачів освіти (Рис. 4): здобувач освіти (З.О.), педагог, мету і зміст функціонування моделі та принципи, форми, засоби, методи.

На нашу думку, ці структурні компоненти функціональної моделі логічно пов'язані між собою та виконують наступні функції: організаційну, конструктивну, гностичну, функціональну, комунікативну та проектну [6].

Таким чином, взаємопов'язані функціональні та структурні компоненти є основою побудови функціональної моделі формування ціннісного ставлення до природи в здобувачів освіти.

Отже, здобувач освіти з його інтересами, мотивами, потребами, переконаннями, з відчуттями, тлумаченнями, з різним рівнем осмислення й усвідомлення інформації, своїм досвідом та сформованою свідомістю є визначальним у діяльності педагога з вибору, конструюванні та побудови навчально-виховного процесу з використанням відповідних активних форм, дидактичних принципів, засобів та методів формування ціннісного ставлення до природи в умовах різних закладів освіти. Таким чином, саме здобувач освіти є центром функціональної моделі формування ціннісного ставлення до природи.

Ефективність процесу формування ціннісного ставлення до природи в здобувачів освіти, як підтверджують результати нашого дослідження, неможливе без створення комфортного психологічного середовища, де педагог працює разом із здобувача освіти на засадах партнерства.

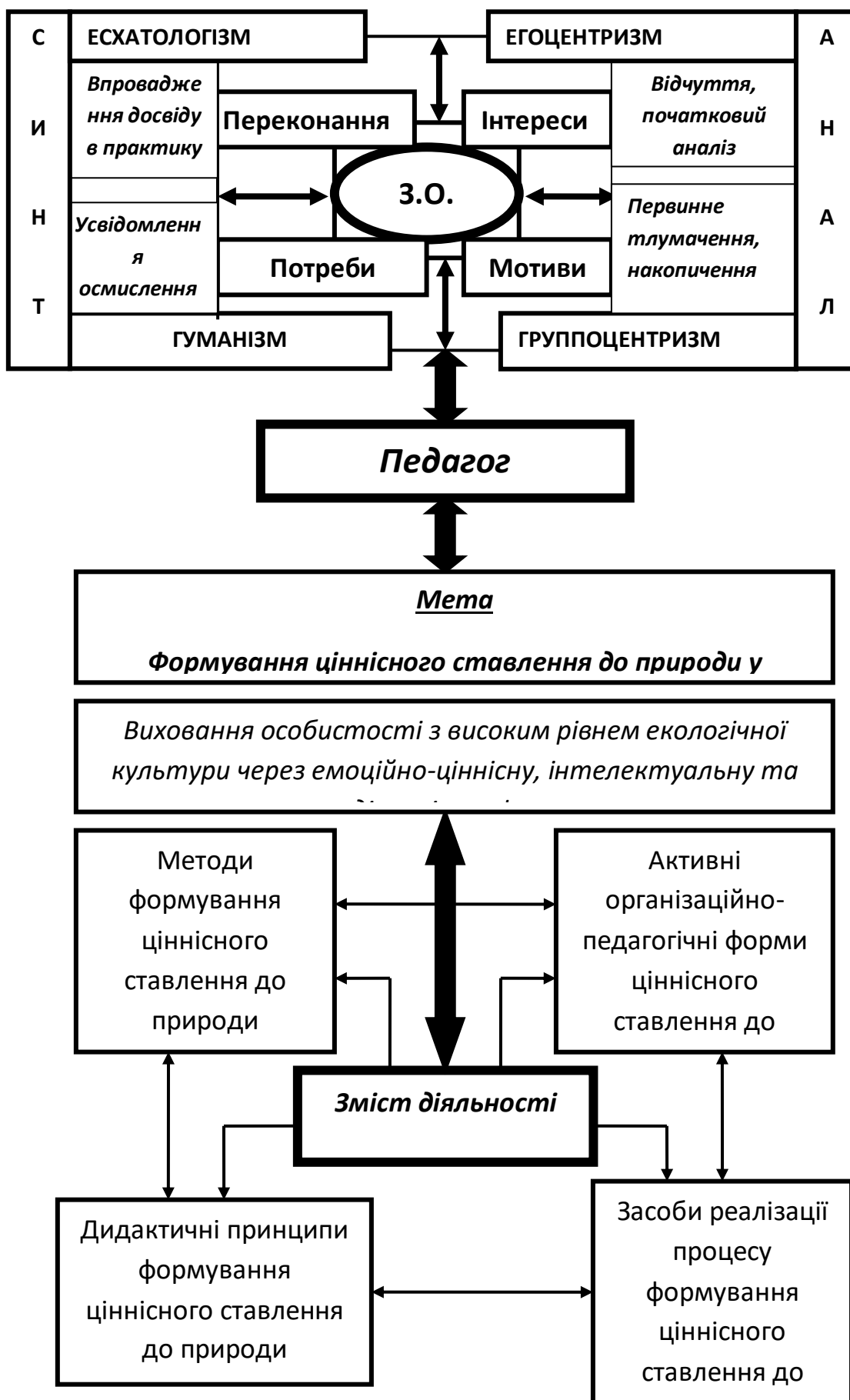


Рис. 4. Функціональна модель ціннісного ставлення до природи в здобувачів освіти.

У такому контексті екологічна діяльність та конкретна природоохоронна робота є умовою формування ціннісного ставлення до природи є показником сформованості екологічної культури особистості здобувача освіти.

#### СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.

1. Пустовіт Г.П. Теоретично-методичні основи екологічної освіти і виховання учнів 1-9 класів у позашкільних навчальних закладах: Монографія. – К.: Луганськ: Альма-матер, 2004. – 540 с.

2. Скрипник С. В. Теоретичні основи формування ціннісних орієнтацій школярів / Сергій Скрипник // Наукові записки екологічної лабораторії УДГІУ : Вип. 11. - К.: Наук, світ, 2008. - С. 73-80.

3. Скрипник С. В. Теоретичні основи формування екологічної свідомості та екологічної культури в учнів старших класів сільської загальноосвітньої школи / Сергій Скрипник // Педагогічний вісник Хмельницького обласного інституту після дипломної педагогічної освіти / гол. ред. В. І. Войтенко. - Хмельницький. - 2009. - Вип. 1 (28). - С. 15-19.

4. Скрипник С. В. Моделювання процесу формування ціннісного ставлення до природи в учнів старших класів сільської загальноосвітньої школи / Сергій Скрипник // Педагогічний дискурс : зб. наук, праць / гол. ред. А. Й. Сиротинко. - Хмельницький : ХГПА, 2009. - Вип. 5. - 253 с.

5. Скрипник С. В. Сформованість ціннісного ставлення до природи як чинник трансформації світогляду старшокласника сільської загальноосвітньої школи в соціальну активність громадянина / Сергій Скрипник // Гуманітарний вісник Переяслав-Хмельницького державного педагогічного університету імені Григорія Сковороди. - Переяслав-Хмельницький. - 2008. - № 16.

6. Скрипник С.В. Формування ціннісного ставлення до природи в учнів старших класів сільської загальноосвітньої школи: Авт. дис... канд. пед наук: 13.00.07 / Ін-т проблем виховання АПН України. – К., 2010. – 20 с.

**Соловей Микола Васильович,**  
*кандидат педагогічних наук, доцент  
кафедри менеджменту та освітніх  
технологій Хмельницького обласного  
інституту післядипломної педагогічної  
освіти імені Анатолія Назаренка.*

## **ФЕДІР БАЦУРА - СПОДВИЖНИК ПЕРЕБУДОВИ ШКІЛЬНОЇ БІОЛОГІЧНОЇ ОСВІТИ У ДРУГІЙ ПОЛОВИНІ 40-Х РР. ХХ СТОЛІТТЯ**

*У статті, на основі архівних документів, друкованих джерел проаналізовано педагогічну діяльність вчителя біології Ф.С.Бацури. Встановлено окремі факти його роботи з перебудови викладання природознавства і біології у другій половині 40-х років ХХ ст. в умовах Вільховецької середньої школи Новоушицького району, що на Хмельниччині.*

*Федір Степанович був майстром своєї справи, педагогом, який зумів вибудувати систему освітньої діяльності, в якій поєднував теоретичне навчання з дослідництвом, створив зразкові шкільні ділянки - справжню лабораторію для проведення польових досліджень, підтримував юннатівський рух, став педагогом-дослідником, відомим в області і за її межами, носієм передового педагогічного досвіду, автором наукових статей, тематичних видань і публікацій.*

**Ключові слова.** *Ф.С.Бацура перебудова шкільної біологічної освіти, куцове методичне об'єднання, шкільна ділянка, дослідницька робота.*

У фондах музею Хмельницького обласного інституту післядипломної педагогічної освіти збереглася книга «Слово про радянського вчителя», в якій Ганна Горільченко - завідувач облвно (1939-1941; 1944-1954рр.) описує життєвий шлях Заслуженого вчителя школи Української РСР Федора Степановича Бацури, зазначає, що «...вже в 1948 році він організував навчально-дослідні ділянки, де запроваджує польову десятипільну сівозміни, овочеву шестипільну, колекційний відділ, шкільку плодкових і ягідних культур, а також парники і пасіку» [8, с.309]. Привертає увагу й інший документ - альбом-життепис, створений у 2013 р., під керівництвом В.В.Климчука - директора Хмельницького обласного еколого-натуралістичного центру учнівської молоді (1992-2022 рр.), з нагоди 100 річчя Ф.С.Бацури. В ньому знаходимо запис начальника управління освіти і

науки Хмельницької обласної державної адміністрації (1993-2005 рр.), Заслуженого працівника освіти України В.І.Войтенка, випускника Вільховецької загальноосвітньої школи, вихованця Ф.С.Бацури. «...Він (Ф.С. Бацура) - пише В.І.Войтенко, разом з учнями створив у школі чудовий дендропарк з неперевершеним дизайном і зеленим класом, розарієм, квітковим відділом, теплицею-оранжереєю... організував зразкову дослідницьку роботу на навчально-дослідних ділянках. Все це було і зоною відпочинку і базою для навчання школярів».

За співзвучністю думок записи дуже подібні, хоча між ними час тривалістю понад 70 років. Спільним є висока оцінка Федора Степановича - як вчителя-новатора свого часу, біолога-практика, який виховав кілька поколінь людей, а ті у свою чергу своєю працею довели дієвість його принципів виховання.

Досліджуючи архівні документи обласного відділу народної освіти (Облвно) і обласного інституту удосконалення кваліфікації вчителів (Інституту УКВ) в другій половині 40-х років, знаходимо відомості про перебудову викладання природознавства і біології того часу, а серед них і змістовні факти про педагогічну діяльність Ф.С.Бацури.

Власне, оцінка його роботи керівниками освіти області різного періоду, наявність певних фактів з архівних документів спонукало нас проаналізувати педагогічну діяльність Федора Степановича у другій половині 40-х рр. ХХ ст., коли він з 1947/48 навчального році розпочав працювати вчителем біології у Вільховецькій середній школі, став учасником змін у викладанні біології.

**Мета статті** полягає в тому, щоб на конкретному емпіричному матеріалі осмислити окремі факти діяльності Ф.С.Бацури в час перебудови викладання природознавства і біології у другій половині 40-х рр. ХХ ст.

**Виклад основного матеріалу.** Пропрацювавши один навчальний рік, після призначення вчителем біології, Федір Степанович став свідком ключової події, яка спонукала до активної діяльності з перебудови викладання природознавства і біології в школі - це рішення (серпень 1948 року) Всесоюзної академії сільськогосподарських наук імені В. І. Леніна (ВАСГНІЛ).

За наслідками цих академічних рішень в Україні, як відзначає В. Гармасар [6], Романець О.В. [20, с.61] та інші, спільнота науковців біологів, представників сільськогосподарських і медичних наук була поділена на справжніх біологів «практиків-мічурінців» і тих, хто піддався впливу «...буржуазної науки», зайняв «не наукові позиції» став «вейсманістом-морганістом». Новий етап у розвитку біології характеризувався тим, як

підкреслює Романець О.В., що справжній радянський біолог насамперед «...керується працями геніальних мислителів людства - Маркса, Енгельса, Леніна, Сталіна» [20, с.61].

Матеріали вище згаданих рішень активно поширювались через місцеві засоби масової інформації, [4,5,14,19], що спонукало до широкого обговорення проблеми, переведення її в стан важливих державних завдань освіти. В одному з номерів обласної газети «Радянське Поділля» було передруковано статтю з газети «Правда» (орган ЦК ВКП(б)) «Вище прапор передової мічурінської біологічної науки» [4], в якій акцентувалась увага на тому, що у біології існує «...два напрями: прогресивний, матеріалістичний - мічурінський, названий ім'ям його засновника - великого перетворювача природи, радянського природознавця І.В. Мічуріна, і реакційний, ідеалістичний - вейсманістський (менделівсько-морганівський), засновниками якого є буржуазні біологи Вейсман, Мендель, Морган» [4].

Згодом у цій же газеті започатковано рубрику «Передову біологічну науку - в маси» [17], де у кількох номерах поспіль вміщено біографії І.Мічуріна, Т.Лисенка, К.Тімірязєва, започатковано інформації про послідовників мічурінського вчення, зокрема - М. Яворського, завідуючого хатою-лабораторією колгоспу імені Першого Травня, одного із господарств Хмельниччини.

Власне, усе вказувало на посилення ідеологічного (політичного) контролю зі сторони влади за основними напрямками наукових досліджень з біології, її вивчення у школі і вищих навчальних закладах, що з точки зору Романця О.В. та інших дослідників на десятиліття загальмувало розвиток таких важливих напрямів біології як «... генетики, молекулярної біології, фізіології, мікробіології ..., її практичних галузей: психології і медицини» [20,с.62].

В освіті, як підкреслює Т. Коршевнік [12, с.39] в цей час складається своєрідна монополія (ідеологічна - СМ,) на біологію, схвалюються «єдино правильні наукові лінії», які за межами СРСР визнавалися хибними, проте активно підтримуються радянським партійно-державним апаратом.

До таких стратегічних («єдино правильних...») змістовних ліній належать мічурінська біологія (*зміна спадковості, набуття нових властивостей та їх посилення в ряді поколінь завжди визначається умовами життя організмів, можливістю перетворення організмів одного виду на організми інших видів*), вчення про живу речовину (*спростування клітинної теорії: носієм життєвих властивостей є не клітина, а неоформлена «жива речовина», яка породжує різноманітні клітини*) і таке інше, що знайшло відображення у навчальних програмах і змісті підручників. Мета шкільної

біологічної освіти переорієнтовувалась на формування міцних знань з основ «мічурінської біології» на основі вчення Т.Лисенка, заперечення законів Г.Менделя, наповнення предметів біологічного циклу натуралістичним, агробіологічним і агротехнічним змістом.

Цим, як зазначає О. Мегем [ 14, с.7], було започатковано період розвитку біологічної освіти, де одночасно проявлялись її командно-адміністративний, ідеологічний вплив (натиск) на школу та вчителя і практична спрямованість у вивченні біологічних дисциплін. Суть останнього проявлялась у збільшенні практичних робіт на навчально-дослідній ділянці, визначені завдань для виконання літніх практичних робіт, розширені змісту сільськогосподарського матеріалу за рахунок скорочення біологічних і спеціальних понять із систематики живих організмів, еволюцію органічного світу, вилучені понять з цитології та генетики, а також про обмін речовин і енергії з курсу «Основи дарвінізму» (IX кл.).

Ось, у такий період, відповідно до соціально-педагогічної атмосфери і науково-методичних напрацювань, відбувається становлення молодого вчителя біології Ф.С.Бацури. Безперечно він переймається проблемами, щиро вірить у перспективність перемін, стає вчителем, який докладає максимум зусиль задля реалізації практичної складової шкільної біології, опановує новий понятійний апарат, перебудовує методику викладання з урахуванням нової парадигми біологічної освіти, суть якої полягала в тому, щоб *надати освітньому процесу практичне спрямування*, зосередитись на звільненні викладання предмету від елементів «менделізму і вейсманізму», від «антинаукових реакційних теорій» «...перебудувати викладання відповідно до вимог передової радянської біологічної науки» [5]. Поширювалась думка про те, що учитель біології, який «...не застосовує у роботі з дітьми активних методів викладання, безпосередніх стосунків з полем, лісом, живою природою» є особою яка «...не виконує тих великих обов'язків, які покладають на нього партія і уряд» [5].

Отже, як вчитель, Ф.С.Бацура відповідно до рекомендацій науково-дослідного Інституту педагогіки УРСР, кабінету біології обласного Інституту удосконалення кваліфікації вчителів враховує настанови щодо змісту викладання біології в школі, коригує робочі навчальні плани і методику викладання. Наприклад у 1949/1950 навчальному році [2 арк. 41-48] він до своїх навчальних планів вносив зміни, суть яких полягала в тому, що під час викладання ботаніки, так у темі насіння навчальний матеріал: «...пов'язати з практикою соціалістичного сільського господарства», під час вивчення теми ...корінь ознайомити учнів «...як керує людина ґрунтом для підвищення його родючості..., а також з роботами Вільямса і Докучаєва про зміну ґрунту у

зв'язку зі зміною рослинності...», а під час практичних робіт «...вивчати ґрунт і управління ґрунтом... безпосередньо на пришкільній ділянці...» і таке інше [ 2, арк. 41] (Документ №1).

В курсі зоології необхідно було обґрунтувати єдність тваринного світу та середовища, розвинути думку учнів про те, що «... знання повинні бути знаряддям для перетворення природи», підкреслити, який вплив має людина на природу, зазначити, що вчення Мічуріна здійснило переворот не лише у ботаніці, а й зоології» [ 2, арк. 43] (*С.М. - дивно, але І. Мічурін ніколи не переймався проблемами зоології і селекції тварин*).

У процесі вивчення анатомії і фізіології людини учителю необхідно було подати «правильне» тлумачення різниці між рослинною і тваринною клітиною, ознайомити учнів із каріокінезом і «... дати **критику** (виділено нами - С.М.) хромосомної теорії спадковості» [2, арк. 47.], а також виправити основний недолік програми «Дарвінізму» - «... незадовільне висвітлення досягнень радянської мічурінської науки», викинути статтю про мінливість і її пояснення Дарвіном, зняти питання про внутрішньовидову боротьбу [2, Арк.48.]; обов'язково подати «...критику поглядів Дарвіна на боротьбу за існування з позиції Енгельса і сучасного дарвінізму», а до розділу «Основні положення еволюційної теорії Ламарка» додати інформацію про «...радянський творчий дарвінізм» [2, Акр.48].

Відповідні зміни вносилися і до підручників якими користувався Ф.С. Бацура та його учні. Так, у підручнику зоології початку 50-х років [16] з перших сторінок наголошується на понятті «..мічурінська біологія», її можливостях керувати змінами і «...науки про зміни природи тварин» [16, с.4], у цьому контексті селекціонери тварин – це «..тваринники –мічурінці», а вчення І. Павлова «про вищу нервову діяльність лежить в основі виведення ...нових радянських (виявляється!? – С.М.) порід свійських тварин» [16 с.223]. Взагалі вчитель мав підвести учнів до розуміння, що «тваринний світ країни повинен бути перетворений, збагачений, поліпшений», а вчення І. Мічуріна та І. Павлова «...дають дійові способи для перетворення природи рослин і тварин, застосування їх на практиці забезпечене соціалістичним ладом нашої країни» [16 с.226]. (*Дивно, але ні І. Мічурін, ні І. Павлов не належали до науковців зоологів чи зоотехніків - С.М.*).

Отже, як бачимо, змістова частина навчальної програми орієнтувала вчителів на формування в учнів конкретних знань у галузі сільського господарства, у зв'язку з чим була наповнена зоотехнічним і агрономічним контентом, а практична складова стосувалась переважно робіт на пришкільних навчально-дослідних ділянках, у пришкільних господарствах, у колгоспах, радгоспах. В ці роки народжувалась практика співпраці школи з



виробництвом, творення учнівських виробничих бригад, шкільних лісництв, власне всього того, що у подальшому, починаючи з 50-х рр. ХХ ст., розгорнулось у систему трудового, політехнічного навчання і виховання учнів.

Новації щодо перебудови викладання природознавства і біології в школі активно поширює обласний інститут удосконалення кваліфікації вчителів, спрямовує зусилля на перепідготовку вчителів, удосконалення їх фахової і професійної підготовки у різних формах. Це були курси підвищення кваліфікації, семінари, наради керівників, виступи перед громадськістю, розробка і доведення до закладів освіти методичних рекомендацій з тих чи інших проблем, координації роботи районних педагогічних кабінетів, методичних об'єднань, щодо до викладання біології в нових умовах.

В одній із доповідних записок Інституту на адресу Кам'янець-Подільського обкому КП(б)У відзначалось [3, арк10-11], що на «...серпневих конференціях, нарадах ... в усіх районах були прочитані доповіді про перемогу мічурінської біології..., проведено по два семінари відповідно до Мічурінського вчення і про зв'язок викладання з практикою соціалістичного сільського господарства» [3. арк.11]. У таких семінарах бере участь і Федір Степанович. Їх тематика вибудовувалась таким чином, щоб учитель зробив усе можливе аби «...звільнити викладання біології від схоластики і формалізму», наблизив і поєднав «...викладання біології з передовою агротехнікою, з життям колгоспного села»..., виховував «...матеріалістичний світогляд, почуття нового, розвивати допитливість, ініціативу, впевненість у досягненні мети» [5].

З цього часу простежуємо співпрацю Федора Степановича з обласним інститутом УКВ, розгортання його роботи в якості керівника кущового методичного об'єднання вчителів біології Новоушицького району. Він уважно вивчає тематику таких методичних об'єднань з вивчення предмету, яку доводив Інститут УКВ, опрацьовує її з учителями і активно впроваджує рекомендації у практику роботи. (Документ №2).

Змістовно тематика повторювалась. Для прикладу зупинимось лише на одному документі. Так, наприклад, на перше півріччя 1949/1950 навчального року [2. Арк.15-16] були запропоновані теми в яких переважав агробіологічний підхід до визначення змісту методики викладання природознавства і біології. Пропонувалось розглянути теорію стадійного розвитку Т. Лисенка, вчення В. Вільямса про травопільну систему землеробства «... Розвиток тваринництва у світлі біологічної науки», тощо. Простежувався певний революційно-пафосний, ідеологічний підхід. Тому

біографію К. Тімірязєва слід було вивчати не як ученого - біолога, природознавця, а людини, яка є (*мовою оригіналу - С.М*): «...великий руський учений, революціонер-демократ». В темі «...Розвиток тваринництва в СРСР у світлі біологічної науки» від руки, після слів «...біологічної науки» була написана вставка: «...Мичуринской». Цим підкреслюємо, що тут і далі, насамперед, витримувався ідеологічний підхід до перебудови освітнього процесу з біології, сутність якого ми описали вище.

У тематиці семінарів, методичних об'єднань і предметних комісій постійно передбачалось ознайомлення вчителів зі станом біологічної науки, біографіями «...І. Мічурина - великого біолога сучасності», «К. Тімірязєва - засновника російської наукової біології» (*тепер не революціонера-демократа ???- С.М.*), «Т. Лисенка - великого представника радянської мічуринської науки», з поняттями про гібридизацію, стадійний розвиток рослин, внутрішньовидову боротьбу, мічуринськими методами роботи, тощо [3, арк 5,6,7,].

На одному із обласних семінарів вчителів біології 5-10 класів (взяли участь 40 осіб з районів) і усіх інспекторів райвно та облвно [10, арк.11,12], розглянули питання щодо «... перемоги наукової теорії Мічурина в сучасній біології» і з таких же позицій проаналізували підручники та навчальні програми з біології, провели відкриті уроки, тощо. Окремо з учителями 4-х класів (40 чол.) розглянуто питання про удосконалення викладання природознавства. Як правило після таких зустрічей керівникам освіти ставилось завдання провести семінари на місцях за подібною тематикою.

Відповідно діяв і Ф.С. Бацура, як керівник методичного об'єднання вчителів біології. До прикладу, у січні 1949 р. Інститут удосконалення кваліфікації вчителів довів до педагогічних кабінетів орієнтовну тематику засідань методичних об'єднань, розроблену науково-дослідним інститутом педагогіки УРСР. Пропонувалось опрацювати нові програми, зміст і методи роботи на пришкільних ділянках з класом (урок, практична робота, екскурсія ) і знову, вкотре вивчити біографії Р. Вільямса, Т. Лисенка, І. Мічурина, К. Тімірязєва, а також «...вчених, які розвивали мічуринський метод у тваринництві» [2. арк.17 ].

Поширеною практикою роботи методичних об'єднань того часу був «День учителя». Одне із таких засідань проведено 5 травня 1950 року на базі Вільховецької середньої школи Новоушицького району у Федора Бацури [9, арк.127-128]. Як було прийнято на той час, вчителі біології прослухали лекцію про досягнення Героїв Соціалістичної Праці в галузі «...землеробства і мічуринської агробіологічної науки», а також відвідали відкриті уроки у 6 і 9 класах, які проводив Федір Степанович. Обговорили їх, ознайомилися з

навчально-дослідними ділянками, новою фахово методичною літературою, тощо. (Документ №3).

Повертаючись до практичної спрямованості у викладанні біології зауважимо, що у виховній системі Ф.С.Бацури на першому місці, альфа і омега його творчості, була системна навчальна праця і дослідницька робота учнів на пришкільних ділянках.

В цілому для цього напрямку діяльності вчителя біології складались хороші передумови, що було закріплено у низці наказів і постанов Наркомату освіти УРСР [14, с.4] ще у довоєнні роки. Зокрема, у наказі «Про підготовку школярів до Всесоюзної сільськогосподарської виставки в 1940 році»; у постановах: «Про пришкільні садибні ділянки», «Про організацію пришкільних дослідних ділянок і озеленення шкіл», «Про деякі заходи по підготовці учнів сільських шкіл до практичної діяльності», в яких вказувалося на необхідність створити у всіх неповних середніх та середніх школах пришкільні ділянки і провести наради вчителів природничого циклу з питань організації пришкільних дослідних ділянок і озеленення шкіл. Йшлося також про запровадження обов'язкових для всіх учнів сільських шкіл практичних занять і екскурсій з біології, які б орієнтували на проведення лабораторних робіт у шкільному кабінеті, живому кутку, планових спостережень і роботу на пришкільних ділянках; виготовлення гербаріїв, ботанічних, зоологічних колекцій. Відповідно до постанови «Положення про зльоти юних натуралістів і дослідників УРСР 1940 р.» регламентувалася робота гуртків у галузі природознавства і сільського господарства.

Тепер же, у другій половині 40-х рр. розвиток зазначених напрямів роботи з біології і природознавства відновлюється і набуває нового значення. Постановою Ради Міністрів Української РСР було прийняте рішення « Про земельні ділянки при початкових семирічних і середніх школах [18]. (Документ №4). Уряд дозволив виконкомам відводити початковим, семирічним і середнім школам у постійне землекористування для навчально-дослідних завдань ділянки землі, а також зобов'язував підприємства місцевої промисловості випускати огородній інвентар і продавати його школам. Таким чином ідея практичного спрямування у вивченні природознавства і біології, знайшла директивну підтримку і подальший розвиток.

В цей час Міністерство освіти УРСР (О. Мегем і Л. Кузьменко ) [15], постійно аналізувало і звертало увагу на організацію пришкільних ділянок. У наказі від 30 жовтня 1948 року «Про стан і заходи поліпшення викладання біологічних наук у школах Української РСР» вкотре ставилося завдання щодо удосконалення роботи на пришкільних ділянках, широке використання

на уроках посібників, колекцій, гербаріїв, результатів дослідів і лабораторних робіт, ознайомлення учнів із передовими досягненнями соціалістичного сільського господарства, тощо.

Активну роботу у реалізації ідеї практичного спрямування у вивченні біології бере Ф.С.Бацура. Вивчає літературу, навчається на курсах, семінарах, обмінюється досвідом з колегами. Один із таких семінарів-практикумів було проведено на базі Кам'янець-Подільського ботанічного саду (присутні 50 вчителів біології семирічних і середніх шкіл) [14, арк. 8]. У роботі семінару взяли активну участь керівники та співробітники ботанічного саду, які ознайомили вчителів з новітніми агроходами, «мічурінськими методами роботи», сформувавши практичні навички щодо планування та організації роботи на навчально-дослідній ділянці, оформленні її результатів, збирання і систематизації наочного матеріалу для кабінетів біології. Завдання полягало в тому, щоб зміст і результати цієї роботи відповідали не тільки вимогам програм, але й відображали досягнення «...соціалістичного сільськогосподарського виробництва», а дослідні ділянки при школах стали осередком поширення досягнень «...передової мічурінської біологічної науки серед колгоспного селянства».

З рештою Федір Степанович сам розробляє і впроваджує власну оригінальну систему навчально-дослідної роботи на шкільних ділянках.

У цьому його підтримував Інститут УКВ, який для проведення навчальних занять з учителями запрошував агрономів, кращих вчителів, працівників наукових установ, в тому числі і Ф.С. Бацуру, який уже виступав на таких семінарах з доповідями: ділився досвідом, демонстрував натуральні експонати, щоденники спостережень, що викликало інтерес у колег. Одна із його доповідей «Навчально-дослідна робота на шкільній ділянці» була опублікована у 1950 р. в методичному збірнику Науково-дослідного інституту педагогіки УРСР «Біологія і хімія в школі» [8, с 309-312].

Отже, робота на шкільних ділянках сприяла поповненню кабінетів природознавства і біології: щоденниками, гербаріями рослин, що вирощували на ділянках. Оцінюючи цей напрям педагогічної діяльності, Ф.С. Бацура у посібнику з методики владання ботаніки зазначав, що «...праця на пришкільній ділянці сприяє активізації навчання, свідомому засвоєнню програмового матеріалу» [1,с.46)]. А ще, писав він, що у дітей в процесі роботи виховується любов до праці, до майбутньої професійної діяльності у сфері сільського господарства за умови, що дослідна робота добре спланована, проводиться у відповідності з поставленою метою, доводиться до кінця, з відповідними узагальненнями і висновками.

На фоні перебудови викладання біології в школі, розвитку навчально-дослідної роботи на ділянках, значно активізувався юннатівський рух.

Федір Степанович, маючи значний досвід юннатівської роботи, набутий ще в довоєнні роки в сільських школах на Вінничині, створив гуртки юних натуралістів, спланував і організував їх роботу. В післявоєнні роки у Вільховецькій середній школі діяв гурток юннатів із секціями ботаніків-рослинників, зоологів-тваринників і юних дарвіністів, які працювали відповідно до науково-методичних рекомендацій: за окремим планом роботи з цікавою тематикою дослідів. Гуртківці вивчали теоретичні основи біології рослин, зміни органічного світу у зв'язку із розмаїттям навколишнього середовища. Важливою складовою стали практичні і дослідницькі роботи, які сприяли усвідомленню і розумінню учнями причинно-наслідкових зав'язків у системі «живий організм - середовище», а відтак виробленню системи відповідних агротехнічних заходів задля оптимального розвитку тих чи інших сільськогосподарських культур.

Його досвід організації натуралістичної і дослідницької роботи поширювався серед вчителів області й України. Відтак Ф.С.Бацуру запрошують на виставки, зльоти юних натуралістів, тощо. Починаючи з 1948 р. на обласній педагогічній виставці кілька стендів завжди були присвячені експонатам природничих наук. Робота Федора Степановича Бацури експонувалась і на обласних, Всеукраїнських та у 1954 р. на Всесоюзній сільськогосподарських виставках [8, с.308-312]. За таку педагогічну активність, подвижництво він і його учні мали численні нагороди і зрештою він особисто - почесне звання «Заслужений вчитель школи УРСР».

У перебудові викладання природознавства та біології було чимало проблем. На одній із обласних нарад [21] методист біології Інституту УКВ В. Глебова вказувала на недостатню кількість методичних розробок, підкреслювала, що вчителі (*тут і далі мова оригіналу - М.С.*) «...должны быть сами знакомы с мичуринским учением о преобразовании природы, сочетать обучение учащихся с привитием практических навыков и с работой на пришкольном участке» [21 арк 59], зверталась про допомогу в популяризації передового педагогічного досвіду тому, що «...учителя ни до кого так внимательно не прислушиваются как к своему коллеге» [21, арк 61], в різкій формі (спрацьовував партійний принцип критики і самокритики) заявляла, що «...научные сотрудники методики не терпят писать потому, что они оторваны от школы, имеют большой запас знаний, но не знают как эти знания преподать учащимся» [21, арк. 69].

Для обміну досвідом роботи з перебудови викладання біології Інститут УКВ використовував ресурс обласної газети «Радянське Поділля».

Прикладом є матеріали опубліковані під рубрикою «Радянська школа - провідник вчення Мічуріна-Вільямса-Лисенка»[19]. В одному з них методист Інституту УКВ В. Глебова відзначала, що в «...багатьох школах ...ясно бачать свої завдання, намагаються пов'язати викладання біології з природою, використовують досвід Героїв Соціалістичної праці... встигли багато зробити, щоб донести до учнів ідеї Мічуріна». Серед них і вчитель біології Федір Степанович Бацура.

В інших документах підкреслювала, що у багатьох школах вміло підібрано тематику дослідів, забезпечено безперервну роботу на ділянках і спостереження за культурами, що вирощуються протягом літа. У цьому ключі відзначала вчителів та Ф.С. Бацуру, які на пришкільних ділянках заклали розсадники плодкових і декоративних дерев, проводили досліди по вегетативному розмноженню однорічних та багаторічних рослин, акліматизації нових культур, разом з учнями домагалися «...рекордних урожаїв зернових і технічних культур» [7 ].

До розв'язання цієї проблеми долучився й сам Федір Степанович, підготувавши матеріали з досвіду роботи, які були опубліковані у республіканській газеті «Радянська освіта» та збірнику «З досвіду класної і позакласної роботи з біології», стали надбанням педагогічної спільноти вчителів біології України та до певної міри є актуальними в наш час.

**Висновки.** Таким чином, у непростих, як з нашої позиції, соціально-педагогічних умовах другої половини 40-х років ХХ століття вчитель біології Ф.С.Бацура завдяки цілеспрямованості, сумлінню, працьовитості креативно створює цікаву систему вивчення біології на основі принципу єдності теорії і практики, що проявлялось у поєднанні теоретичного матеріалу з практичними та лабораторними роботами на шкільній навчально-дослідній ділянці. Він активний прихильник юннатівського руху, популяризатор досвіду своєї роботи серед учителів області й України.

Ф.С.Бацура показав як зацікавити, заохотити учнів до спостереження, до аналізу практичних результатів здобутих під час дослідів на шкільних ділянках, пошуку правильних відповідей не лише з точки зору академічних міркувань, а й крізь призму осмислення власних напрацювань у дослідництві чи проведенні спостережень в унікальній лабораторії «ПРИРОДА».

Досвід Федора Степановича вивчали колеги, переймали, впроваджували в практику, виходили на передові рубежі у своїй педагогічній творчості. У кожному районі, територіальній громаді жили і працювали сподвижники і соратники Ф.С.Бацури. Дослідження цього феномену на часі. Ми лише назвемо окремі прізвища, які вдалося знайти у архівних справах (документ№4).

## Список використаної літератури і джерел

1. Бацура Ф.С. Метод бесіди як спосіб активізації пізнавальної діяльності учнів на уроках ботаніки. - Київ. «Радянська школа», 1964 р.
2. Вказівки райпедкабінетам про організацію методичної роботи в районах і тематика методичних об'єднань і предметних комісій (почато.01.09.1949 кінець 20.12.1949. ДАХМО фонд р-4092 опис 1, справа 36. Арк. 15-16.
3. Вказівки районним педагогічним кабінетам про організацію методичної роботи в районах і тематика методичних об'єднань і предметних комісій. ДАХМО (Держ. архів Хмельницької області) (почато 13 січня 1949р кінець 25.квітня 1949р.) Ф.4092. Опис. 1. Справа. 27. Арк. 20.
4. Вище прапор передової мічурінської біології (з передової «Правди») Радянське Поділля №162 10.08.1948. С.1.
5. Викладати біологію у світлі Мічурінської біології. «Радянське Поділля» № 195 29.09. 1948. С.1.
6. Гармасар В.Г. Трагічні сторінки в історії біології в АН УРСР.// Режим доступу: <https://sofs.org.ua/wp-content/uploads/2019/08/8-3.pdf>.
7. Глебова В. Рік роботи на пришкільних ділянках // Радянське Поділля, № 226. 13 листопада 1949.
8. Горільченко Г.І. Шлях заслуженого вчителя./ Слово про радянського вчителя. Сторінки з життя і роботи вчителів Радянської України. Упорядн. Т.Д.Гриневич, О.Р.Мазуркевич, К.Ф.Присяжнюк. Державне учбово-педагогічне видавництво «Радянська школа». - К.: 1958 р. С.309-312.
9. Звіт Кам'янець-Подільського облвно за 1949-1950 навчальний рік. ДАХМО: (Держ. архів Хмельницької області) Фонд р-908, оп.7 спрб арк127-128.
10. Звіт Кам'янець-Подільського інституту вдосконалення кваліфікації вчителів за 1948-49 навчальний рік. ДАХМО Ф. Р-4092, Оп.1. Спр. 34. Арк.10,11,15.
11. Інформації і доповідні записки інституту про стан навчально-виховної роботи по окремих дисциплінах за 1948/1949 навчальний рік. Почато 5 січня 1949 р. Закінчено 26 листопада 1949 р. ДАХМО Фонд 4092. Опис 1.Справа 30. Арк. 8,10,11,35.
12. Коршевнік Т. Зміст шкільної біологічної освіти в контексті біологічної науки. Біологія і хімія в школі. 2015. № 1. С. 38-42.
13. Лисенко М. Мічурінське вчення - основа радянської агробіології // Радянське Поділля №226 13 листопада 1949 р.

14. Мегем О.М. Становлення і розвиток шкільної біологічної освіти в загальноосвітніх навчальних закладах України (1940-2000 рр.): автореф. дис. канд. пед наук 13.00.02 /О.М. Мегем; Нац. пед. ун-т ім. М.П. Драгоманова. - К., 2009. - 19 с.

15. Мегем О.М., Кузьменко Л.О. Тенденції розвитку шкільної біологічної освіти в загальноосвітніх навчальних закладах України (1940-2000 рр.) Глухівський національний педагогічний університет // <https://sworld.com.ua/simpoz8/83.pdf>.

16. Плавильщиков М.М. Зоологія. Підручник для педагогічних училищ. - Київ. «Радянська школа», 1954. - 228 с.

17. Передову біологічну науку - в маси // Радянське Поділля, №143 29.08. №170, 25.08.1948р, 1948р, №178 5.09.1948 р.

18. Про земельні ділянки при початкових, семирічних і середніх школах. Постанови Ради Міністрів УРСР з питань народної освіти. Том II. Почато 12 травня. Закінчено 11 грудня 1947. ЦДАВО України: (Центр. Державний архів вищих органів влади) Фонд 166. Оп. 15. Спр. 240. Арк.55.

19. Радянська школа - провідник вчення Мічуріна-Вільямса-Лисенка. // Радянське Поділля. № 226 22 листопада 1948 р.

20. Романець О.В. Негативний вплив лисенківщини на біологічну науку в Україні. // <http://dspace.nbuv.gov.ua/bitstream/handle/123456789/37983/06-Romanets.pdfsequence=1>.

21. Стенограма обласної наради передових учителів 17-18 грудня 1949. - ДАХМО (Державний архів Хмельницької області). Ф.908. Опис 2. Справа 4. Арк. 59,61,69,

## ДОКУМЕНТИ І МАТЕРІАЛИ

### № 1

**Витяг з методичних рекомендацій до програми з біології на 1949/1950 навчальний рік щодо вивчення окремих тем шкільного курсу ботаніки (мовою оригіналу)**

КУРС БОТАНИКИ. У КЛАСС.

Основные недостатки в программе по ботанике:

1.Программа недостаточно проникнута мичуринским учением и учением его последователей. Изучаются только биографии но нет основ теоретических положений Мичурина, Вильямса, Лысенка.



2. Программный материал оторван от практики социалистического сельского хозяйства, мало показано достижений агробиологии. Учащиеся получают знания оторванные от жизни.

3. В программе не отражено учение Мичурина об организме и среде. Ничего не сказано о Тимирязеве.

4. Есть проявления низкопоклонства перед буржуазными учеными, прослеживаются положения реакционной буржуазной науки.

Рекомендуем внести следующие добавления к программе по ботанике в У-м классе:

Вступление..

Расширить определение ботаники.

«Советская ботаника – наука, изучающая строение и жизнь растений, методы управления растениями, переделки природы растений, рассказывает о связи теории с практикой, показывает опыт передовиков социалистического сельского хозяйства, задачи послевоенной пятилетки в области растениеводства.»...

4. Лист. Питание из воздуха. Испарение воды листьями.

В основу положить учение К.А.Тимирязева «О фотосинтезе». Отбросить положения буржуазных ученых...

Подчеркнуть разнообразие форм листовой пластинки... Более подробно осветить вопрос об испарении, морозостойкости.

7. Рост и развитие растений.

Особое внимание уделить знакомству учащихся с учением академика Т.Д.Лисенка. Дать понятие о стадийности в развитии растений, о различных условиях, которые требует растение на разных стадиях развития.

Глубже ознакомить учащихся с яровизацией семян. Провести практические работы (с классом) по яровизации семян злаков, картофеля и посев яровизованных семян.

8. Практические занятия на учебно-опытном участке и подготовка к летним занятиям.

К перечню работ, указанных в программе добавить:

1. Осимые посеы моркови и подсолнуха.
2. Дополнительное опыление.
3. Прививка на однолетних и деревянистых растениях.
4. Летние посадки картофеля, чеканка хлопчатника, прищипка тыквенных
5. Систематическая посадка.

*Вказівки райпедкабінетам про організацію методичної роботи в районах, тематика методичних об'єднань і предметних комісій. ДАХМО. – Ф.- р-4092. – Оп.1. – Сп.36. – Арк.40-43.*

## №2

### **Витяг з тематики для методичних об'єднань рекомендованих відділом природознавства УНДІП**

Застосування нових програм, результати роботи за ними.

Принципи повторення навчального матеріалу, враховуючи специфіку нових програм.

Зміст і методи роботи на пришкольній ділянці з класом (урок на ділянці, практична робота, екскурсія на ділянку – оформлення роботи)...

Мічурінська робота в школі.

З досвіду обладнання біокабінету (виготовлення саморобних приладів і матеріалів.

Як я застосовую методи видатних радянських вчених і героїв соціалістичної праці на уроках

(метод. Розробка).

Методи виховання спостережливості у дітей (лекція)

Методи виховання інтересу і любові до природи (лекція).

Наші вітчизняні вчені на уроках біології (Вільямс В.Р., Тімірязев К.А.; методи роботи І.В.Мічуріна; методи роботи Т.Д.Лисенка;

Мічурінський напрямок в тваринництві(Іванов, Гребень, Штейман)

Досягнення радянської фізіології і медицини (*дописано від руки –С.М.*)

Зміст і методи роботи по деревонасажденню

Виховання радянського патріотизму на уроках (лекція)

Практикум по :

Плануванню роботи на пришкольніх ділянках: садівництву полеводству, городництву відповідно до нової програми;

По визначенню рослин, тварин, і неживої природи (корисні копалини ґрунту) Лабораторних робіт з мікроскопом;

Лабораторні роботи по фізіології рослин і тварин Лабораторні роботи по розтину тварин.

Тематику подано орієнтовно, методичне об'єднання може змінювати її відповідно до місцевих вимог.

Відділ природознавства Ундіп

*Вказівки райпедкабінетам про організацію методичної роботи в районах і тематика методичних об'єднань і предметних комісій (Поч13.01.1949 Кінець 25.04.1949р.) //ДАХмО Фонд р-4092 опис. 1, спр. 27 арк. 17. Машинопис. З резолюцією: Глебовой направить в районы эту тематику. 23/1-49.*

## № 3

### **Витяг зі звіту Кам'янець-Подільського обласного відділу народної освіти за 1949/50 навчальний рік.**

...5 травня цього року при Вільховецькій середній школі Новоушицького району для обміну досвідом був проведений «День біолога». Всі викладачі біологи прослухали лекцію на тему: «Досягнення Героїв Соціалістичної Праці в галузі землеробства і мічурінська агробіологічна наука», побували на двох відкритих уроках у викладача біології (йдеться про Ф.С.Бацуру - М.С.) в 6 класі на тему «Бобові культури» та в 9 класі «Вчення Лисенка про стадійний розвиток рослин»...Вчителі детально обговорили відкриті

уроки, відвідали дослідні ділянки і обмінялись насінням різних вирощених ними культур.(арк. 128).

...Учні ґрунтовно засвоїли програму з ботаніки, знають не тільки теоретичний матеріал, а ще можуть провести досліди на вирощення різних культур, визначити вплив зовнішнього середовища на врожайність колгоспних ланів/вплив добрив, ґрунту, світла, вологи/. Так, наприклад учні 5-х класів Вільховецької середньої школи (викладач Ф.С.Бацура), Калюської семирічної школи Новоушицького району на дослідних ділянках проводять досліди по цій тематиці і мають значні показники. На дослідних ділянках Пилипковецької школи пшениця «Українка» дає в переводі на гектар 22 цнт. з одного гектара, жито у Вільховецькій середній школі - 21 цнт. на 1га...(арк131).

Всі учні шкіл можуть визначити схожість, визначити чистоту насіння...

...Добре обізнані учні з морфологією і анатомією рослин. Про це свідчить незначна кількість поганих річних і перевідних оцінок з біології.

...Вивчаючи вчення корифеїв нашої біологічної науки - Тімірязєва, Вільямса, Мічуріна, Лисенка учні не тільки теоретично ознайомились з методами їх роботи, а й практично проводили щеплення і вирощування сіянців.

В 13-ти семирічних і трьох середніх школах Новоушицького району є шкільки та питомнички на яких учні систематично проводять відповідну роботу по спостереженню і дослідництву.

Учні Вільховецької середньої школи (викладач Ф.С.Бацура) мають 0,20 га виноградника, посадковий матеріал якого вони самі виростили...

...Викладач біології Вільховецької СШ тов. Бацура всі уроки проводить на високому науковому і ідейному рівні. Кожен урок він максимально унаочнює. Лабораторні роботи проводить в кабінеті. Тов. Бацура має значну практику в організації гуртка юннатів. Вже третій рік юннати Вільховецької школи працюють над виведенням нового сорту помідор, проводять фенологічні спостереження, довели що таку цінну культуру як канатник в умовах колгоспу можна вирощувати.(арк..132).

*Звіт Кам'янець-Подільського обласного відділу народної освіти за 1949/1950 навчальний рік. ДАХМО. – Ф .р-908. – Оп.7. – Сп.7. –Арк.128. 131-132..*

#### №4

### ПОСТАНОВЛЕНИЕ № 1876 СОВЕТА МИНИСТРОВ УКРАИНСКОЙ ССР

11 октября 1947 года

г. Киев

#### О земельных участках при начальных, семилетних и средних школах.

В соответствии с постановлением Совета Министров Союза ССР от 22 сентября 1947 года №3321, Совет Министров УССР постановляет:

1. Разрешить исполкомам областных Советов депутатов трудящихся и исполкомам городских депутатов трудящихся отводить начальным, семилетним и средним школам в сельской местности и рабочих поселках в постоянное пользование для учебно-опытных целей земельные участки в размере от 0,5 до 2-х гектаров, /в зависимости от местных условий/ из свободных земель государственного земельного фонда, а при отсутствии этих земель - из землепользования подсобных хозяйств....

2. Довести до сведения исполкомов областных Советов депутатов трудящихся УССР, что Совет Министров Союза ССР признал возможным при отсутствии свободных земель госземфонда и подсобных хозяйств отвод начальным семилетним и средним школам земельных участков из земель совхозов и гослесфонда, а также земель колхозов с согласия общих собраний членов колхоза и с разрешения Совета Министров Союза ССР

по ходатайству исполкомов областных и городских Советов депутатов трудящихся и Совета Министров УССР.

3. Обязать исполкомы областных и городских Советов депутатов трудящихся организовать на предприятиях местной промышленности и промысловой кооперации по заказам отделов народного образования Министерства просвещения УССР изготовление огородного инвентаря – лопат, мотыг, ведер, леек и обеспечить своевременную продажу его школам.

Председатель  
Совета Министров УССР  
Зам. Управляющего Делами  
Совета Министров УССР

Н.ХРУЩЕВ  
И.ДЖИГОМОН

*ЦДАВО України. – Ф.166. – Оп.15. – Спр.240. – Арк. 55.*

### №5

#### **Список вчителів біології другої половини 40-х років - соратників Ф.С.Бацури, відзначених у звітах облвно і обласного Інституту УКВ за 1949/1950 навчальний рік**

Грицюк – вчитель Антонінської середньої школи. Антонінського району  
Бацура Ф.С. – вчитель Вільховецької середньої школи Новоушицького району  
Дзись (без ініціалів) – вчитель Пилипковецької семирічної школи Новоушицького району.

Деренівський П.М. – Солобковецька середня школа\*

№6. Євдокимова (без ініціалів) – вчитель Кам'янець-Подільської середньої школи

Капінос (без ініціалів) – вчитель Западинецької семирічної школи Красилівського району.

Красицька Т.Ф. Волочиська середня школа\*

Кузьменко (без ініціалів) – вчитель Красилівської семирічної школи.

Ліщина (без ініціалів) – вчитель Калюської семирічної школи Новоушицького району.

Музика А.Г. – Котелянська семирічна школа Полонського району\*

Орловська (без ініціалів) – вчитель Кузьминської семирічної школи Красилівського району.

Поліщук (без ініціалів) – вчитель Старокостянтинівської середньої школи №1.

Сорока (без ініціалів) – вчитель Миньковецької середньої школи Дунаєвського району.

Стріхар П.П. – Новоставецька семирічна школа Теофіпольського району\*

Шестакова А.М. – вчитель Клубівської середньої школи Ізяславського району.

Шпільфойгель М.І. – вчитель Ізяславської середньої школи №1.

Яворська Н.Д. – Кам'янець-Подільська середня школа №2\*

*Звіт Кам'янець-Подільського обласного відділу народної освіти за 1949/1950 навчальний рік. ДАХМО. – Ф.р-908. – Оп.7. – Сп.7. – Арк.128. 131-132..*

*\*Звіт про роботу Кам'янець-Подільського Інституту Удосконалення кваліфікації вчителів 1949-1950 навчальний рік. ДАХМО. – Ф-4092. – Оп1. – Спр.49. – Арк.79*

### **З інших джерел**

Лемішко Н.Г. – вчитель біології Купільської середньої школи Волочиського району.

Рахманюк В.М. – вчитель Корчицької середньої школи Берездівського району.

*«Радянське Поділля» № 226 12.11.1948.*

**Стрельбіцька Наталія Іванівна,**  
*викладач кафедри туризму та готельно-ресторанної справи факультету управління, адміністрування та туризму Хмельницького національного університету, голова Хмельницького відділення Українського Товариства Охорони Пам'яток Історії і Культури, член Національної спілки краєзнавців України, директор туристичної агенції «Ніка-тур-вояж».*

## **ТУРИСТИЧНИЙ ПОТЕНЦІАЛ НОВОУШИЧЧИНИ: ПРОБЛЕМИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ**

*В статті аналізується туристичний потенціал Новоушиччини, розглядаються проблеми і перспективи розвитку різних видів туризму.*

**Ключові слова:** *етнотуризм, рекреаційний туризм, потенціал, фестиваль, Новоушиччина, Наддністрянське Пониззя, ландшафтно-кліматичні умови, палацово-парковий комплекс.*

На сучасному етапі розвитку суспільства, коли наша держава бореться за свою незалежність в умовах російської агресії, незважаючи на всі політичні та економічні труднощі, зростає інтерес українців до пізнання історичних, культурних, релігійних, природних пам'яток різних регіонів України. Частина областей нашої держави, у зв'язку з військовими діями, стане відкритою для відвідування вже після нашої перемоги над російськими окупантами і завершення війни.

На теперішній час, багато людей, які прагнуть пізнання нового, «психологічного перезавантаження», емоційної стабільності, при першій нагоді вирушають у подорож центральними та західними областями України. Їх цікавить минуле рідного краю, його видатні особистості і неповторна природа, з її характерними особливостями в кожному українському регіоні. Вітчизняні тур-агенції, навіть в умовах військового часу, надають достатньо велику кількість туристичних пропозицій з різних областей України. Незмінно великий інтерес у туристів викликає наше мальовниче Поділля з його неповторними історико- й природничо-краєзнавчими маршрутами в будь-який його куточок.

Досить популярними, навіть в такий час, для відвідування туристичними групами є Кам'янець-Подільський, давнє містечко Сатанів, палацово-парковий комплекс у Самчиках, старовинна фортеця у літописному Меджибожі, палацово-парковий комплекс князів Орловських у Маліївцях і т.д. Останніми роками перед періодом пандемії та військової агресії росії, завдяки активній діяльності львівського підприємця - Ігоря Скальського та Центру «Мархоцькознавства» (директор Володимир Захар'єв), відроджувалися туристичні об'єкти так званої «Миньковецької держави». Вже стало гарною традицією щороку в серпні проведення етнографічних фестивалів в одній із резиденцій графа Мархоцького в Отрокові. Неймовірні краєвиди Бакоти, Рудковець, Колодіївки, Пониззя Дністра з його каньйонами і водними плесами нікого не залишили байдужим.

Однією з самих мальовничих територій Поділля є Новоушиччина, яка викликає захоплення у всіх поціновувачів краси і гармонії природи, цікавих історичних пам'яток на місцях колишніх поселень людей в різні епохи. Змістовну інформацію на цю тему викладено в книзі місцевих дослідників минувшини краю «НОВОУШИЧЧИНА: історія у пам'ятках», з якою можна вільно ознайомитися за посиланням: [https://drive.google.com/file/d/12O-KhLWzdgrSArXW\\_G4T3xmV5QG46UlB/view](https://drive.google.com/file/d/12O-KhLWzdgrSArXW_G4T3xmV5QG46UlB/view).

Для вищезгаданих територій досить актуальним є рекреаційний туризм. Подорожі з метою відпочинку, оздоровлення і лікування, щороку здійснюють тисячі туристів. Унікальність ландшафтних ділянок, збереженість лісового біоценозу Подільських Товтр, неповторне поєднання долинно-річкових і товтрових ландшафтів, великі природні, кліматологічні, бальнеологічні та рекреаційні можливості за умови оптимального освоєння можуть стати еталоном раціонального природокористування. Окремі райони Хмельниччини в перспективі можуть стати популярними курортами нашої держави. Великі запаси збручанських родовищ дають реальну можливість спорудити систему потужних оздоровниць на територіях Волочиської, Городоцької, Чемеровецької, Дунаєвецької та Новоушицької територіальних громад, Кам'янець-Подільського району [1]. Така багатообіцяюча перспектива після нашої перемоги над окупантами і закінчення війни стане дедалі ближчою для нас реальністю.

Зручне географічне розташування, екологічно чиста територія, благодатні ландшафтно-кліматичні умови, придатні для забудови землі, регіон з екологічним аграрним виробництвом, - усе це працюватиме на соціально-економічний розвиток Новоушиччини, органічно поєднає відпочинок, оздоровчий процес із задоволенням туристично-пізнавальних запитів гостей.

Останнім часом все більше міських жителів прагнуть відпочити у сільській місцевості, бути ближче до природи й до свого коріння. Сільський зелений туризм може стати адекватною відповіддю на потреби сучасного туристичного ринку України. Відносно більша безпека порівняно з великими містами, можливість оздоровити дітей, бюджетний варіант відпочинку — переваги сільського туризму. Для більшості мешканців нашої держави, на даний час, це найбільш оптимальний варіант відпочинку. Села Новоушиччини приваблюють своєю мальовничою природою, традиційним сільським способом життя, українською гостинністю та здоровою їжею. Для багатьох сучасних міських мешканців - це повернення до батьківської хати і своїх витоків.

Сільський зелений туризм - це специфічна форма відпочинку в селі з використанням, матеріального та культурного потенціалу даної місцевості. При цьому проживання, харчування і обслуговування туристів забезпечує сільська родина. Через відсутність необхідних капіталовкладень на створення нових робочих місць привабливість сільського зеленого туризму в тому, що не потребує для свого розвитку великих коштів. Зелений туризм дає додатковий заробіток сільській родині та стимулює розвиток її господарства для забезпечення потреб туристів у продуктах харчування. Тому не дивно, що можливість дещо заробити на обслуговуванні відпочиваючих, збуваючи при цьому продукцію особистих підсобних господарств, сприймається селянами з ентузіазмом. Подільське село має багаті рекреаційні ресурси, що належним чином досі ще не використовувалися. Найціннішим туристичним ресурсом села є мальовнича природа, багатий пізнавальний потенціал, пов'язаний з історико-етнографічною спадщиною, сільською культурою і побутом та народними промислами.

Одним із перспективних видів туризму Дністровського Пониззя є етнічний туризм. Розвиток етнічного туризму стає новим цікавим напрямком. Попит на етнічні тури, які можуть здійснюватися у рідні місця для туристів постійно зростає. Все більше туристів намагаються віднайти своє сімейне коріння. Так, як на протязі століть населення Наддністрянського Пониззя було, традиційно, багатонаціональним, на наших землях поряд з українцями проживали поляки, вірмени, німці, євреї, молдовани, литовці - етнічний напрямок для нашого регіону є дуже актуальним. Туристичні ресурси для етнічного туризму багаті і своєрідні. Це пам'ятки архітектури, музейні експозиції, архівні матеріали, мальовничі природні місця. [1]. У сукупності все це створює сприятливі умови для відпочинку та ознайомлення з історією і культурою подолян. [3,52].



Новоушиччина має досить гарний потенціал і для розвитку спортивного туризму. Керівники спортивних команд, організатори змагань, особливо по спортивному орієнтуванню, все більше уваги звертають саме на територію Пониззя Дністра. Сплави по Дністру на катамаранах щороку здобувають все більше прихильників. Щодня фізична активність, цікаві екскурсії до гротів і печер, травертинових скель і водоспадів приваблюють сотні туристів, що цінують красу подільської природи. Популярними маршрутами є долина Дністра. Надзвичайно мальовнича і долина річки Тернави: Китайгородське відслонення не залишить байдужим нікого, вверх за течією «Подільська Швейцарія» - Суржинці, далі вже майже безлюдні Гуцули та Гелетина, де, завдяки чарівним пейзажам, свого часу знімалися фільми: «Тримайся, козаче!», «Солом'яні дзвони». Чудова природа і в долині притоки Тернави Гниловодки, в районі Супрунківців, долина Студениці: - район села Яцківці, що на Дунаєвеччині (тут знімався фільм «Циганка Аза»). Традиційно популярним місцем для змагань по спортивному орієнтуванню та екологічних експедицій натуралістів залишається Совиний Яр.

Досить цікавим для туристів є екскурсії природничо-краєзнавчого спрямування. Подібні екскурсії широко практикував видатний педагог-новатор Вільховецької середньої загальноосвітньої трудової політехнічної школи з виробничим навчанням, вчитель біології Федір Степанович Бацура, яка нині ЗОШ I-III ступенів і носить його ім'я. Маршрути завжди були завчасно розраховані з урахуванням можливості вивчення нових видів рослинності, пізнання рідного краю. Великою перевагою такої екскурсії є її нестандартність, надзвичайно «яскравий маршрут» та відсутність необхідної тривалої попередньої підготовки й досвіду її учасників.

Поступово розвивається і пригодницький туризм. При організації таких турів, пригоди можуть бути підготовлені спеціально і обов'язково забезпечені всіма можливими засобами безпеки. Останнім часом винятком стають подорожі з незапланованими пригодами. В основному, це стосується мисливського туризму, сплавів річками, подорожей у незаселені й необжиті місця та ін. [5]. Даний вид туризму ще тільки набирає обертів, але всі необхідні умови для його подальшого розвитку на території регіону присутні.

Наддністрянщина має великі потенційні можливості й перспективи для розвитку екологічного туризму, сільського зеленого туризму (Бакота, Колодіївка, Врублівці, Рудківці тощо). Цей вид туризму часто використовують сім'ї з дітьми і міська молодь краю, які намагаються вибратись на природу до річок, водойм і зеленої оази на вихідні й святкові дні або в короткотермінові відпустки.

Переважна більшість видів туризму тісно переплітаються між собою і виділити їх у окремому чистому виді не завжди можливо. Туристичний потенціал Хмельниччини в цілому та Новоушиччини зокрема - потужний і різноплановий, що надає максимум можливостей гостям нашого краю в креативному поєднанні різних видів туризму та в кращому пізнанні історії, культури, звичаїв і традицій наддністрянських подолян.

### Список використаних джерел

1. Етнічний туризм [Електронний ресурс]. - Режим доступу: [https://uk.m.wikipedia.org/wiki/Етнічний\\_туризм](https://uk.m.wikipedia.org/wiki/Етнічний_туризм).
2. Рожнова В. Проблеми та перспективи розвитку етнотуризму: зарубіжний та український досвід / В. Рожнова, Н. Терес // Етнічна історія народів Європи. - 2013. - Вип.39. - С.35-44.
3. Холковська Т. Географічні дослідження Поділля у працях польських вчених ХІХ сторіччя // Історія української географії. Частина І: Збірник матеріалів Третьої Міжнародної наукової конференції, присвяченої 130-літньому ювілею академіка Степана Рудницького. - Тернопіль: 2007. - С. 50-52.
4. Крістов Т.Т. Релігійний туризм. - М.: 2003. - С. 9-16.
5. Туризм у ХХІ ст. Матеріали міжнародної науково-практичної конференції. - К.: «Знання України», 2002. - С. 61-65.
5. Річки Хмельниччини. Навчальний посібник / Видання друге / Говорун В., Тимощук О. - Хмельницький: «Поліграфіст-2», 2010. - 240 с. іл.
6. Історія міст і сіл Хмельниччини (за працями Ю.Й. Сіцінського і М.І. Теодоровича). Навч. посібник / упор. Тимощук О.О./ - Хмельницький: «Поліграфіст-2», 2011. - 560 с.
7. Риби, земноводні, плазуни і звірі Хмельниччини. Серія: «Фауна Поділля». Говорун В., Тимощук О., Антонюк Н. Навчальний посібник. - Хмельницький: «Поліграфіст», 2007. - 140 с. іл.
8. Орнітофауна Хмельницької області (фауністична характеристика). - вид. друге, доповнене і перероблене. Новак В.О., Новак Л.М. Методичний посібник. - Хмельницький: «Поділля», 1998. - 30 с.
9. Заповідні перлини Хмельниччини / За заг. ред. Андрієнко Т.Л. - Вид. 2-ге, виправл. та доповн. - Кам'янець-Подільський: Видавн. ПП Мошинський В.С., 2008. - 248 с. іл.
10. Червона книга України: рослини Хмельниччини. - 2-ге вид., випр., доп. - Кам'янець-Подільський: ПП Мошинський В.С., 2010. - 52 с. іл.

11. Хмельниччина: науково-популярне видання / упорядник: Т.С. Колісніченко. - Хмельницький: «Поліграфіст», 2017. - 176 с.: іл.
12. Гриби Хмельниччини. Навчальний посібник. Говорун В.Д., Тимошук О.О. - Хмельницький: «Поліграфіст-2», 2014. - 176 с. іл.
13. Юннати Хмельниччини (нарис з історії юннатівського руху Хмельницької області) - Видання друге., доповнене і перероблене за редакцією Климчука В.В./ упорядники Холевінська М.Я., Степанець Г.І., Зотова О.В./ - Хмельницький: «Поліграфіст-2», 2011. - 160 с.: іл.
14. Ліси Хмельниччини. Науково-популярне видання. Тимошук О. О., Зведенюк М. А., Климчук В. В. - Хмельницький: ТЗОВ «Поліграфіст», 2017. - 264 с.: іл.
15. Любінська Л.Г., Юглічек Л.С. Флора Хмельниччини. Навчальний посібник. - Хмельницький: ТЗОВ «Поліграфіст», 2017. - 240 с.: іл.
16. НОВОУШИЧЧИНА: історія у пам'ятках. Наукове видання /Упорядники: Петраш І.В., Шпаковський С.М., Климчук В.В./ - Хмельницький: ТЗОВ «Поліграфіст», 2018. - 336 с.: іл. ([https://drive.google.com/file/d/12O-KhLWzdgrSArXW\\_G4T3xmV5QG46Ulb/view](https://drive.google.com/file/d/12O-KhLWzdgrSArXW_G4T3xmV5QG46Ulb/view) ).
17. [Туристичні маршрути Хмельниччини. Туристичний путівник /Автори проекту: Сергій Федоченко, Тетяна Колесниченко. Автори тексту: Сергій Єсюнін, Віра Шпильова, Ігор Западенко, Олексій Тимошук, Тетяна Колесниченко/. - Хмельницький, «Поліграфіст-2», 2013. - 176 с. іл.](#)
18. ЕНЦИКЛОПЕДІЯ ОСВІТИ ХМЕЛЬНИЧЧИНИ. Інформаційно-довідкове видання. - Хмельницький, ФОП Мельник А.А., 2017. - 459 с.: іл.
19. ЕНЦИКЛОПЕДІЯ ЛІСОВОГО ГОСПОДАРСТВА ХМЕЛЬНИЧЧИНИ. - Хмельницький: ТОВ «Поліграфіст-3», 2020. - 248 с.: іл.
20. [Хмельницький обласний еколого-натуралістичний центр учнівської молоді /Інформаційний буклет/. - Хмельницький, «Поліграфіст», 2020. - 36 с.](#)
21. [Птахи Хмельниччини. Навчальний посібник. В.Д. Говорун, О.О. Тимошук, Н.І. Антонюк. - Хмельницький, «Поліграфіст», 2009. - 192 с. іл.](#)
22. [Бацура Федір Степанович / інформаційно-біографічний фотоальбом/. - Хмельницький, ТЗОВ «Поліграфіст», 2013. - 43 с.: іл.](#)
22. [Гришук Б.А. Граф Мархоцький і Миньковецька держава \(маловідомі сторінки історії Поділля XVIII - XIX століть\): Нарис. - Хмельницький: Поділля, 1992. - 32 с. .](#)
24. [Хмельницька область. Адміністративно-територіальний поділ на 01 квітня 1971 року. - Львів: Вид-во «Каменяр», 1971. - 154 с.](#)

**Янцаловський Олександр Йосифович,**  
*кандидат медичних наук, старший викладач  
кафедри психології та педагогіки  
гуманітарно-педагогічного факультету  
Хмельницького національного університету.  
Заслужений діяч естрадного мистецтва  
України. Заслужений винахідник України,  
випускник Вільховецької середньої  
школи 1970 року.*

## **БАТЬКІВСЬКА ШКОЛА ВИХОВАННЯ - ПОТУЖНИЙ СТИМУЛ ДО ПІЗНАННЯ СВІТУ, НАПОЛЕГЛИВОСТІ ТА ТВОРЧОЇ ПРАЦІ**

Історія розвитку кожного з нас розпочинається з сім'ї. Загальновідомо, що основою сімейного виховання є любов батьків до своїх дітей, а свої перші враження про світ дорослих, про справедливість, честь та обов'язок дитина формує не зі слів, а з поведінки близьких їй людей.

У випадку з вихованням молодшого сина - Олександра Федоровича Бацури, у Федора Степановича теж переважали новаторські ідеї та практика,

Батьки майже не використовували такі «виховні» засоби як постійні нотації, надмірний контроль чи погрози та покарання. Навпаки, домінуючим виховним чинником у родині була щира й сердечна сімейна атмосфера, позитивні емоції, любов та ніжність, яку проявляли до нього бабуся, батьки, брат і сестра. Він був найменшим у родині, а тому традиційно саме йому більшою мірою, аніж набагато старшим за нього братові й сестрі, дісталися тепло і турбота старших. Позитивним моментом його становища наймолодшого було й те, що, не зважаючи на зовсім юний вік, він міг вчитися на чужих (брата і сестри) помилках і не допускати їх у власній поведінці. Образно кажучи, з молоком матері йому поталанило засвоїти прописні істини: гарно поводитися, бути слухняним і дисциплінованим, вміти розрізняти добрі та погані вчинки.

Коли став школярем, тоді до виховного процесу долучилися педагоги й тодішня потужна державна ідеологічна система пропаганди. Майбутніх будівників нового суспільства виховували на засадах патріотизму, людяності, працелюбності, товаришкості, почуття міри у потребах, загостреного відчуття справедливості. Оце ідеалізоване та, певною мірою, оманливе світосприйняття, цей романтизм у стосунках супроводжували його впродовж дитячих і юнацьких років. Лише згодом він зрозумів, що реальне життя більшості людей і виховання дітей в інших сім'ях було далеко не таким як у

нього. Як наслідок, він до цих пір відчуває якусь провину перед однолітками од того, що зростав у кращих умовах, аніж вони. Це, так би мовити, його фантомні болі та переживання.

У період навчання в молодших класах його основними вихователями були мама, бабуся та перша вчителька Віра Юхимівна Тернавська. З перших шкільних років мати привчила його ділитися шкільними новинами, переповідати прочитане та сюжети кінофільмів. Це розвивало пам'ять, фантазію, вміння формулювати думки, образно мислити. Мама й бабуся формували його внутрішній світ, поведінку, вчили найважливішим життєвим поняттям і принципам. Саме вони разом з братом і сестрою робили усе, щоб його дитинство було щасливим. Рідні вселяли в нього впевненість, переконували, що він здібний та любили його безмежно. Видається, що ця їхня любов оберігає його й донині. Принаймні багато своїх дій він до сьогодні оцінює за принципом: чи не соромно було б їм за те, що він вчинив. Звідси випливає логічний висновок: щасливе дитинство, то не матеріальний статок, а щира любов рідних і підтримка оточуючих. Сімейне тепло, взаємна повага й довіра до дитини, сформували почуття поваги до батьків і прагнення бути схожим на них.

На його дитинство прийшовся пік науково-педагогічної творчості Ф.С. Бацури, тому батько використовував будь-яку нечасту можливість для спілкування. Він привчив сина робити ранкову зарядку, у різний спосіб загартовувати організм (обтирання вологим рушником, ходіння босоніж по росі). Саме батько навчив його копати, сапати, полоти бур'яни, носити воду, доглядати за садом, квітниками та теплицею, садити городину, рубати дрова, допомагати бабусі у веденні домашнього господарства. При цьому Ф.С. Бацура підказував, допомагав, контролював якість виконаної роботи. До навчання азам домашніх справ долучилася й мати. Використовуючи метод заохочення та певні психологічні прийоми, щоб син не пручався, вона поступово привчала його до чисто «жіночої» роботи, наприклад, готування найрізноманітніших страв. А в чотирирічному віці він самостійно долучився до прибирання в домі та на прибудинковій території. Наслідком таких навчань стало те, що впродовж усього життя він залюбки прибирає в квартирі або будинку і навколо нього. Крім того допомагає дружині на кухні. Постійно готує багатокомпонентні овочеві салати, зрідка перші та другі страви. А без його допомоги у приготуванні сімейних традиційних недільних вареників або пирогів (так їх називають у Західній Україні) його дружина не може обійтися уже багато років. Думаю, що важливим моментом сімейного трудового виховання було те, що батьки й бабуся старалися Олександра переконувати, радили, допомагали, заохочували, а не примушували.

Свого часу тато навчив його грати у шахи, рибалити, фотографувати, друкувати текст на друкарській машинці. Він часто брав його до школи, де в біологічному кабінеті розповідав про експонати, вчив працювати з мікроскопом, робити унаочнення, а в теплиці - доглядати за розсадою і квітами. Ймовірно, саме ці походи зіграли вирішальну роль у майбутньому виборі професії та навчанні на біологічному факультеті Чернівецького державного університету.

Коли син підріс, батько часто брав його у піші походи на річку, до лісу, а ще у сусідні села Стару Гуту, Ставчани, Березову, Погорілову. Подорожі завжди супроводжувалися довірливими розмовами батька із сином. Федір Степанович розповідав про своє дитинство, дитячі захоплення, про історію навколишніх місць, рослинний і тваринний світ. Про що не розповідав батько синові, то це про їх рід, голод, війну.

Вже в поважному віці Олександр дізнався про репресії щодо рідних, про батькові гуманні вчинки під час голодомору і воєнного лихоліття. Те мовчання також було своєрідною формою виховання. Тато оберігав його від можливих репресивних наслідків своїх одкровень. А от на що він розкрив йому очі, так це на навколишній світ: на закономірності його розвитку, структуру і особливості біологічних, фізичних, хімічних законів і явищ. Батько пояснював синові зародження живого на Землі за гіпотезою Опаріна, теорію походження видів Дарвіна, роботи Мічуріна. Всі ці, та інші прізвища науковців він знав, а їх добре ілюстровані праці неодноразово переглядав, бо дома була чимала бібліотека як наукової, так і художньої літератури.

Якось тато побачив в синових руках невеличку сіреньку зовсім не ілюстровану книжку, яка називалася «Діалектика природи» Гегеля. На його запитання чи щось син зрозумів із прочитаного той чесно зізнався, що аніскілечки. Тоді в доступній формі на прикладах перетворення льоду у воду та пар, війни й миру або утворення нових видів рослин батько пояснив йому основні закони діалектики. Розказав чим об'єктивне відрізняється від суб'єктивного або чому не можна двічі увійти в одну і ту ж річку.

Іще один яскравий приклад виховання. У одному із номерів журналу «Знання та праця» на титульній сторінці в стилізованій формі була розміщена трикопійчана монета на тлі освітленого міста. У підписі йшлося про те, що енергією, яка міститься в копійці, можна освітити великий населений пункт. Син підійшов до батька і він доступно пояснив йому атомно-молекулярну теорію структури тіл, розповів про ядерні реакції і взаємоперетворення видів енергії. Завдяки сімейній бібліотеці Олександр мав змогу читати енциклопедичні видання і, наприклад, простудіював цілий том «Дитячої енциклопедії» присвячений географії.

Знання, набуті завдяки сімейному вихованню та високому професіоналізму вчителів Вільховецької середньої школи таких як: Віра Юхимівна Тернавська, Раїса Феодосіївна Фоміна, Галина Кузьмівна Вапняр, Олена Ісаківна Атаманюк, Євгенія Антонівна Бойчук, Валентина Павлівна Глуха, Валентина Іванівна Полякова, Аделя Миколаївна Комарніцька, Олена Григорівна Ярошевська, Валентина Іванівна Гончаренко, а також Павло Якимович Яремчук, Федір Іванович Громніцький, Адольф Миколайович Комарніцький, Василь Олександрович Олембовський, Олександр Михайлович Вапняр, Григорій Андрійович Гандзюк, звичайно ж, Федір Степанович Бацура, сприяли тому що Олександр Федорович зумів закінчити школу зі срібною медаллю, Чернівецький державний університет з відзнакою, здобути вчений ступінь і вибудувати успішну наукову та адміністративну кар'єру.

Дуже цінним у сімейному вихованні було те, що на чільному місці завжди були вольові, морально-етичні, мистецькі та творчі аспекти, які сприяють гармонійному розвитку особистості. В п'ятирічному віці мати і сестра навчили Олександра читати й рахувати. Регулярні походи в шкільну та сільську бібліотеки і поповнення батьківської книгозбірні новими сотнями екземплярів книг і журналів стали для нього не лише джерелом набуття знань, але й потужним чинником формування життєвого досвіду. Батькові акварелі, копії картин славетних художників, які знаходилися в їхньому будинку, походи в історико-краєзнавчі музеї і картинні галереї великих міст, що розпочалися ще з дитинства, формували його образотворчі смаки. Підтримуване батьками, дитяче захоплення трансляціями мистецьких радіопередач, переглядом кінофільмів і телевізійних програм, відвідування театрів, філармоній, концертів переросли у захоплення, яке тільки наростало упродовж життя. Закладені в школі навички до творчого підходу у написанні рефератів, шкільних творів, детальне планування робочого дня, ведення щоденників також стали у нагоді в його науковій та творчій роботі й повсякденному житті. Приклад особистої поведінки батьків, вироблена роками звичка до дисципліни, дотримання даного слова, морально-вольове загартування щодо долавання життєвих труднощів зіграли вирішальну роль при впровадженні наукових розробок, реалізацію унікального за своїм значенням волонтерського проекту з благоустрою довкілля, реалізації творчих задумів.

Нині Олександр Федорович з дружиною живе в селі. У великій пригоді йому стали і сучасні агротехнічні методи ведення сільськогосподарських робіт, і дотримання зразкового порядку в особистому господарстві - наслідки батьківської школи виховання.

Всі ми родом із дитинства. Не буває ідеального виховання. В Олександра Федоровича також є риси, які мають глибоке коріння і, м'яко кажучи, спричиняють йому дискомфорт. Він вважає, що є у нього надмірна емоційність, гордовитість, прагнення вихвалитися якимось досягненням, вагання й нерішучість. Звичайно, це його суб'єктивна думка, але висловлена самокритично, ще раз підкреслює вимогливість насамперед до себе.

Колись давно його мати сказала йому мудрі слова: «Синочку, не розповідай про себе погане, на те знайдуться рідні, сусіди, друзі та знайомі». Може вона й мала рацію. Значну частину життя він прагне боротися з тими рисами характеру, які його, (він так вважає), не красять. Чи вдається це йому? Скажу однозначно: так. В ранньому дитинстві у нього сформувалася ще одна риса, яка полягає в тому, щоб у своєму житті не повторювати тих недоречних вчинків, які допускали найближчі йому люди, а чинити навпаки. Власне, це і є кредо його життя. Вагомий батьківський авторитет став для нього потужним стимулом до пізнання світу, наполегливості та творчої праці.

Отож йому безмежно пощастило і потрібно бути довіку вдячному долі за те, що у нього була така сім'я: люблячі бабуся, батьки, брат і сестра.

#### ЛІТЕРАТУРА

1. Маценко М.Л. Педагогіка сімейного виховання. - Київ.: НП «Компринт», 2019. - 376 с.
2. Бацура О. Ф. «На берегах мого дитинства». - Чернівці.: «Місто», 2019. - 134 с.: іл.
3. Бацура О. Ф. «Вільховець - колиска моєї долі». - Чернівці.: «Місто», 2023. - 336 с.: іл.
4. Бацура Федір Степанович /інформаційно-біографічний фотоальбом/. - Хмельницький, «Поліграфіст», 2013. – 43 с.: іл.  
[https://drive.google.com/file/d/0B6nl\\_pqnifGQQTNhXzZGcTB2MTg/view](https://drive.google.com/file/d/0B6nl_pqnifGQQTNhXzZGcTB2MTg/view)



**Климчук Василь Васильович**,  
директор Хмельницького обласного  
еколого-натуралістичного центру  
учнівської молоді в 1992-2022 роках.  
випускник Вільховецької середньої  
школи 1974 року.

**ФЕДІР СТЕПАНОВИЧ БАЦУРА - ВІДОМИЙ ПОДІЛЬСЬКИЙ  
ПЕДАГОГ-НОВАТОР, СІЛЬСЬКИЙ ВЧИТЕЛЬ БІОЛОГІЇ ТА  
ЗНАМЕНИТИЙ ЕНТУЗІАСТ ЮННАТІВСЬКОГО РУХУ  
В УКРАЇНІ СЕРЕДИНИ ХХ СТОЛІТТЯ - ВИДАТНА ПОСТАТЬ  
УКРАЇНСЬКОЇ НАЦІОНАЛЬНОЇ ОСВІТИ**

Федір Степанович Бацура народився 5 травня 1913 року в селі Вільховець Новоушицького повіту Подільської губернії. З дитячих років захоплювався різноманіттям природи рідного краю. Батьки з раннього дитинства привчали його до праці. Після закінчення Вільховецької школи (7 класів) в 1930 році, сімнадцятилітній юнак розпочав трудову діяльність



вчителем молодших класів, а згодом викладав природничі дисципліни у сільських школах сусіднього Муровано-Куриловецького району Вінницької області (села Вербовець, Березова та Погоріла), де своїм педагогічним талантом, непересічними організаторськими здібностями і сумлінною творчою працею здобув довір'я й повагу у колег, батьків та місцевого керівництва наросвіти.

Молодий учитель запам'ятався колегам і учням своєю відчайдушністю, чуйністю та людяністю під час жахливого голоду, коли більшовицькі хлібозаготовачі витрусили в місцевих селян все до останньої зернини, але не зуміли конфіскувати у школі насінневий фонд дослідних ділянок, урожай з яких він припас на майбутнє і зумів приховати від тих горе-активістів. Цим насінням таємно від влади Федір Степанович рятував від голодної смерті своїх

знесилених учнів і колег, насипаючи їм безцінні зерна в кишені, або даючи качани кукурудзи, щоб заховали під дитячі сорочки і несли додому, з єдиним до них проханням - з'їсти і нікому про це не розповідати.

Згодом, коли жах сталінського голодомору минув, і люди у селі стали



трохи довірливіше розмовляти один з одним, виявилось, що відчайдушний молодий педагог таким чином рятував багатьох дітей та своїх колег від нестерпних мук голоду й неминучої смерті, ризикуючи сам потрапити до рук

запопадливих сатрапів і бути жорстоко покараним. Та його ніхто не видав!

Працюючи в сільських школах Вінниччини, він одночасно навчався спочатку в Бердичівській педшколі, а згодом - у Кам'янець-Подільському вчительському інституті, але завершити освіту і отримати диплом не встиг, бо на випускні іспити в інституті припав початок Другої світової війни.

Через важку хворобу, перенесену у довоєнні роки, в Червону армію Ф.С. Бацуру не мобілізували і через це участі в бойових діях він не брав, але, ризикуючи життям, вдома змайстрував радіоприймач, писав та поширював листівки і повідомляв фронтові новини «Совінформбюро» односельчанам та євреям, ув'язненим фашистами у новоушицькому гетто.

Разом з матір'ю він таємно допомагав їжею односельчанам - в'язням гетто у селі Калюс, що знаходилось поблизу Дністра, де ледь не потрапив під кулі шуцманів і чудом врятувався від розстрілу. Та його ніхто з місцевих жителів не зрадив, не спокусився на німецькі гроші і не видав окупаційній владі!



Після вигнання фашистських окупантів з Поділля, знову продовжував педагогічну працю на Вінниччині в Муровано-Куриловецькому районі, де в 1944-1947 роках в умовах голоду та злиднів навчав місцевих школярів біології і очолював школу в селі Погоріла (нині Дружба) аж до повернення у рідне село. Під час війни безслідно пропали всі інститутські документи випускників 1941 року, із-за чого та неперборних обставин тогочасного життя диплом про вищу освіту він так і не отримав. В нього збереглася лише довідка інституту про закінчення 3-го курсу, отримана ним ще раніше для того, щоб підтвердити наявний рівень освіти і мати право працювати в школі вчителем біології. З цим документом він і надалі трудився на ниві освіти.

В 1947-1975 роках Федір Степанович працював учителем біології Вільховецької середньої школи Новоушицького району Хмельницької області, де сповна розкрився його творчий педагогічний і науковий талант, вчительський хист. Тут здобував він авторитет та визнання на обласному, всеукраїнському та всесоюзному рівнях, досягаючи цього своєю самовідданою новаторською і плідною працею.

Ф.С.Бацура був педагогом-новатором, який сповідував комплексний підхід у навчанні і вихованні дітей. Будучи гармонійно розвинутим, посилено займаючись самоосвітою, творчо застосовуючи спадщину відомих педагогів, створив власну ексклюзивну модель викладання біології в середній школі. Суть її полягала у різноманітні форм викладання матеріалу на уроках для активізації пізнавальної діяльності, використанні чисельної наочності, виготовленої власноруч та разом з учнями, запровадженні рейтингового методу оцінювання знань під час уроку і системи бонусів за позакласну роботу, створенні умов для практичної самостійної діяльності учнів та використанні комплексу додаткових заходів для засвоєння набутих знань, практичних навичок і умінь в урочний та позаурочний час.



Значне місце відводилося й умотивованому самооцінюванню і усвідомленню кожним учнем реального рівня своїх знань. Всі учні намагались вірно оцінити свої успіхи за урок.

Кожну відповідь відмінників на уроці біології, а особливо, коли з учительських вуст ще й звучало: «Слава праці!», усі ледаркуваті діти, що тимчасово й заслужено посідали місце за партою «двійчників», негайно вшановували вставанням і чемно та уважно слухали стоячи. А як же цей надзвичайно впливовий і переконливий підхід до них ефективно змінював їхню самооцінку, сприяв розвитку в них почуття власної гідності та стимулював їх до стараннішого навчання й покращення своєї успішності!

Федір Степанович був дуже винахідливий і завжди знаходив багато різноманітних і радикальних методів педагогічного впливу та дієвих моральних стимулів, які використовував для засвоєння знань і покращення успішності своїх учнів та досягнення ефективності їх виховання.

Завдяки його ентузіазму, таланту художника, захопленню фото- і радіосправою та майстерному володінню різними інструментами, для навчання та позакласної роботи в школі був створений перший на Хмельниччині зразковий біологічний кабінет, гурток юних натуралістів з різними секціями, функціонувала теплиця і парники, де діти вирощували розсаду овочів, квітів і ранню городину. Була й шкільна міні-ферма з утримання хутрових звірів, крільчатник, пасіка, різноманітні дослідні ділянки. На двогектарній площі розміщувався сад, польова, овочева та кормова сівозміни, виноградник та ягідник, де учні під керівництвом учителя освоювали агротехніку вирощування плодово-ягідних, зернових і технічних культур та закладали наукові експерименти за завданнями науковців.



Для виконання цих завдань Федір Степанович виділяв кожному п'ятикласнику персональну ділянку землі, на якій він щорічно, аж до закінчення школи, висаджував та ретельно доглядав за різними сільськогосподарськими культурами, проводив

фенологічні спостереження, досліджував і експериментував під його пильним керівництвом та привчався до землеробської праці.

Уся площа шкільної навчально-дослідної ділянки була завжди у відмінному стані, адже він домагався, щоб юні дослідники завжди сумлінно працювали на землі, старалися доглядати кожную рослинку і збирати гарний

урожай. Будь-які прояви ледарства окремих учнів під час уроку біології чи навчальної праці на УНДЗД негайно «лікувались» грізним поглядом та переконливим суворим або дотепним словом Федора Степановича, що закарбовувалось у їхній юній пам'яті на все життя. У нього було глибоке й цілковите взаєморозуміння зі школярами і їх батьками, адже ті дуже добре його знали, мали до нього велику повагу, довір'я і в усій його педагогічній діяльності завжди підтримували.

На пришкільній території в дендропарку діти вчилися елементам ландшафтного дизайну і займалися інтродукцією рослин.

Виробнича практика учнів продовжувалася на полях і тваринницьких фермах місцевого сільгосп підприємства - колгоспу ім. С.М.Кірова.

Вільховецька середня школа потопала в квітучих садах, зелені газонів, декоративних кущів і дерев дендропарку та пахучих барвистих квітах, висаджених і доглянутих дбайливими руками школярів та їх Учителя.

Він завжди дбав про здоров'я дітей. В теплу пору року значну частину уроків і позакласної роботи проводив на свіжому повітрі в обладнаних дерев'яними лавами «зелених класах» під великим розлогим каштаном, який там забезпечував затінок і



прохолоду та заглядав своїм гіллям і листям у вікна кабінету біології, або поряд на галявині, оточеній високими деревами й великими декоративними кущами дендропарку, що межував з ягідником і дослідними ділянками.

Раціонально поєднуючи уроки біології з гуртковою юннатівською роботою та творчою працею на навчально-дослідних ділянках, Ф.С. Бацура домагався високих результатів навчання і виховання школярів, завдяки чому став носієм передового педагогічного досвіду, до якого з різних шкіл Хмельниччини їхали вчитись учителі біології та педагоги-ентузіасти юннатівської роботи. Ще на початку 50-х років він став визнаним лідером юннатівського руху в Україні - 450 юних мічурінців у рідній Вільховецькій школі в 1952-1953 навчальному році він учив досліджувати й творчо експериментувати, виховував і привчав до сумлінної та високорезультативної землеробської праці, про що описувала тогочасна центральна преса.

Дитяча дослідницько-експериментальна робота і сільськогосподарська праця на шкільних дослідних ділянках були важливим складовим елементом, задуманої й організованої ним у ті роки в школі, надзвичайно ефективною та дієвою системою трудового виховання і профорієнтації школярів.

Республіканська і Хмельницька обласна станції юннатів підтримували його подвижницьку науково-педагогічну творчість та ентузіазм як новатора, з якими він реалізовував задумані ідеї, а ще стимулювали його за непересічні досягнення у праці і ставили у приклад іншим колегам.



У серпні 1955 року під час Республіканського зльоту юннатів України та виставки дитячих робіт з біології в м. Києві Федір Степанович, його учениця Галина Мацюк і гурток юних натуралістів, представляючи юннатів Хмельниччини, за досягнуті здобутки у праці були нагороджені Почесними грамотами

Міністерства освіти УРСР та ЦК ЛКСМ України.

Його учні, юннати і він особисто неодноразово нагороджувались грамотами та цінними подарунками зі столиці.

Вихованці шкільного гуртка юних натуралістів разом зі своїм керівником Ф.С. Бацурою, представляючи юннатів України, були учасниками Всесоюзної виставки досягнень народного господарства у Москві, де їх працю гідно оцінили і нагородили золотими медалями цієї ВДНГ за високі досягнення в агротехніці вирощування і створенні нових гібридів зернових культур.



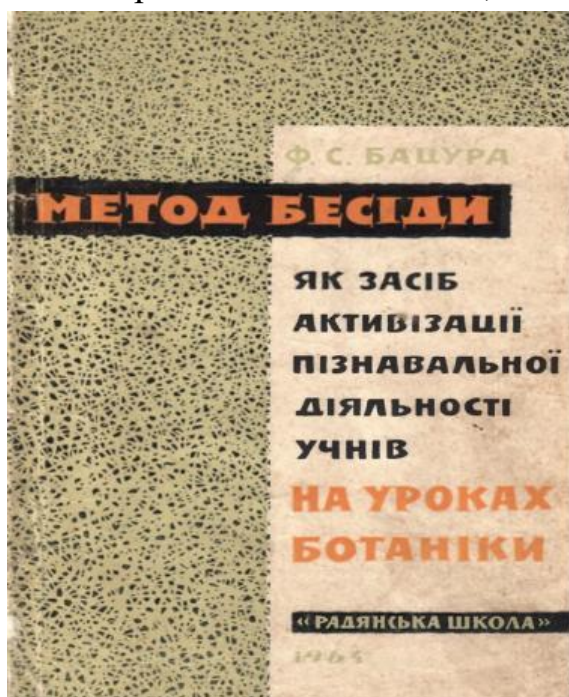
Особисто їх керівник був відзначений аж трьома золотими медалями, в т. ч. Великою золотою медаллю Всесоюзної ВДНГ.

Завдяки Федору Степановичу та його невтомній подвижницькій праці, Вільховецька середня загальноосвітня трудова політехнічна школа з виробничим навчанням тривалий час була базовою для проведення обласних і регіональних семінарів та нарад з вивчення сучасних методів викладання біологічних дисциплін і організації юннатівської роботи.

Він як передовий учитель часто ділився набутим досвідом роботи з колегами під час різноманітних педагогічних заходів, а його доповідь «Активізація навчального процесу на уроках біології» на VII обласних педагогічних читаннях в 1960 році була визнана в числі найкращих і Хмельницький обласний відділ народної освіти та Інститут удосконалення вчителів опублікували її як статтю у збірці «З досвіду роботи вчителів шкіл області». У ній висвітлювався досвід роботи дев'яти кращих вчителів Хмельниччини щодо удосконалення методів навчання та піднесенню ефективності уроку у світлі вимог Закону про перебудову системи народної освіти.

Непересічні здобутки та досвід його учительської праці в ті роки широко пропагувались педагогічною пресою і освітянським керівництвом на Хмельниччині, в Україні та на всесоюзному рівні.

Поряд з педагогічною, Ф.С. Бацура плідно займався науковою



діяльністю. У вересні 1959 року колегія Міністерства освіти УРСР затвердила його науковим кореспондентом Науково-дослідного інституту педагогіки УРСР. Він був автором низки наукових статей з проблем викладання біології, учасником багатьох наукових і науково-практичних конференцій, засідань секції біологічних наук НДІ педагогіки.

В 1961 році доповідь Федора Степановича на республіканських педагогічних читаннях у Тернополі була визнана найкращою і відзначена

першою премією.

В 1964 році видавництво «Радянська школа» у харківській друкарні опублікувало його монографію «Метод бесіди як засіб активізації пізнавальної діяльності учнів на уроках ботаніки» загальним тиражем 4,5 тис. примірників, на котру й нині можна натрапити у бібліотеках закладів вищої та післядипломної педагогічної освіти України, а її оцифрований

хмельницькими натуралістами формат є в мережі Інтернет за посиланням: [https://drive.google.com/file/d/0B6nl\\_pqnifGQbHBPZGVnYmhybWc/view?resourcekey=0-CZb4KlgB6Ht-AXLlBmWjw](https://drive.google.com/file/d/0B6nl_pqnifGQbHBPZGVnYmhybWc/view?resourcekey=0-CZb4KlgB6Ht-AXLlBmWjw).

У молоді роки Федір Степанович мріяв стати науковцем, адже мав до цього неабиякі здібності й хист.

Поряд із учителюванням, він писав кандидатську дисертацію, яку не зміг захистити й отримати науковий ступінь, бо, маючи для цього цілу низку необхідних публікацій, в силу обставин не мав документа про вищу освіту, адже війна та голодні і злиденні післявоєнні роки перервали навчання і він, батько трьох дітей, щоденно присвячуючи себе роботі у школі, не зміг знайти вільний час для закінчення вузу і не встиг отримати інститутського диплому.

Ф.С. Бацура відзначався надзвичайно високою працездатністю, тривалий час працював без відпусток і вихідних. Школа була для нього змістом життя і заради неї та її учнів він усвідомлено йшов на самопожертви, хоч би як пафосно це не звучало сьогодні. Прагнучи залишатись учителем біології і повноцінно займатись улюбленою справою, він знаходив мотиви і усвідомлено уникав членства в КППС з її мізерною квотою для інтелігенції та управлінської кар'єри. Його тверда життєва позиція сприймалася з розумінням і повагою, а самовіддана й плідна учительська праця заслужено шанувалась дорослими і юними земляками, колегами у школі і регіоні та освітянськими керівниками різних рівнів.

Про високий тривалий авторитет Ф.С. Бацури свідчить той факт, що педагоги Хмельниччини двічі обирали його делегатом з'їздів вчителів – республіканського (1959) і всесоюзного (1968). На з'їзді вчителів України він виступав з доповіддю про роботу педагогічних колективів освітніх закладів Поділля. Неодноразово представляв свої здобутки і педагогів-натуралістів Хмельниччини на всеукраїнських та всесоюзних юннатівських форумах, де їх гідно оцінювали колеги, керівники партійних і радянських органів.

За видатну діяльність в області розвитку народної освіти Президія Верховної Ради УРСР в 1956 році присвоїла Ф.С. Бацурі звання



Заслуженого вчителя школи Української РСР, а за особливі заслуги у



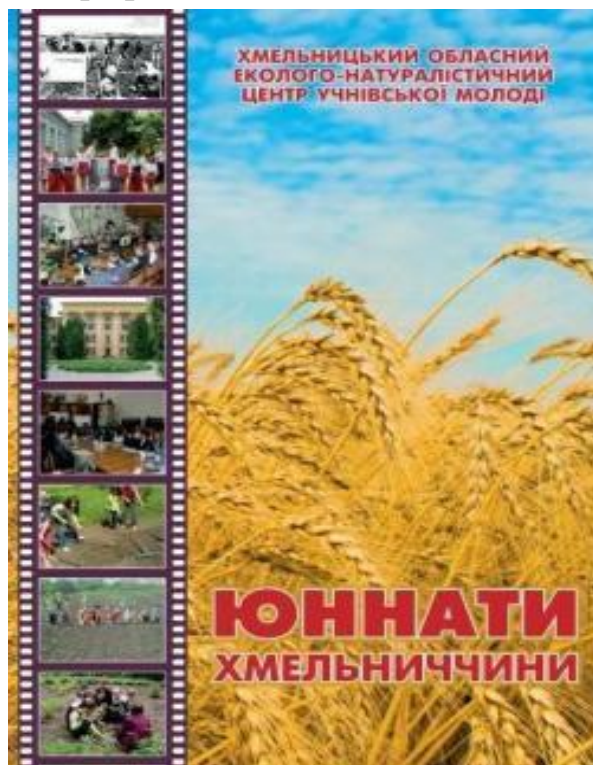
навчанні і вихованні підростаючого покоління Указом Президії Верховної Ради СРСР в 1960 році він був удостоєний найвищої у той час державної відзнаки Радянського Союзу - ордена Леніна. Було на його рахунку ще багато й інших державних і галузевих нагород.

Нагороджений Федір Степанович також дуже поважною серед освітян галузевою відзнакою - нагрудним знаком А.С. Макаренка. Але найвищою нагородою для нього були його учні зі знаннями і школою життя, отриманими від Учителя, які з року в рік та покоління за поколінням училися у Ф.С. Бацури, виходили за поріг рідної школи і назавжди зберігали у своїх серцях та пам'яті все те, чого зуміли у нього навчитись.

Багатьом учням він прищепив почуття любові до природи, біології, педагогіки, медицини, сільського господарства і творчої праці, навчив їх наполегливо та цілеспрямовано досліджувати й експериментувати, виховав у них почуття обов'язку і відповідальності за доручену або довірену їм справу.

Завдяки багаторічній кропіткій праці Федора Степановича і багатьох його колег-сподвижників протягом 60-70-х років у Вільховецькій середній школі була створена добротна навчально-матеріальна база, котра забезпечувала отримання учнями ґрунтовних якісних знань і навичок праці в рослинництві, садівництві, тваринництві, механізації та дослідницько-експериментальній діяльності, їх професійну орієнтацію, усвідомлений вибір і наполегливе здобуття, обраних ними аграрних, робітничих, інженерно-технічних, науково-педагогічних та інших професій.

В числі його вихованців - Франц Болеславович Ліпінський, який закінчив Московську сільськогосподарську академію, став доктором сільськогосподарських наук і викладачем цього вузу та Владлен Миколайович Тоцький - доктор біологічних наук, професор Одеського національного університету, Дробик Є.М., Власова В.П., Чайка Г.К., Войтенко С.В., які трудилися вчителями біології, Климчук В.В., який в 1992 році став керівником Хмельницької обласної станції юннатів, реорганізованої того ж року в обласний еколого-натуралістичний центр учнівської молоді і 30 років поспіль очолював



юннатівський рух Хмельниччини та багато інших вихованців, щиро вдячних Учителю за його школу праці і життя.

Значною мірою його праці і науково-педагогічній спадщині зобов'язані творці книги «Юннати Хмельниччини», що витримала два видання, приурочені ювілеям юннатівського руху в 2000 та 2010 роках, і увічнила для педагогів та школярів області й України ім'я і справи ушанованого Учителя, його сподвижників - учителів біології та тисяч школярів нашого краю - активістів юннатівської роботи різних поколінь.

Ф.С. Бацура разом з дружиною виховав трьох дітей. Старший син Леонід (13.09.1937 - 30.10.1995 рр.) пов'язав свою трудову діяльність з радіотехнікою, а донька Євгенія (09.03.1939 - 15.04.2012 рр.) присвятила своє життя збереженню здоров'я дітей, працюючи у школі-інтернаті на Одещині. Молодший син Олександр (25.01.1950р.н.) зі своєю дружиною продовжив династію біологів і реалізував мрію свого батька: працював у Чернівецькому державному університеті ім. Юрія Федьковича та науково - дослідному інституті, став кандидатом біологічних наук і автором ряду наукових праць в галузі біології та сільського господарства.

Сьогодні ім'я Федора Степановича Бацури і його плідна праця добре знані й шануються в освітянському середовищі нашого регіону та України, а примірники його монографії [Ф.С. Бацура. Метод бесіди як засіб активізації пізнавальної діяльності учнів на уроках ботаніки /наукове видання/. – Київ: Радянська школа, 1964 – 65 с.](#) в липні 2013 року видрукувано повторно, оцифровано і у вересні того ж року разом із примірником [Бацура Федір Степанович /інформаційно-біографічний фотоальбом/.](#) розміщено на сайтах Національного ЕНЦУМ та Хмельницького ОЕНЦУМ для вчителів біології й педагогів-натуралістів в ознаменування 100-ліття від дня народження.

Його життя і творчу працю колеги й вихованці називали і називають нині педагогічним подвигом, порівнюючи непересічні здобутки у навчанні і вихованні підростаючого покоління, на перший погляд, рядового безпартійного сільського учителя біології та ентузіаста юннатівської дослідницько-експериментальної роботи школярів, зі здобутками ушанованих владою педагогів тієї епохи А.С.Макаренка й В.О.Сухомлинського, які були керівниками навчальних закладів і ідеологами комуністичного виховання радянських дітей та мали потужну підтримку державних і партійних органів, а їх імена уже назавжди вписані золотими буквами у світовій педагогіці.

Ф.С. Бацура жив і трудився в епоху будівництва комунізму в СРСР, коли мільйони радянських людей у селах і містах прагнули до кращого, заможнішого, мирного та щасливішого життя, боялися публічно висловити власну думку щодо гірких реалій радянського соціалізму, щиро й наївно

вірили і сподівались, що своєю добросовісною та ударною працею наближають неминучу перемогу Країни Рад і світового пролетаріату над капіталізмом та будують світле комуністичне майбутнє для всього людства.

Він чи не єдиний з широковідомих уродженців рідного села Вільховець, який всі зусилля й Богом даний йому талант сповна присвятив народній освіті і рідному краю, де народився, самовіддано і наполегливо трудився заради навчання дітей та прожив своє життя достойно у заслуженій пошані в односельчан і колег, творив і ростав юних хліборобів - майбутніх господарів землі, виховував достойних людей.

Земний шлях знаменитого педагога-новатора й натураліста, ентузіаста юннатівської роботи з учнями, котрий служив і залишається служити гідним прикладом для інших освітян, завершився 31 березня 1982 року в рідному селі, але славне ім'я Федора Степановича Бацури і світла пам'ять про його



непересічну і невмирущу подвижницьку учительську працю у Вільховецькій школі з покоління в покоління свято бережуться й будуть надалі берегтися земляками, родиною, колегами, учнями і послідовниками, які сподіваються на продовження його справи сучасними і наступними поколіннями.

Символічно, що у червні 2013 року під час Всеукраїнського педагогічного практикуму керівників обласних еколого-натуралістичних закладів «Світ творчості» в місті Тернополі, де ще півстоліття тому в 1961 році Ф.С. Бацура ділився з колегами своїми ідеями та досвідом і тоді ж здобув першу премію на республіканських педагогічних читаннях, його

новаторська науково-педагогічна праця та вражаючі результати її раціональної технології навчання й виховання учнів та юннатів знову опинилися в епіцентрі уваги і стали однією із найактуальніших тем цього важливого форуму натуралістів країни, де зайняли гідне місце поряд з іншими педагогічними новаціями, найсучаснішими та інноваційними особистісно-орієнтованими освітніми технологіями XXI століття.

За місяць до цього важливого форуму педагогів-натуралістів, в ознаменування 100-ліття від дня народження знаменитого Учителя, його учні й колишні колеги організували і 5 травня 2013 року на базі рідної школи провели регіональну науково-практичну конференцію, під час якої ними й було запропоновано увічнити ім'я Ф.С. Бацури в назві їх школи.

Ця подія та непересічні творчі здобутки його праці широко висвітлювалась у національних і регіональних електронних та друкованих засобах масової інформації, знаходили схвальні відгуки в освітянському середовищі на теренах рідного подільського краю і далеко за його межами.

Ідею присвоєння Вільховецькій ЗОШ I-III ступенів імені Федора Степановича Бацури, поряд з жителями його рідного села, підтримали столичні науковці, президія Національної академії педагогічних наук України, дирекція Інституту педагогіки і дирекція Національного еколого-натуралістичного центру учнівської молоді Міністерства освіти і науки України та їх науково-педагогічні колективи, керівництво Хмельницької обласної й Новоушицької районної рад, дирекція Департаменту освіти і науки, молоді та спорту Хмельницької ОДА, Хмельницький ОШО, обласний комітет профспілки працівників освіти і науки Федерації профспілок України, обласна рада ветеранських організацій України, керівники та працівники ряду обласних освітянських установ і педагогічні колективи навчальних закладів.

Одностайними з освітянською громадськістю були також депутати Вільховецької сільської ради, які активно долучилися до цього процесу та своєчасно й одноголосно прийняли відповідне рішення, котре від них очікувала громада і освітяни села та рідного краю.

З 1 вересня 2013 року Вільховецька ЗОШ I-III ступенів, в День Знань, урочисто розпочала новий навчальний рік із ім'ям знаменитого педагога-натураліста Федора Степановича Бацури, а на її стіні було відкрито меморіальну дошку на честь видатного Учителя.



**Власов Анатолій Степанович,**  
*тренер-викладач борцівського клубу «Прометей» - Вільховецької філії Новоушицької ДЮСШ, Заслужений працівник фізичної культури України, випускник Вільховецької середньої школи 1966 року.*

## **ФІЗИЧНИЙ РОЗВИТОК ТА ЗДОРОВ'Я ШКОЛЯРІВ У КОНТЕКСТІ ПЕДАГОГІЧНОГО ДОСВІДУ Ф .С. БАЦУРИ**

З любов'ю і повагою я згадую свого вчителя, наставника, а згодом і колегу, з яким у мене склалися дуже дружні теплі стосунки, - Бацуру Федора Степановича.

В ті повоєнні роки, коли я навчався у школі, професія учителя на селі була дуже престижною. Наші педагоги в абсолютній більшості були взірцем для наслідування. Тому, коли постала проблема з вибором професії, то я не вагався і одразу подав документи до Кам'янець-Подільського педагогічного інституту. Зі спеціалізацію також проблем не було, бо з дитинства любив фізичну культуру і спорт. Ще в школі, а згодом і в інституті, я переконався, щоб досягти результату, треба докладати максимум зусиль. Кращим підтвердженням цьому були здобутки звичайної людини, сільського вчителя Федора Степановича Бацури. Минуло вже більше сорока років, як його не має серед нас. Але людина живе - поки її пам'ятають. Вчителі, наставники, мудрі порадики надовго залишаються в пам'яті, а їх досягнення слугують прикладом для наступних поколінь.

Коли іноді в колі друзів чи колег виникали розмови про школу, про наших вчителів, зокрема, про Федора Степановича, то насамперед мої товариші згадували уроки ботаніки, наші навчально-дослідні ділянки і з якою старанністю ми їх доглядали; фенологічні спостереження за ростом і розвитком рослин; говорили про виготовлення експонатів, роботу в теплиці чи догляд за кроликами й нутріями. Мені ж найбільше запам'яталися уроки з такого предмету, як анатомія і фізіологія людини. Можливо, інтуїтивно відчував, що саме ці знання мені потрібні, щоб і в шкільні роки бути у досконалій спортивній формі, й те, як вони можуть стати у нагоді в майбутньому. А ще у роки навчання в школі запам'яталося те, як уміло Федір Степанович поєднував теорію з практикою, як він добре знав вікові особливості дітей, як вмотивовував нас до праці.

Трудове виховання тісно пов'язане з фізичним: чим активніше дитина виконує будь які трудові операції, тим більше вона рухається. Діти, які не звикли до праці, практично позбавленні можливості відчувати що таке фізичне навантаження.

Завдячуючи трудовим навичкам, цікавим і змістовним урокам анатомії, фізіології та гігієни я привчився до порядку і дисциплінованості. Став більш доцільно розприділяти час, щоб його вистачало й на підготовку до уроків і на дозвілля, а також на мої улюблені заняття фізичною культурою і спортом. У старших класах я став готуватися до вступу в інститут на факультет фізичного виховання. Наслідуючи приклад Федора Степановича, я так як і він, робив ранкову гімнастику, їздив на велосипеді, купався в ставу. Адже людина, яка систематично займається фізичною культурою та спортом, створює не тільки резерви власного здоров'я. Вона здобуває, образно кажучи, владу над собою, над своїми бажаннями, емоціями, вчинками.

Коли вже став педагогом і тренером, то переконався в правильності тверджень про те, що рухова активність, наполегливі тренування забезпечують стійку рівновагу нервових та гормональних впливів. Фізичні навантаження є надійною точкою опори при емоційному стресі. В такій ситуації, коли не вмієш вгамовувати свої нерви та емоції, варто скористатися народною мудрістю: « Іди рубай дрова...».

Численні приклади ще і ще раз підтверджують думку, що і фізична праця, і заняття фізичною культурою приносять неоціненну користь здоров'ю школярів. Треба тільки це усвідомлювати.

Вже навчаючись на факультеті фізичного виховання, я вчергове зрозумів, яку користь дали мені уроки Федора Степановича. Бо ще зі школи засвоїв, наскільки теорія тісно пов'язана з практичними результатами. А тому наполегливо і систематично вивчав інститутські предмети щодо фізичної реабілітації та медико-біологічних основ фізичної культури: анатомію, фізіологію людини, біохімію. Примножував загальноосвітній і культурний рівень, загадував далеку перспективу - яким я стану через 20, 30, 40 років! «Вибери собі героя, дожени його, випередь» - цей девіз стосується кожного з тих, хто прагне досягти життєвого успіху.

Після закінчення навчання у вузі мені пощастило працювати з Федором Степановичем в одній школі: «Вільховецькій». Я відчував підтримку старшого за віком колеги, Заслуженого вчителя школи України, орденоносця. Федір Степанович допомагав мені в організації навчального процесу, позакласних заходів, оформленні кабінету початкової військової підготовки. Навчав азів фотографії, оформленню стендів, фотомонтажів, альбомів. На позакласних заходах, походах та екскурсіях, спортивних змаганнях ми

фотозйомкою, як учив нас Федір Степанович, фіксували приємні миттєвості шкільного життя, щоб згодом використати світлини у оформленні сімейних та шкільних альбомів. Одним із них є альбом, презентований мені, як класному керівнику 10-го Б класу ( випуск 1979 року).

По суті Федір Степанович був моїм наставником і дбав про моє становлення як учня, студента, педагога, пророкував мої освітянські і тренерські успіхи. В подальшому мої старання на ниві фізичного виховання дітей та учнівської молоді забезпечили високі й успішні спортивні результати моїм учням і були високо оцінені керівництвом держави. В тому, що Указом Президента України мені присвоєно почесне звання «Заслужений працівник фізичної культури України», є і його неоціненний внесок.

Відома українська приказка каже: «Що посієш, те й пожнеш»... Ті педагогічні зерна, які Федір Степанович засівав у наші дитячі серця, проповідував і на уроках, і на прикладі свого життя, з яких потім проростала любов до праці, до природи, до творчості, до самостійності й відповідальності, до життєвих здобутків, прагнення самовиразитися, допомагати іншим, напевне, проросли і в мені. Я в свою чергу також прагнув не підводити вчителя і радий з того, що й мої учні і в Україні, і на європейських, і на світових спортивних аренах успішно прославляють нашу країну, наш Вільховець та нашу рідну школу, яка уже десяток літ носить ім'я талановитого педагога-новатора освітянської ниви – Федора Степановича Бацури.

Федір Степанович, скажімо так, вмів конструювати себе самого, як раціональну особистість. Це дуже важливо для самовираження, творчого довголіття, здатності робити навколишній світ кращим, глибоко любити і відчувати його красу і вчити цьому інших. Я щасливий, що в моєму житті й на моєму педагогічному шляху була така видатна людина, талановита, добра, чуйна, мудра, справедлива і щира у своїх помислах та вчинках.



**Васенкова (Коваль) Олександра Іванівна**, випускниця Вільховецької середньої школи 1981 року та Київського інституту харчової промисловості 1986 року.

## **ТРИМАЮЧИ В РУКАХ НАЙКРАЩИЙ ВИТВІР ЛЮДСТВА**

Як швидко пролетів час! За плечима залишилось не одне десятиліття. В кожному з них було щось і хороше, і не дуже. Але всі прикромці забуваються швидко, а позитивні емоції залишаються з нами назавжди.

Кожного разу, коли повертаюся в рідні місця на свою малу батьківщину, мене охоплюють якісь дивні змішані почуття: смуток і тривога раптом змінюються на радісний піднесений настрій. А коли проминаю дорожній знак з написом: «село ВІЛЬХОВЕЦЬ», на душі стає якось по-особливому легко й спокійно.

Напевно, я буду не єдиною, коли скажу, що, гортаючи сторінки пережитого, відчуваєш, що найяскравіші спогади пов'язані саме з батьківським домом, рідним селом, дитячими та шкільними роками. «Душа летить в дитинство як у вирій, бо їй на світі тепло тільки там» - писала наша геніальна Ліна Костенко.

З першого до третього класу ми навчалися в шкільному корпусі, який називали попівський дім. Він знаходився неподалік дендрарію, доріжками якого малеча залюбки бігала наввипередки, милуючись весняним буйноцівітом. В самому будинку знаходилося декілька кімнат. Двері однієї з них були розташовані якраз навпроти мого класу. На них була прикріплена табличка: «Кабінет біології». Тут училися старшокласники.

До розряду сміливців ні тоді, ні нині я не належу. Отак запросто відчинити двері і заглянути туди...ні, це не для мене. А раптом там знаходиться вчитель. Ой, як же мені хотілося хоч на хвилюк потрапити в цей просторий таємничий кабінет і подивитись, а що ж там є ???

Очікувати довелось недовго, моя мрія здійснилась в п'ятому класі.

Предмет ботаніка, який викладав Бацура Федір Степанович, відкрив для мене оті самі заповітні двері. Те, як був обладнаний кабінет, закарбувалось в моїй пам'яті назавжди!

Одразу було видно, що його господар доклав немало зусиль, щоб цей кабінет був чи не найкращим у всій школі. Унаочнення, до речі, виготовляли самі ж учні, а іноді ще й при допомозі батьків; різноманітні таблиці, картини-

мозаїки з тисяч насінинок десятків видів рослин. Все це виглядало незвично, цікаво та привабливо. В кутку стояв великий сніп із сотень золотих колосків.

Я виростила у родині агрономів. Хоча мати та батько не працювали саме у зерновій галузі, але любили проводити традиційний для цієї професії ритуал.

Вони зривали колосок, довго милувалися ним, терли в долонях, підносили руки до обличчя й промовляли: «Як гарно пахне хлібом!» А коли брали і мене з собою в поле, то казали: «Дивись, доню, як росте хліб».

А ще сільських людей в Україні називають хліборобами. Хліб, хліб...

Скільки ж значень у цього слова? Як же його роблять, чому кажуть, що він росте, мама ж його пече... Мені було це дуже цікаво. Цікаво було вирощувати пшеницю, жито та ячмінь на шкільній ділянці, а ще розглядати їх на колекційних площах, де зростали десятки злакових культур.

Багато моїх однокласників полюбили уроки фізкультури, а я з нетерпінням очікувала уроку ботаніки, який проводив Федір Степанович в «Зеленому класі», його екскурсії й цікаві розповіді про довкілля.

Напевно тому, що із задоволенням відвідувала уроки біології та хімії, для продовження навчання обрала хлібопекарню галузь, яка пов'язана з цими шкільними предметами.

Коли на виробничій практиці в столичному хлібокомбінаті вперше потрапила до цех, то одразу перехопило дух. Ось тоді я й відчула усім єством, як пахне хлібом. Секрети нашої професії незлічимі. Спекти, а потім скуштувати цей смачний виріб, який наділяють такими епітетами як святий, неперевершений, неоцінимий, то велика праця й велике задоволення.

У Вільхівці, в батьківській оселі є простора сільська піч. Як добре, що свого часу я обрала цей фах і навчилася не лише організації виробництва, але й тонкощам професії пекаря: яке обрати борошно, як замісити тісто, в який момент посадити форму на лопату і засунути її в піч, коли вчасно витягти.

Потім, тримаючи в руках найкращий витвір людства - гарно випечений запашний хліб, мимоволі, подумки повертаюсь в той самий кабінет біології, де Федір Степанович познайомив нас з різноманітними рослинами, розповідав про кропітку працю під час їх вирощування, а ще про професії пов'язані з переробкою урожаю та харчові продукти, вкрай необхідні людям у повсякденному житті.

**Врублевська Євгенія Цезарівна,**  
*випускниця Вільховецької середньої  
школи 1975 року.*

## **ПОРТРЕТ І ФОТО З ДИТЯЧИХ ЮННАТІВСЬКИХ ЛІТ**

З талановитими людьми завжди приємно спілкуватися, вчитися у них майстерності та наслідувати. Так було завжди й так буде. Однією із таких талановитих особистостей, був учитель біології нашої Вільховецької середньої школи Федір Степанович Бацура.

Ми були сусідами, тому я знала його з дитинства й запам'ятала завжди привітним, усміхненим і уважним до мене й моєї молодшої сестрички Галі.

Коли у п'ятому класі я записувалася у гуртки, то свідомо вибрала аж два - біологічний та юних фотографів, бо обидва вів Федір Степанович.

Я свідомо не буду ділитися своїми враженнями яким він був талановитим учителем біології та як вимагав від нас, щоб на наших шкільних ділянках усе було в ідеальному стані чи якими цікавими були його екскурсії.

Зупинюся на роботі гуртків. Пройшло стільки літ, а та поїздка наших юннатів з учителем до обласного центру виринає в усіх деталях, нібито це було в моєму житті зовсім недавно... Та розповім про все за порядком.

Дуже часто на заняттях нашого гуртка Федір Степанович, разом з традиційними для юних натуралістів роботами, такими як виготовлення гербарію чи поповнення біологічного кабінету новими і нами власноруч виготовленими експонатами, завжди вигадував для нас якісь надзвичайно цікаві та оригінальні справи. Та те, чим він запропонував нам зайнятися того разу, викликало неабияке здивування і пошвавлення: будемо виготовляти портрет.

- А ми що - художники? - з подивом запитували гуртківці один одного і нічого не могли второпати попервах.

Федір Степанович пояснив, що ми ще дуже юні і жоден з нас ще й не здогадується як у майбутньому складеться його доля, не знає які має індивідуальні природні здібності і таланти. Тому спробувати себе у незвичній справі буде дуже корисно. А до нашого біологічного гуртка це заняття має безпосередній стосунок, бо портрет виготовлятиметься із насіння найрізноманітніших рослин. Отож одночасно вивчимо рослини і познайомимося з біологічним різноманіттям насіння за його формою, кольором, способом розповсюдження і потрапляння в ґрунт.

Коли на наступному засіданні гуртка ми побачили розміри портрету, то здивувалися знову. Думали, що то буде якась невеличка гравюра, а

виявилось, що це велике полотно, яке нагадує ті, з якими ходять на демонстрацію. Нічого собі габарити! Тут же розмістяться тисячі насінин.

Робота з виготовлення портрету розпочиналася зі збору насіннєвого матеріалу. Треба було заготовити насіння маку, льону, злаків, а ще багатьох бур'янів та дикорослих рослин. Принесли ще й з дому різні крупи.

За допомогою епідіаскопу нанесли на полотно контури обличчя видатного вітчизняного вченого-дарвініста зі світовим ім'ям Климента Тімірязєва, зробили ґрунтовку і надзвичайно цікава творча й одночасно трудомістка робота закипіла в юних руках.

Треба було бачити наші зосереджені обличчя, невпевнені рухи і розчарування на початку роботи. Вчитель постійно нас заспокоював, допомагав, підказував, виправляв і посміхався, дивлячись на нашу наполегливість і старання зробити усе якнайкраще.

Я в ті дні з нетерпінням очікувала закінчення уроків, щоб знову прибігти у біологічний кабінет на гурток до Федора Степановича та зануритися в улюблену справу. Ручна, скрупульозна, навіть ювелірна робота вимагала від кожного з нас терпіння, сили волі, точності, зосередженості. Кожну насінинку треба було з особливим умінням і ретельністю викласти на полотні так, щоб була повна гармонія.

Коли робота з виготовлення унікального експонату підходила до кінця, то дізналася, що мене включили до складу делегації юних натуралістів зі шкіл Новоушицького району на обласний зліт. Мене охопили незвичні відчуття. Одночасно раділа приємній новині і хвилювалася, адже це буде перша моя самостійна поїздка в місто Хмельницький.

Середина літа 1971 року. Обласний зліт юних натуралістів Поділля. Я прокинулася щасливою. Після вечірньої грози сонечко встало як умите й ласкаво пестило своїми промінчиками усе навкруги. Міські вулиці були ретельно вимиті грозою і видавалися якимись незвичними й ошатними.

Юннати моєї Новоушиччини йшли на чолі колони і несли портрет, виготовлений нашими руками із тисяч насіниночок. Ми з Федором Степановичем крокували в якості почесної варти і чули, як лунали позитивні відгуки про нашу незвичну роботу. Мене переповнювало почуття гордості, що ми своїми ще зовсім дитячими руками створили таке диво. На другий день була екскурсія містом. Ми побували й на обласній станції юннатів і дізналися там багато цікаво про природу нашого Поділля.

Я часто гортаю сімейний альбом і завжди зупиняю погляд на цьому фото, де я в біленькому платтячку, прикрашеному колосками, крокую поруч із ПОРТРЕТОМ.

Скільки себе пам'ятаю, мені завжди хотілося навчитися фотографувати. Я й гадки не мала, яка це непроста справа, особливо для дівчинки. Тоді вважалося, що фотографування, то чисто чоловіче заняття, а тому не дивно, що в гуртку юних фотографів переважно були хлопчики.

Мій батько, Цезар Врублевський, дуже хотів, щоб у нього був син, але Господь послав йому лише донечок. Тож він зрадив моєму бажанню вчитися фотографувати й купив мені фотоапарат «Школярик». На перше засідання гуртка юних фотографів я прийшла у всеозброєнні і сподівалася, що вже зовсім скоро, ну дуже скоро буду дарувати фото своїм подружкам. Та коли Федір Степанович в загальних рисах пояснив, як не просто навчитися фотографувати й виготовляти якісні світлини, то зрозуміла, що гарним фотографом стати нелегко.

Нині цифрові технології перетворили це заняття на задоволення, а піввіку тому, то була складна й напружена робота, яка вимагала знань і умінь, часу і чималих коштів. Батьки багатьох моїх однолітків не мали змоги купити своїм дітям фотоапарат, а без нього стати фотографом неможливо. Тому Федір Степанович запропонував нам простий вихід: на заняттях гуртка кожний власник дозволяє ще двом товаришам користуватися його технікою, а за придбання матеріалів подбає вчитель. Переважно Федір Степанович купляв їх за власний кошт, а ми тоді над цим і не задумувалися.

Я нещодавно спеціально перерахувала скільки треба було здійснити, образно кажучи, кроків від заряджання світлочутливої плівки аж до глянцювання й обрізки фотознімків і нарахувала аж двадцять одну технологічну операцію. Жодна з них не була другорядною, бо помилившись на будь-якій, якісного фото не отримаєш. Адже, як нам казав наш учитель, і час потратиш, і гроші викинеш на вітер.

Йшов час і багато з нас уже навчилися проявляти, закріплювати й промивати як плівку, так і фотопапір. Тоді ж Федір Степанович і пояснив нам, що класний фотограф це той, хто насамперед вміє «вполювати» рідкісний кадр.

Ми стали «ходити на природу» й там на своєрідному тихому полюванні за красивими кадрами ретельно відточували свою фотомайстерність. Коли ж назбирувалося багато якісних і оригінальних за сюжетом фоторобіт, то на засіданні гуртка, як тепер кажуть, консенсусом юні фотоаматори уважно передивлялися і відбирали ті фото, що візьмуть участь у різних конкурсах...

Професійним фотографом мені не судилося стати, але багато всього того, що потрібно особистості для праці й життя в колективі людей та чого я ще з дитинства в 70-х роках навчилася і засвоїла у юннатівських гуртках у Федора Степановича. Ці знання дуже часто мені ставали в нагоді в майбутньому

житті, бо волею моєї долі я пов'язала його і мою професійну діяльність з нашим рідним Вільхівцем.

З талановитими людьми, які щедро діляться з нами своїми знаннями і досвідом, завжди цікаво й приємно спілкуватися, вчитися у них майстерності та наслідувати їх. А ще ніколи не можна забувати тих, кому ми зобов'язані своїми успіхами на власному життєвому шляху. Так було завжди і так буде.

**Зведенюк Микола Андрійович,**  
*вчитель хімії Пліщинської гімназії  
Шепетівської міської ради, керівник  
зразкового учнівського лісництва  
«Пліщинське» філії «Шепетівське  
лісове господарств» Державного  
підприємства «Ліси України».*

## **ШКІЛЬНІ ДЕНДРОПАРКИ ТА ЕКОЛОГІЧНІ СТЕЖКИ ЯК ОСНОВА ФОРМУВАННЯ ПРИРОДОЗНАВЧОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ УЧНІВ ЧЕРЕЗ УДОСКОНАЛЕННЯ СПОСОБІВ НАВЧАЛЬНО- ПІЗНАВАЛЬНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ШЛЯХОМ РЕАЛІЗАЦІЇ НОВОГО ЗМІСТУ ОСВІТИ**

***Анотація.** В статті висвітлено питання формування природознавчої компетентності учнів через удосконалення способів навчально-пізнавальної діяльності шляхом реалізації нового змісту освіти, становлення у школярів цілісного наукового світогляду на основі засвоєння системи знань про природу, людину, суспільство, культуру, виробництво.*

*Показано значення позакласної та позашкільної роботи у формуванні вмінь застосовувати знання на практиці і самостійно здобувати їх через діяльність гуртків, неформальних учнівських об'єднань тощо. Вміння застосовувати знання на практиці, яке підтверджується створенням дендропарку та екологічної стежки, втіленням результатів дослідів у виробництво. У матеріалі червоною ниткою проходить тема використання у діяльності школи творчих ідей педагогічної спадщини В.О. Сухомлинського та Ф.С. Бацури, співпраці із аграрними і промисловими підприємствами та науковцями ЗВО під час виконання учнями науково-дослідницьких робіт і проведення з ними профорієнтації.*

**Ключові слова:** *матеріально-технічна база, шкільні дендропарки, екологічні стежки, учнівські лісництва, природознавчі компетентності, навчально-пізнавальна діяльність, наукові роботи, новий зміст освіти, освітня система В.О. Сухомлинського і Ф.С. Бацури, лісова педагогіка, промислові підприємства, ЗВО, застосування знань, втілення результатів дослідів у виробництво, профорієнтація.*

На сучасному етапі розвитку національної системи освіти та виховання приділяється значна увага проблемам оновлення змісту, формуванню і методичній організації навчально-виховного процесу на державному рівні.

Концепція національного виховання, Державна національна програма «Освіта (Україна XXI ст.)», Закон України «Про освіту» визначили стратегію розвитку освіти в державі, розвитку наскрізної системи виховання молодого покоління, наповнили навчання і виховання гуманістичним змістом, біологізацією освітніх програм орієнтованим на безпосередній розвиток людини і відповідає завданням відродження національної культури, утвердження і розвитку української держави.

Одним із основних завдань закладів загальної середньої і позашкільної освіти є становлення в учнів цілісного наукового світогляду на основі засвоєння системи знань про природу, людину, суспільство, культуру, виробництво. Особливо важлива роль у цьому процесі природничих дисциплін.

Формування природознавчої компетентності учнів через удосконалення способів навчально-пізнавальної діяльності шляхом реалізації нового змісту Державного стандарту базової і повної середньої освіти певною мірою відображені в програмах не тільки з цих предметів, а й у таких, як «Математика», «Технології», «Здоров'я і фізична культура» та ін. В них чітко сформульовано мету й завдання, визначено коло світоглядних знань, що їх мають засвоїти учні, зміст переконань, які в них формуються. Зазначено принципи організації навчально-виховного процесу й методичні засоби, які підвищують його ефективність, сформульовано вимоги до знань учнів і вмінь їх застосування, що є важливим орієнтиром для вчителя при плануванні і проведенні виховної роботи.

Другим зазначеним у програмі завданням є формування вмінь застосовувати знання на практиці і самостійно здобувати їх. Це завдання в нашій гімназії реалізується через урочну систему та систему факультативних занять.

Значна роль у розв'язанні цих проблем відводиться використанню творчих ідей педагогічної спадщини В.О. Сухомлинського, який у свій час зазначав про необхідність навчати дітей відчувати красу природи, виховувати в них «розум і дар бачення заповідних таємниць».

На Хмельниччині такі ідеї втілював в освітню систему Ф. С. Бацура. Реалізуючи їх заповіді, спираючись на досвід Василя Сухомлинського та Федора Бацури, важливого значення надаємо позакласній та позашкільній освіті у вигляді гуртків та неформальних учнівських об'єднань (учнівське лісництво), бо для становлення в учнів цілісного наукового світогляду, формування природознавчої компетентності недостатньо лише біологічних знань і використання міжпредметних зв'язків. Формування наукової картини



світу передбачає систематизацію різноманітних знань та уявлень про світ. Тільки їх поєднання всебічно відображає об'єктивну реальність.

Для проведення такої роботи з участю місцевих лісівників у школі була створена відповідна матеріально-технічна база.

Словацький лісівник та вчений Мадас Ласло зазначив, що «ліс є єдиною бібліотекою в світі, в якій, щоб отримати знання, потрібно мовчки, з відкритими очима пройти нею». Спираючись на цю ідею у школі, для зміцнення матеріальної бази, покращення екологічної ситуації в селі, в 2010 році, після перемоги вихованців учнівського лісництва «Пліщинське» в VI Міжнародному юніорському лісовому конкурсі (м. Москва), закладений дендропарк, багатий на видове різноманіття. Пізніше, у процесі його створення і розвитку були використані й матеріали з досвіду роботи подільського педагога-новатора, ентузіаста юннатівської роботи з школярами, вчителя біології Вільховецької середньої загальноосвітньої трудової політехнічної школи з виробничим навчанням Федора Степановича Бацури, про якого вперше вдалося довідатися з книги «Юннати Хмельниччини» в 2011 році. А вже у травні 2013 року, коли місцева громадськість, колеги та учні урочисто відзначили його 100-річчя, в школі розпочалося втіленні ідей цього педагога у навчально-виховний процес. Згодом отримали нові матеріали з його творчої педагогічної діяльності та можливість дізнаватися про нього все більше й більше в публікаціях Хмельницького ОЕНЦУМ, ОПППО, Національного ЕНЦУМ МОН України, на сайтах Департаменту освіти і науки, Хмельницької обласної ради та облдержадміністрації.

Для забезпечення потреб навчально-виховного процесу і реалізації завдань екологічної освіти й виховання підростаючого покоління, на науковій основі, педагогами і учнями школи також прокладено навчальну екологічну стежку «У барвистім дивосвіті», яка включає 7 станцій. Більш детально з описом маршрутів стежки можна ознайомитися за посиланням: <https://drive.google.com/file/d/1iHvIrsuqC9meHPYk5Jaf9KjJAQXPKWdG/view>.

Дендропарк школи представлений більше 96-ма ендемічними, реліктовими, зникаючими, лікарськими видами рослин. Під час роботи по створенню дендропарку нам вдалося оперативно виготовити його план, розбити територію на ділянки, скласти відомість потреби у посадковому і будівельному матеріалах, за допомогою Шепетівського держлісгоспу побудувати альтанки, розмістити інформаційні щити тощо.

У створенні дендропарку, на території якого проводяться екскурсії, уроки під відкритим небом, семінари, конференції (районні, обласні, всеукраїнські), брали активну участь педагоги, лісівники, учні школи. Участь

учнів у процесі закладки й упорядкування території дендропарку дало змогу їм поглибити знання з природничих дисциплін, удосконалити вміння і навички роботи на заповідних територіях. З великим інтересом вони вивчали дендрологічні особливості Гінкго дволопатевого, барбарису звичайного та Тунберга, ялини канадської (глауки), сосни сибірської кедрової, яку привезли юні лісівники із Ханті-Мансійська та ін.

Сьогодні дендропарк Пліщинської школи, яка вже стала гімназією, доглядається і продовжує розширюватися.

Рушійною силою активізації роботи по природничому спрямуванню в школі стало створення навчальної екологічної стежки. На її станціях для школярів проводяться екскурсії, уроки з природничих дисциплін, по всьому маршруту учні збирають гербарії, колекції тощо. А на станціях №1, де розмістився дендропарк, та №4 (заповідне урочище Адамове Займисько) - проводять дослідження і виконують курсові та дипломні роботи студенти ЗВО. Така співпраця із закладами вищої освіти відіграє значну роль у формуванні природознавчої компетентності учнів.

Проте, зацікавити дослідницькою роботою учнів не просто. Тому, позакласну і позашкільну роботу поділяємо на пошукову, дослідницьку і науково-дослідницьку. Пошуки проводять учні 5-6 класів. Наукову роботу починаємо виконувати з учнями 7-8 класу, так як для її захисту необхідні дворічні дослідження.

Виконуючи з ними науково-дослідницьку роботу, переслідуюмо такі основні цілі, як розширення пізнавальних процесів, поглиблення та вдосконалення знань з природничих предметів, розвиток творчих здібностей, формування навичок самостійної діяльності за обраним напрямком проведення досліджень, підготовка до свідомого вибору професії, пошук здібних дітей та робота з ними, вибір напряму та осмислення проблеми дослідження, вибір і формулювання теми, обґрунтування її актуальності, постановка задачі, визначення пробних площ, об'єкта, предмета, мети, методів та методики дослідження, підбір і опрацювання наукових джерел за визначеною темою, складання плану роботи, проведення досліджень, збір підтверджуючих фотоматеріалів, оформлення і захист роботи.

Здавалося б все просто. Проте дослідження тому й називають науковими, що вони вимагають елементарних знань і відповідних умов. Фенологічні дослідження розпочинаємо в період танення снігу і проводимо як на рівнинній території так і на схилах. Всім нам добре відомо, що сніг починає зникати раніше на південних схилах і, відповідно, на них раніше розпочинається вегетативний період. Крім того, учень повинен знати ботанічну характеристику досліджуваних рослин, яких у Малому Поліссі

нараховується близько 800 видів. При вивченні біології рослин враховуємо вікові особливості дослідників.

Формування природознавчої компетентності учня розпочинаємо з вивчення його інтересів та нахилів, включаючи профорієнтацію. І тільки після цього визначаємо напрям дослідницької роботи, ЗВО, з науковцями яких бажано співпрацювати для реалізації запланованих завдань. Якщо науково-дослідницька робота групова, то її виконують учні однієї вікової категорії.

Багаторічний досвід підтвердив, що однією із найрезультативніших форм позакласної та профільної позашкільної освіти учнівської молоді є учнівські лісництва, під час участі в роботі яких у школярів акумулюються й розширюються знання з різних предметів. До цього додається вивчення спеціальних дисциплін, методики проведення досліджень, формуються навички по виконанню пошукових і науково-дослідницьких робіт, виховується екологічна свідомість та любов до природи.

Під час занять учнівського лісництва вивчаємо основи лісознавства, дендрологію, деревинознавство, лісові культури, ентомологію, фітопатологію, фізико-географічну характеристику місцевості, геологічну будову, ґрунти, рослинність, тваринний світ, водні багатства удосконалюючи при цьому знання учнів з біології рослин і тварин, географії, фізики, хімії. Вчимося узагальнювати свої знання у рефератах, повідомленнях, при веденні щоденників спостережень, написанні науково-дослідницьких робіт тощо.

В свій час Ф.С. Бацура звертав увагу на необхідність навчати дітей відчувати красу природи, бережливо ставитися до неї, власною працею змінювати навколишній світ і свою особистість на краще, що й реалізовується з юними лісівниками. Вивчивши досвід Інституту лісового навчання і консультування Зволени (Словаччина), в навчальний процес у школі втілюємо «лісову педагогіку», особливо для молодших школярів, як пригодницьку форму супроводу навчання і виховання учнів у природному середовищі. Лісова педагогіка дає змогу інтенсивно використовувати активні методи і форми практичного й проєктивного навчання. До речі, термін «лісова педагогіка», як метод навчання в позакласній роботі, в свій час введений педагогічним колективом Пліщинської гімназії, а цей формат роботи з учнями прийнято на апробацію й практичне використання всіма керівниками учнівських лісництв та гуртків юних лісівників закладів освіти нашого рідного краю й України.

Одним із головних завдань, які виконуються на території шкільного дендропарку та станціях екологічної стежки, є навчання дітей вчитися, проведення пошукової і дослідницької роботи. Окрім цього, юні лісівники та

учні гімназії вчать аналізувати побачене. Тому під час занять з молодшими школярами і учнями середніх класів застосовуємо ігрові ситуації, різноманітні вправи. При використанні такої методики лісова педагогіка не тільки забезпечує знаннями, але й використовує емоційну сторону людини, сприяє набуттю практичних навичок і працює в напрямку всебічного розвитку особистості. Значення лісової педагогіки відображається в її цілях, а саме через чуттєве сприймання та пригодницьке навчання. Цілі лісової педагогіки спрямовані на створення цінностей, стосунків і зв'язків, зокрема розбудову мудрих відносин «людина - ліс», уважних відносин «людина - людина», та впевненості людини в собі. Використовуючи різні методики і засади лісової педагогіки, залучаємо учнів до різних цільових груп, включаючи дітей різного віку, осіб з обмеженими можливостями, сімей з дітьми, внутрішньо переміщених осіб і навіть літніх людей.

Це розкриває можливості отримання основного знання про ліс у цікавій формі, що включає всі види відчуття, дозволяє проводити спостереження, робити відкриття й дослідження в природі. Необхідною умовою навчання є наявність лісової екосистеми, адже визначивши навчальні завдання, ми йдемо до лісу, який виступає як середовище навчання і включає предмет та дидактичний інструмент лісової педагогіки. При цьому використовується не тільки проєктивне навчання, а й методи розвитку креативних творчих умінь, критичного мислення, навчання через спостереження, роботи в команді, творчі майстерні, трудова діяльність. Якраз такі лісові геобіоценози створені на ділянках шкільного дендропарку. Це дозволяє зекономити час проведення екскурсій і зменшити втомлюваність учнів.

Мандруючи навчальною екологічною стежкою і вивчаючи її станції, готуємо екскурсіводів, що удосконалює їхні знання і вміння, окрім використання інформаційних стендів, урізноманітнюємо перехід між аншлагами різними заходами, спрямованими на чуттєве сприйняття довкілля, наголошуємо на значенні лісу для суспільства на Землі. При цьому використовуються інтерактивні об'єкти лісової педагогіки: лісова брама, шишкофон, фотостіна та ін. Навчальна екологічна стежка простягається на п'ятнадцять кілометрів, тому екскурсії проводимо як по всьому маршруту, так і на окремих станціях, в залежності від мети.

Могутнім вихователем кожної людини, кожної особистості В.О. Сухомлинський визначав працю. Він зазначав: «Дитинство не повинно бути суцільним святом - якщо немає трудового напруження, посильного для дітей, для дитини залишиться недоступним і щастя праці. У своїх доробках він зазначав, що вища педагогічна мудрість трудового виховання полягає у тому, щоб затвердити в дитячому серці ставлення людини до праці. Праця для

народу є не лише життєвою необхідністю, без якої немислиме людське існування, але й сферою багатогранних проявів духовного життя, духовного багатства особистості. У праці розкривається багатство людських відносин».

Використовував елементи трудового виховання для формування особистості працюючого господаря і Федір Степанович Бацура [2], створивши на базі школи свого роду невелике «фермерське господарство», де домінувала навчальна праця й цілеспрямована робота на оволодіння учнями та юннатами знаннями з біології, агрономії та сільського господарства.

Втілюючи на практиці ідеї В.О. Сухомлинського та Ф.С. Бацури, вихованці учнівського лісництва цілеспрямовано й результативно працюють: збирають насіння дерев і кущів, садять ліс, доглядають за насадженнями, прибирають лісові масиви від сміття та захаращень, огороджують мурашники, виготовляють і розвішують годівниці для птахів та шпаківні, озеленюють береги водойм. Така форма навчальної праці учнів і їх лісогосподарської діяльності має важливе значення не тільки для розширення лісових масивів і збереження довкілля, але й для закріплення набутих теоретичних знань через практичну роботу, трудового виховання і професійного становлення юного лісівника. Адже давно доведено, що створене своїми руками людина ніколи не знищить.

Результати такої діяльності не забарилися. Пліщинські школярі неодноразово перемагали у різних конкурсах, акціях успішно виступали на профільних науково-практичних конференціях.

Під час участі в акції «Вчимося заповідувати», нам вдалося створити заповідне урочище «Адамове Займисько» на території якого розмістилася станція №4 нашої екологічної стежки. Для цього учні склали картосхему, вивчили ґрунти, рослинний і тваринний світ, описали урочище, зробили економічне обґрунтування. На виконання цієї роботи пішло майже три роки.

Під час проведення досліджень виявили дефіцит літератури і знань. Щоб виправити це положення почали співпрацювати із ЗВО та науково-дослідницькими установами Луцька, Києва, Львова, Тернополя, Хмельницького, Кам'янця-Подільського, Чернігова, Сум.

Ми вже багато років поспіль напряду співпрацюємо із Державним агентством лісових ресурсів України, колишнім Хмельницьким обласним управлінням, а відтепер - Південно-західним міжрегіональним управлінням лісового та мисливського господарства. Вчителі і учні школи вдячні колишньому Шепетівському держлісгоспу, а нині - філії «Шепетівське лісове господарство» ДП «Ліси України» та його уже колишньому, директору Володимиру Михайловичу Сасюку за співпрацю і потужну підтримку.

Під керівництвом науковців учнями почали успішно виконуватися науково-дослідницькі роботи. У 2005 учень 10 класу Вадим Рябов став переможцем на Всеукраїнському симпозиумі молодих учених, аспірантів, студентів ЗВО та учнів старших класів шкіл і єдиний із школярів, був нагороджений Грамотою Національної академії наук України, яку йому вручив особисто її Президент Б. Є. Патон. Наші випускники навчалися у Малій лісовій академії НЛТУ України, ставали студентами ЗВО. Інформація про успіхи Пліщинської школи поширилася в районі, області, на теренах нашої держави і навіть за кордоном. На базі Пліщинської ЗОШ I-III ступенів почали виконувати наукові дослідження учні шкіл із сусідніх сіл - Чотирбок, Коськова, Грицева, Серединець, Судилкова, Городнявки.

Під час виконання цих робіт юні дослідники використовують елементи STEM-освіти. Вже в період незалежності України виконано 18 науково-дослідних робіт на різну тематику: рослинництво, агрохімія, геологія, топоніміка, лісове господарство тощо.

Обираючи теми досліджень, юні лісівники зразкового учнівського лісництва разом із спеціалістами базового лісгосподарського підприємства і вченими ЗВО вивчають проблематику галузі в зоні «Малого Полісся», з наступним втіленням своїх результатів у теорію та практику лісової педагогіки і лісгосподарського виробництва. Так, створивши екологічну стежку, заповідне урочище і шкільний дендропарк вихованці учнівського лісництва почали працювати над вивченням деревинознавчих характеристик клена-явора форми «пташине око», дуба звичайного, вільхи чорної. Визначено біоекологічні особливості сосни звичайної, сформованої на території Малополіської низовини.

Як результат, на землях ДЛФ вперше у зоні Малого Полісся розмножено клен-явір форми «пташине око» методом живцювання. Ця методика взята за основу для його розмноження на землях ДЛФ філії «Шепетівське лісове господарство». Видано розпорядження по Шепетівському держлісгоспу №2 від 03.01.2005 р. «Враховуючи декоративність та цінність деревини клена-явора у меблевій промисловості та одиничність трапляння таких екземплярів у насадженнях, при відведенні лісосік головного користування залишати поодинокі дерева клена-явора на ділянках, як насінники». Розпорядження виконується лісівниками й сьогодні.

У Пліщині закладено алею формового різноманіття клена-явора на території шкільного дендропарку та в зонах відпочинку філії «Шепетівське лісове господарство» ДП «Ліси України».

Виявлено в лісових культурах ясен звичайний форми «хвилясто-завилькуватий», вивчено його лісівничо-екологічні особливості: морфолого-

анатомічні, фізичні та діагностичні ознаки дерев з аномальним ростом. Оскільки лісові деревостани, у складі яких виявлені досліджувані дерева, збереглися на незначних площах і відносяться до цінного генофонду - розроблено рекомендації виробництву по збереженню цінних екземплярів через створення генетичних резерватів та охорону окремих унікальних дерев. При проведенні рубок створюються генетичні резервати цієї форми ясеня.

При вивченні біоекологічних особливостей сосни звичайної Волинського еко типу вперше відібрані взірці, виконано біометричні виміри хвої, шишок, насіння, вивчено інтенсивність росту сосни звичайної в різні періоди та в різних типах лісу. Проведений аналіз макро- та мікроструктури деревини.

Важливо те, що дослідницькі роботи включені до наукової тематики кафедри ботаніки, деревинознавства і недеревних ресурсів лісу НЛТУ України за напрямком «Підвищення продуктивності лісів України».

Вивчалися й трав'янисті рослини. Вирощено і розмножено в агрокультурі рослину Бернської конвенції - відкашник осотовидний (*Carlina cirsioides* Klok.). Розроблено відповідну методику, яку разом із посадковим та насіннєвим матеріалом передано в Національний ботанічний сад імені М. Гришка для культивування (д.б.н. Віктор Мельник). На базі лабораторії медичної ботаніки Національного ботанічного саду ім. М. Гришка проведено дослідження відкашника осотовидного на БАР в сухій рослинній сировині (Надія Джуренко) і виявлено інсулін.

Природознавчу компетентність, лісогосподарські вміння, навички і здобутки праці наші учні демонстрували на різних рівнях неодноразово, що й було відповідно оцінено і відзначено. У вересні 2015 року Департамент освіти і науки Хмельницької облдержадміністрації та Хмельницьке обласне управління лісового та мисливського господарства присвоїли колективу юних лісівників почесне звання і відтоді воно іменується Зразкове учнівське лісництво «Пліщинське». Цей невеличкий учнівський колектив з поліського села Пліщин нині є лауреатом та переможцем обласних, республіканських і міжнародних юніорських лісівничих конкурсів, конгресів, конкурсів-захистів МАН України, профільних науково-практичних конференцій, стало володарем Гран-Прі (тричі) Всеукраїнського зльоту учнівських лісництв.

Для популяризації роботи учнівського лісництва, покращення екологічної ситуації, профорієнтації учнів на лісівничі спеціальності, співпрацюємо із засобами масової інформації. Юні лісівники вчать писати статті, подавати інформацію та ін.

Удосконалюючись в обраному напрямку навчальної діяльності, великого значення надаємо вивченню та впровадженню у практику інноваційних технологій вирощування лісових культур.

Вивчаємо та використовуємо на практиці систему GPS-знімання контурів ділянок та побудови планів. Вчимося також використовувати в лісовому господарстві дрони.

Працюємо і навчаємося на полях дорощування сіянців із закритою і відкритою кореневими системами.

З метою активізації профорієнтаційної роботи з учнями на лісогосподарські професії за допомогою місцевих лісівників створено і оформлено клас учнівського лісництва, істотно покращилася матеріально-технічна база самої школи, а нині - гімназії. Випускники нашої школи працюють агрономами, вчителями природничих дисциплін, екологами, лікарями, ветеринарами. У галузі лісового господарства на різних посадах працюють 53 колишніх вихованці учнівського лісництва. Серед них: лісники, майстри лісу, інженери лісових культур, помічники лісничих, лісничі.

Шкільне учнівське лісництво стало кузнею кадрів молодих науковців. Так, два випускники школи ХХІ століття, Валерій Плакса і Тетяна Зведенюк, захистили дисертаційні роботи і отримали звання кандидатів сільськогосподарських наук. Ще два колишніх вихованці лісництва закінчили аспірантуру і готують до захисту дисертації. Долучилися вони й до природоохоронної діяльності, працюючи у регіональних та національних природних парках на посадах наукових співробітників. (РЛП «Мальованка» та НПП «Мале Полісся»).

Для удосконалення процесів формування природознавчої компетентності школярів вчителі працюють над самоудосконаленням: пишуть наукові статті, творять науково-популярні та навчально-методичні посібники, створюють програми, що опісля отримують рекомендації МОН і ХОШПО, консультують вчителів біології та керівників учнівських лісництв України. Позитивну роль у активізації роботи, як вихованців учнівського лісництва так і молодших школярів, відіграв Указ Президента України №228/2021 «Про деякі заходи щодо збереження та відтворення лісів», в якому передбачено започаткування реалізації екологічної ініціативи «Масштабне залісення України».

На виконання завдань цього Указу, юними лісівниками постійно заготовлюється насіння найбільш продуктивних особин для відтворення насаджень сосни звичайної, дуба звичайного, кущових видів рослин на землях несільськогосподарського користування.



Також закладено шкільку сосни звичайної на дослідній ділянці зразкового учнівського лісництва «Пліщинське».

Всім відомо, що реформування освіти, в результаті якого наша школа стала гімназією, буде мати свої наслідки, але не зважаючи ні на що, - продовжуємо працювати й досі утримуватися на високому рівні. Навіть після пониження статусу нашого закладу, ми тричі підтвердили природознавчі компетентності пліщинських учнів, беручи участь у науково-практичних конференціях учнівської молоді, конкурсах-захистах робіт МАН, втретє здобувши Гран-прі на Всеукраїнському зльоті учнівських лісництв в минулому 2022 році.

Вихованці учнівського лісництва продовжують працювати за планом, виконуючи завдання базового лісогосподарського підприємства та науковців закладів вищої освіти. Проте, нам потрібно змінювати свою діяльність, так як маючи лише базову середню освіту випускники школи не зможуть стати студентами ЗВО III-IV рівнів акредитації. Тому ми перепрофілювали свою діяльність на співпрацю із ЗВО II рівня акредитації, такими як коледж Подільського державного університету (Кам'янець-Подільський), Березнівський лісотехнічний фаховий коледж НУВГП (м. Березне Рівненської обл) та ін.

Отже, головними завданнями нашого навчального закладу є активізація навчально-виховних процесів у дитячих об'єднаннях з метою формування природознавчої компетентності учнів через удосконалення способів навчально-пізнавальної діяльності та шляхом реалізації нового змісту освіти через класно-урочну систему, факультативні заняття й поєднану з ними позакласну і позашкільну роботу, навчальну працю учнів і виконання ними дослідницько-експериментальних робіт, участь у профільних конкурсах, підвищення рівня діяльності зразкового учнівського лісництва, розширення площі шкільного дендропарку на всю територію урочища «Панський Сад» - 9,6 га і надання йому статусу заповідного

### **Список використаних джерел**

1. [Бацура Федір Степанович - педагог-новатор, ентузіаст юннатівського руху в Україні та Радянському Союзі в 50-70-х роках ХХст.» / інформаційно-біографічний фотоальбом/](#). - Хмельницький, ТзОВ «Поліграфіст», 2013. - 43 с.: іл.

2. Бацура Ф.С. Активізація навчального процесу на уроках біології. З досвіду роботи вчителів шкіл області. Хмельницький, 1960 р., с. 64-66.

3. Всеукраїнська науково-практична конференція «Відтворимо ліси разом», 21 - 22 березня: [збірник тез / за заг. ред. д.п.н., професора В.В.Вербицького]. - Київ, «НЕНЦ», 2016. - 164 с.

4. Дендрологічний парк місцевого значення «Юннатівський» Хмельницького обласного еколого-натуралістичного центру учнівської молоді (Збірка матеріалів щодо створення дендропарку). - Хмельницький, 2020. - 68 с.

5. Дослідницька робота учнів з екології в позашкільних установах і школах. Пустовіт Г.П. / Методичний посібник за редакцією доктора педагогічних наук А.Й. Сиротенко/. - Київ-Хмельницький: «Поліекспрес», 1996. - 128 с.

6. Екологічна освіта на Хмельниччині: Навчально-методичний посібник . Серія: Шкільна екологічна бібліотека / Упоряд. Віркун В.О., Мирна Л.С. - 3-тє вид., переробл. та доповн. - Кам'янець-Подільський: ПП Мошинський В.С., 2008. - 228 с.

7. Екологічне виховання учнів у процесі дослідницької роботи. Пустовіт Г. П.: Навчально-методичний посібник / за редакцією кандидата географічних наук Сиротенка А.Й. - Хмельницький: «Майбуття», 1994. - 86 с.

8. ЕНЦИКЛОПЕДІЯ ОСВІТИ ХМЕЛЬНИЧЧИНИ. Інформаційно-довідкове видання. - Хмельницький, ФОП Мельник А.А., 2017. - 459 с.: іл.

9. ЕНЦИКЛОПЕДІЯ ЛІСОВОГО ГОСПОДАРСТВА ХМЕЛЬНИЧЧИНИ. - Хмельницький: ТОВ «Поліграфіст-3», 2020. - 248 с.: іл.

10. Живі смарагди Шепетівщини. Нарис про природні багатства краю, здобутки діяльності лісогосподарського підприємства та учнівських лісництв /За редакцією М. А. Зведенюка, керівника зразкового учнівського лісництва «Пліщинське», вчителя хімії Пліщинської ЗОШ І-ІІІ ступенів Шепетівського району/. - Шепетівка: ФОП Фрейліхман З. Ю., 2016. - 136 с.

11. Заповідні перлини Хмельниччини / За заг. ред. Андрієнко Т.Л. - Вид. 2-ге, виправл. та доповн. - Кам'янець-Подільський: Видавн. ПП Мошинський В.С., 2008. - 248 с. іл.

12. Збірник матеріалів педагогічних читань ІХ Всеукраїнського зльоту учнівських лісництв загальноосвітніх і позашкільних закладів «Реалізація завдань сучасного трудового виховання неповнолітніх в контексті педагогічної системи В.О.Сухомлинського» (збірник статей). - Хмельницький: «Поліграфіст», 2015. - 180 с.

13. Збірник матеріалів Всеукраїнського науково-практичного інтернет-семінару 17 вересня 2014 року «Дослідницький компонент у діяльності позашкільних навчальних закладів»/НЕНЦУМ МОН України та ХОЕНЦУМ.

Укладач Гораль О.О., завідувачка відділом екології ХОЕНЦУМ/. - Київ-Хмельницький: «Поліграфіст-2», 2011. - 55 с.

14. Зведенюк М.А. Юні лісівники - майбутні господарі лісів Батьківщини. Навчально-методичний посібник на допомогу керівникам гуртків юних лісівників. - Київ - Хмельницький: ТЗОВ «Поліграфіст», 2019. - 752 с.

15. Енциклопедія лісового господарства Хмельниччини. Інформаційно-довідкове видання. - Хмельницький: ТОВ «Поліграфіст - 3», 2020. - 248 с.

16. Зведенюк М.А. Ростимо зміну висококваліфікованих фахівців лісового господарства.// Всеукраїнська науково-практична конференція «Відтворимо ліси разом». (Тези учасників конференції 21-22 березня 2016). - Київ, 2016. - с.129-140.

17. Зведенюк М.А. Формування наукового світогляду учнів через систему позакласної та позашкільної роботи учнівського лісництва загальноосвітньої школи (Хмельницька область). // Концептуальні ідеї трудового виховання та сучасна освітньо-виховна практика в контексті педагогічної системи В.О. Сухомлинського. Збірник матеріалів педагогічних читань. - Черкаси, 2016. - с. 106-114.

18. Зведенюк М.А. Учнівські лісництва Шепетівщини – школа юних охоронців лісу та кузня майбутніх лісогосподарських кадрів рідного краю.// Всеукраїнська науково-практична конференція «Відтворимо ліси разом». (Тези учасників конференції 14-15 березня 2017). - Київ, 2017. - с. 149-154.

19. Зведенюк М.А., Зотова О.В. Лісова педагогіка як один з аспектів трудового та екологічного виховання підростаючого покоління в шкільних учнівських лісництвах. //ХІ Всеукраїнський зліт учнівських лісництв загальноосвітніх та позашкільних навчальних закладів. Тези учасників 27-29. 09. 2017. - Житомир 2017. - с. 50-57.

20. Зведенюк М. А., учитель хімії Пліщинської ЗОШ І-ІІІ ст. Шепетівського району, учитель-методист. Трудове виховання школярів НУШ в контексті ідей В. О. Сухомлинського. Лісова педагогіка як один з аспектів трудового та екологічного виховання підростаючого покоління в шкільних учнівських лісництвах. / Збірник за матеріалами науково-практичної конференції «Реалізація гуманістичної ідеї В. Сухомлинського в умовах Нової української школи». - Хмельницький, 2018. - с.75-79.

21. М.А. Зведенюк. Матеріали Зразкового учнівського лісництва «Пліщинське» на фінальний етап Всеукраїнського конкурсу «Ліси для нащадків». - Пліщинська гімназія Шепетівського району Хмельницької області, 2022 р. - 48 с.

22. Ліси Хмельниччини. Науково-популярне видання. Тимощук О. О., Зведенюк М. А., Климчук В. В. - Хмельницький: ТзОВ «Поліграфіст», 2017. - 264 с.: іл.
23. Любінська Л.Г., Юглічек Л.С. Флора Хмельниччини. Навчальний посібник. - Хмельницький: ТзОВ «Поліграфіст», 2017. - 240 с.: іл.
24. [Навчальна екологічна стежка «У барвистім дивосвіті» Пліщинської ЗОШ І-ІІІ ст. Розробник М.А.Зведенюк \(паспорт з описом\). 29.03.2021 р.](#)
25. [Навчальні екологічні стежки закладів загальної середньої та позашкільної освіти Хмельницької області /паспортизовані станом на 22.02.2021 р./ \(сайт «Юннати Хмельниччини»\).](#)
26. Організація діяльності учнівських лісництв на базі закладів освіти і лісогосподарських підприємств (Збірник методичних розробок і документів на допомогу керівникам і педпрацівникам закладів освіти, керівникам учнівських лісництв, гуртків юних лісівників, профільних учнівських творчих об'єднань). - Хмельницький, 2020. - 223 с.
27. [Організація і зміст еколого-натуралістичної та дослідницької роботи з учнями і юннатами на шкільних навчально-дослідних земельних ділянках. Навчально-методичний посібник. /Автор і упорядник - О.В.Зотова, завідувача сільськогосподарським відділом ХОЕНЦУМ/. - Хмельницький, «Поділля», 2000. - 227 с.](#)
28. [Птахи Хмельниччини. Навчальний посібник. В.Д. Говорун, О.О. Тимощук, Н.І. Антонюк. - Хмельницький, «Поліграфіст», 2009. - 192 с. іл.](#)
29. Природа Малополіського Погориння. Рослинний світ / під ред. В.В. Новосада. - Хмельницький: «Поліграфіст», 2015. - 400 с. іл.
30. Річки Хмельниччини. Навчальний посібник / Видання друге / Говорун В., Тимощук О. - Хмельницький: «Поліграфіст-2», 2010. - 240 с.: іл.
31. Риби, земноводні, плазуни і звірі Хмельниччини. Серія: «Фауна Поділля». Говорун В., Тимощук О., Антонюк Н. Навчальний посібник для педагогів, учнівської та студентської молоді. - Хмельницький: «Поліграфіст», 2007. - 140 с.: іл.
32. [Хмельницький обласний еколого-натуралістичний центр учнівської молоді / Інформаційний буклет/. - Хмельницький, «Поліграфіст», 2020. - 36 с.](#)
33. Хмельниччина: науково-популярне видання / упорядник: Т.С. Колісніченко. - Хмельницький: «Поліграфіст», 2017. - 176 с.: іл.
34. Юннати Хмельниччини (нарис з історії юннатівського руху Хмельницької області) - Видання друге., доповнене і перероблене за редакцією Климчука В.В./ упорядники Холевінська М.Я., Степанець Г.І., Зотова О.В./. - Хмельницький: «Поліграфіст-2», 2011. - 160 с.: іл.

**Зогова Олена Василівна, методист** Хмельницького ОЦТКУМ. Публікація сайту Національного ЕНЦУМ МОН України 31.03.2023 року, присвячена Дню пам'яті Ф. С. Бацури,, за матеріалами спогадів його учнів і колег, меморіального інформаційно-біографічного альбому та сайту «Юннати Хмельниччини».

## ПЕДАГОГ-НАТУРАЛІСТ Ф.С. БАЦУРА: ПАМ'ЯТАЄМО, ПИШАЄМОСЯ, ВШАНОВУЄМО СВІТЛУ ПАМ'ЯТЬ ВИДАТНОГО ОСВІТЯНИНА ХМЕЛЬНИЧЧИНИ

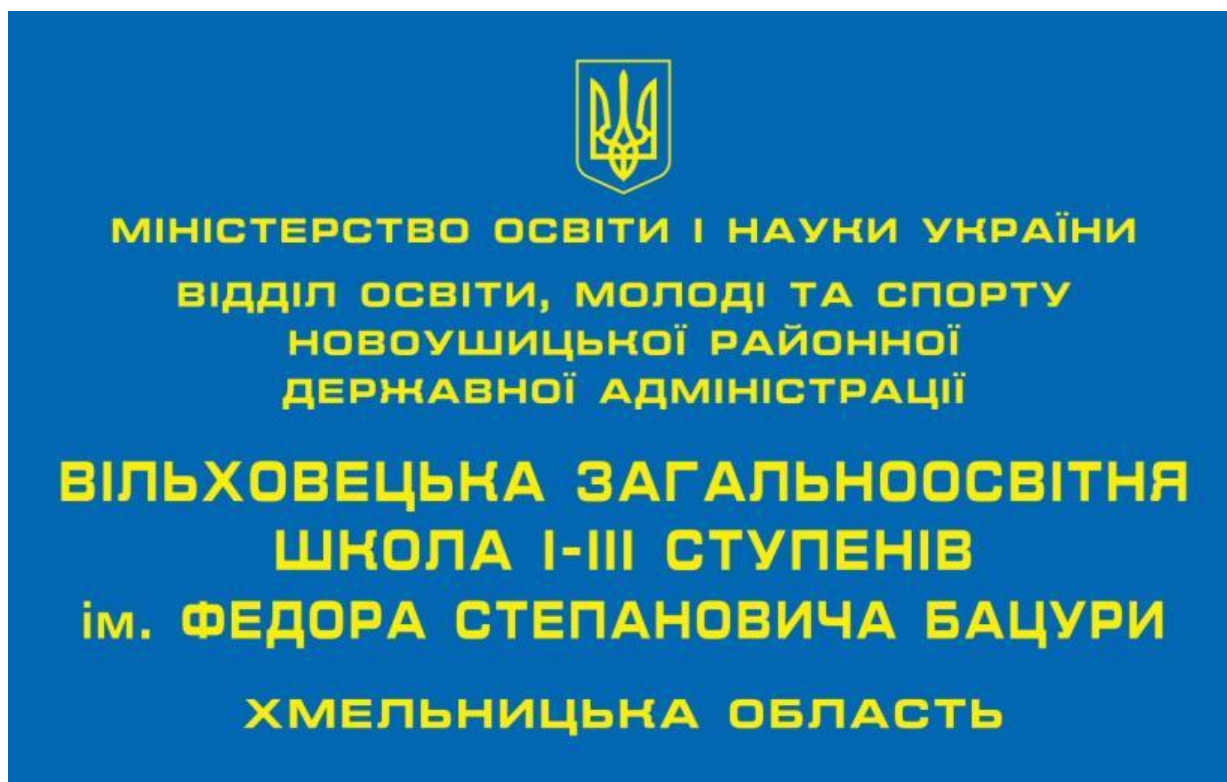
Сьогодні, 31 березня, - День, коли чотири десятиліття і рік тому відійшов у вічність видатний педагог-натураліст з наддністрянської Новоушиччини Федір Степанович Бацура, ім'я якого десятиліття тому в 2013 році присвоєно його рідній Вільховецькій школі, де він учився і потім

\*\*\* Продовжується формування «Першого українського віртуального гербарію юного натураліста» \*\*\* Розпочато створення «Всеукраїнського методичного онлайн хабу» – систематизована

The screenshot shows the website interface with a green header and navigation menu. The main content area features a memorial article for Fedir Stepanovich Batura, dated March 31, 2023. The article includes a portrait of the teacher and a biographical text. To the right, there are several sidebar widgets: 'Анотація подій НЕНЦ МОНУ' (Summary of events of the National Ecological-Naturalist Center of MOU), 'Гуртки в offline' (Workshops in offline), and 'Нам пишуть юннати України' (We receive letters from young nature lovers of Ukraine), which lists names and ages of young nature lovers. The bottom of the page has a 'Підготовка до сертифікації' (Preparation for certification) button.

працював учителем біології в 1947-1975 рр. Його ім'я не поглинуто часом і вписано педагогами-натуралістами золотими літерами в освітянську історію Хмельниччини та юннатівського руху України.

Одна із багатьох граней феномену й таланту знаменитого Учителя в тому, що все те світле й добре, закладене ним в дитячі душі, не поглинулося невмолимим часом і починає все яскравіше й виразніше зринати в пам'яті, чим довше ми живемо на цьому світі. Недарма кажуть, що все велике найкраще видно з відстані. З роками його односельчани і колеги-освітяни все більше усвідомлюють, що він був та залишається й нині справжньою легендою і гордістю їх старовинного подільського села Вільховець та нашого рідного краю. Тепер рідна школа Ф.С.Бацури з гідністю носить його ім'я.



Беззаперечний авторитет і щира повага жителів цього села, хмельницьких педагогів-натуралістів та тих людей, хто добре знав Федора Степановича як педагога-новатора в інших містах і селах та закладах освіти нашого краю й України, супроводжували його впродовж усього життя. Таке ставлення до нього в освітянському середовищі краю є й сьогодні.

Він присвятив своє життя й Богом даний талант навчанню і вихованню місцевих учнів та юннатів, бо до нестями любив свою роботу педагога, просто тому, що любив і не шукав тому ніяких пояснень. Його рідні, колеги по роботі та друзі часто іронізували й дивувалися, дивлячись на цей педагогічний фанатизм і любов до природи, який іноді межував з абсурдом: як це жити без вихідних, без відпусток і неже ж та школа з тим кабінетом біології і його біологічною лабораторією, шкільними квітниками й дендропарком, навчально-дослідними ділянками, теплицями, парниками, садами і пасікою пропадуть без нього. Згодом це й підтвердило життя.

Ф.С.Бацура був невтомним генератором освітніх ідей та проектів і як природжений експериментатор ніколи не зупинявся на досягнутому. Це стосувалося не тільки його педагогічних новацій та його індивідуальної ексклюзивної методики викладання біологічних дисциплін і трудового виховання підлітків, котрі випереджували свій час, викликаючи подив у його сучасників своєю ефективністю та успішністю. Він, опираючись на підтримку своїх однодумців, насамперед, керівників навчального закладу, педагогічний і учнівський колектив звичайної сільської школи, зумів у скрутні післявоєнні роки створити унікальну поліфункціональну навчальну базу, яка слугувала і для активізації пізнавальної діяльності учнів на уроках біології, і для виконання ними експериментальних робіт, і для виробничої діяльності та реалізації вирощеної їх руками продукції.

Це було, як би сказали нині фахівці аграрного сектору, своєрідне справжнє багатогалузеве й перспективне фермерське господарство на базі сільської школи, де для потреб навчально-виховного процесу були різноманітні й старанно доглянуті школярами земельні ділянки, навчальна теплиця і парникове господарство, дендрологічний парк, плодовий сад, ягідники й виноградник, крільчатник, звіроферма тощо. А ще ж були шкільні тракторці з причіпною технікою і коні для забезпечення усіх різноманітних потреб господарства Вільховецької середньої загальноосвітньої трудової політехнічної школи з виробничим навчанням та її пришкільних навчально-дослідних ділянок зокрема і особливо.

Талановита людина завжди багатогранно талановита в усьому. Федір Степанович не лише Педагог з великої букви, він ще й природжений науковець-природничник, художник, радіолюбитель, фотограф, літератор. І в усіх цих сферах діяльності він мав вагомі особисті здобутки.

Різнманітність граней таланту його непересічної особистості вражає. Де тільки можна було знайти стільки часу на це все, черпати енергії й натхнення, щоб так творчо, наполегливо й ефективно реалізовувати задумане!

Як би пафосно не звучали ці два слова, але для своїх односельчан, учнів та багатьох колег він був Народний Учитель і саме з великої букви.

Багато його унікальних і на той час інноваційних методів навчання та виховання дітей на уроках біології і в позаурочний час у гуртках юннатів, що забезпечували високу ефективність педагогічної праці, так нікому й не вдалося повторити з таким самим успіхом ні за його життя, ні згодом.

Адже колегам - наслідувачам потрібно було мати його персональний фанатичний ентузіазм до улюбленої справи, обсяг науково-педагогічних і природничих знань, умінь, навиків праці та врешті решт багатогранний

педагогічний талант і багаторічний досвід творчо й надзвичайно результативно працюючого з учнями і юннатами сільського вчителя біології та педагога-натураліста, а ще - насагу й наполегливість у досягненні поставленої перед собою мети.

Все це належно сприймали і високо оцінювали його сучасники, підтримували й пропагували на усіх рівнях освітянське керівництво і педагогічна громадськість, а тодішня державна влада гідно відзначала його заслуженими нагородами. Однак він мав свої стійкі погляди на життя й переконання, сформовані тією реальністю, в якій йому довелося існувати.

Ф.С.Бацура, маючи високе довір'я влади та найвищу нагороду від тодішньої радянської держави - орден Леніна, почесне звання Заслужений вчитель школи Української РСР і ряд медалей, в т.ч. три золотих медалі Всесоюзної ВДНГ, не ставав у один ряд зі знаменитими в той час педагогами - пропагандистами й ідеологами комуністичного виховання молодих будівників комунізму в колишньому СРСР. Засвоївши комуністичні ідеї, така молодь мала збудувати для себе нове суспільство і силою пропаганди марксистсько-ленінських ідей на прикладі більшовизму та шляхом безкомпромісної збройної боротьби об'єднаного світового пролетаріату з капіталістами всього світу, нав'язати новий лад усім народам планети і завести їх усіх у світле комуністичне майбутнє. Він не став вірним лєнінцем і не нав'язував своїм учням їх ідей, що можна простежити в його публікаціях та засвідчують у своїх спогадах його учні й колеги.

Ця неординарність, креативність та нетрадиційні підходи в розв'язанні проблем відрізняла його від усіх, а творча фантазія не знала меж і його уроки та заняття гуртка запам'ятовувалися надовго і ставали школою життя. Саме такими були його уроки біології на природі у «зеленому» класі, в полі, лісі, на молочно-тваринницькому комплексі або птахофермі, індивідуальна робота кожного учня і юнната на персональних дослідних ділянках, яка згодом давала можливість побачити результати своїх дослідів та експериментів.

Для уроків біології та занять гуртків юннатів - кабінет біології зі статусом зразкового й великою кількістю власноруч виготовлених експонатів у ньому, вкрита скляним покриттям теплиця з пахучими овочами й рідкісними рослинами (диво дивне в ті часи особливо на селі), барвисті квітники та неповторні лабіринти шкільного дендропарку й інтродуценти в них із багатьох регіонів світу. А ще в цьому кабінеті – у два ряди навчальні парти з лавами на три особи кожна, що символізували особистий рівень оцінених знань кожного учня і потужно стимулювали кожного з них до навчання. Бо ж не лише прикро іноді опускатися в трійчники, а й дуже соромно було його учням, за виявлену Федором Степановичем недбало



вивчену тему або незадовільний рівень знання, одразу ж, хоч і тимчасово, всідатися за отією «знаменитою» партою, що була навпроти класної дошки і символізувала двійку, та ще й негайно щоразу вставати з її лави і шанобливо стояти й уважно слухати відмінників саме тоді, коли ті бадьоро відповідали й демонстрували перед класом свої відмінні знання...

Педагога-натураліста Ф.С.Бацуру складно назвати променем світла на колосистій ниві загальної середньої та позашкільної освіти, адже він був видатною постаттю і яскравою зіркою національної освіти України 40-70-х років ХХ століття, залишаючись так протягом десятиліть, а в новому столітті він і надалі залишається тією яскравою зіркою передового педагогічного досвіду, що продовжує сяяти нам, бо й понині він з нами - освітянами.

Славне ім'я видатного подільського педагога-новатора і ентузіаста юннатівського руху в Україні Федора Степановича Бацури, вписане золотими буквами в нашій українській освітянській історії, а світла пам'ять про його непересічну педагогічну діяльність та досвід творчості, навчання і виховання підростаючого покоління, служитимуть прикладом для наслідування нинішнім та наступним поколінням українських педагогів.



**Кордонська Ніна Іванівна,**  
*випускниця Новоушицької середньої  
школи 1966 року,  
Вінницького медичного інституту  
ім. М. І.Пирогова 1972 року,  
лікар вищої категорії.*

## **ВІДПОВІДЬ НА РИТОРИЧНЕ ПИТАННЯ**

5 травня 2023 року минає 110 років з дня народження знаменитого ентузіаста юннатівського руху в Україні, талановитого педагога-новатора і науковця, Заслуженого вчителя школи Української РСР Федора Степановича Бацури.

Федір Степанович народився в мальовничому наддністрянському селі Вільховець Новоушицького повіту Подільської губернії, навчався у 7-річній Вільховецькій школі, а після її закінчення в 1930 році з 17-річного віку працював вчителем початкових класів і природничих наук у Муровано-Куриловецькому районі Вінницької області. Одночасно навчався у Бердичівській педшколі, згодом у Кам'янець-Подільському вчительському інституті, проте вторгнення німецько-фашистських окупантів на нашу землю не дало йому можливості завершити складання випускних іспитів й отримати диплом про вищу педагогічну освіту. Після перемоги Федір Степанович знову повернувся до педагогічної діяльності - спочатку в селі Погоріла Муровано-Куриловецького району, а з 1947 по 1975 рік - вчителем біології у рідній Вільховецькій середній школі [1, с. 215].

Саме тут і проявилися в повну силу його новаторський педагогічний і науковий талант, його неординарний підхід до викладання улюбленої дисципліни, удосконалення методик організації навчального процесу.

Читаючи «Сторінки життєвого шляху» (спогади сина Бацури Федора Степановича про життєвий шлях свого батька), натрапила на такі рядки: *«Сьогодні важко відповісти на питання, чому його (Бацуру Федора Степановича) так приласкала радянська влада, відзначивши високими нагородами, участю у найвищих вчительських форумах і підтримкою починань на освітянській роботі. Він не мав ні впливових друзів, не був заслуженим фронтовиком, не був навіть членом КПРС. Навпаки, скоріше все йшло до того, щоб відсторонити його від виховання молоді як сина священнослужителя і внука розкуркуленого. Але репресивний каток його оминув. Як і всі інші його колеги-вчителі був агітатором і пропагандистом*

*тодішнього способу життя і не більше. Відповідаючи філософськи на риторичне питання зауважимо, що є загальнолюдські цінності, в усі часи є і будуть люди, які їх сповідують і підтримують талантів і професіоналів» [2, с. 29].*

Тому, у відповідь на це риторичне питання, хочу розповісти про долю ще однієї людини, мого батька Кордонського Івана Семеновича, який якраз і був такою людиною, що свого часу підтримував усі починання талановитого сільського вчителя Федора Степановича Бацури.

Кордонський І.С. народився 1 квітня 1922 року в чудовому наддністрянському селі Куражин Новоушицького району тоді Кам'янець-Подільської області, в селянській багатодітній родині. Навчався в Куражинській семирічній школі, а після її закінчення у 1937 році продовжив навчання у Вільховецькій на той час уже середній школі, яку за 7 років до цього закінчив Ф.С.Бацура. Села розділяла відстань в 6 кілометрів, глибокий яр, ліс, притока Дністра річка Калюс, яку тоді ще можна було перейти по камінцях. З ранньої весни до пізньої осені юний Іван ходив до школи босим, несучи черевики в руках, а перед школою взувався. Вчився охоче, прагнув більше пізнати, багато читав, а особливо захоплювався математичними дисциплінами. Був веселим, щирим, життєрадісним і товариським, в школі у нього було багато друзів.

Змалку мріяв стати учителем і після закінчення школи в 1940 році приступив до педагогічної діяльності в Куражинській семирічній школі на посаді вчителя початкових класів. Встиг попрацювати 2 тижні і був мобілізований на військову службу в м. Нарва Естонської РСР [4, с.12 ].

У червні 1941 року його частина була переведена під німецький кордон і 22 червня вступила в бій з німецькими загарбниками. Важкими шляхами II Світової пройшов артилерист Іван Кордонський від першого до останнього дня - блокадний Ленінград, Сталінградська битва, визволення України, форсування Дністра, Молдова, Румунія, Болгарія, Югославія... У березні 1946 року був прийнятий в члени КППС і демобілізований з рядів армії.

Іван Семенович повернувся додому в рідний Куражин з багатьма нагородами, серед яких найціннішою для нього була медаль «За відвагу», і вже у квітні знов приступив до педагогічної діяльності на посаді вчителя Гарячинецької початкової школі. Енергійний, працьовитий, наполегливий, одночасно працював і навчався в Кам'янець-Подільському педучилищі, згодом у Кам'янець-Подільському вчительському, а пізніше - в педагогічному інституті, який закінчив у 1956 році.

Ці роки стали періодом становлення педагогічної майстерності, організаційного хисту Кордонського І.С. Змінювались місця роботи, посади -

директор Куражинської семирічної школи, завуч Калюської середньої школи, директор Пилипо-Хребтійвської середньої школи, але незмінними залишались його доброта, людяність, справедливість, працьовитість, енергійність, прагнення до творчого пошуку, втілення нового, у кожному він поважав особистість, сприяв максимальному розкриттю творчих задатків і ділових якостей.

У березні 1957 року сесією Новоушицької районної ради народних депутатів Іван Семенович був затверджений завідуючим районним відділом народної освіти. У цей період перед освітньою галуззю країни ставиться завдання про зміцнення зв'язку школи з життям, питання професійної орієнтації учнівської молоді, створення в школах нових навчальних кабінетів, майстерень, учнівських виробничих бригад, виділення земельних наділів для організації виробничої практики, розширення пришкільних навчально-дослідних ділянок [4, с. 34].

При втіленні в життя цих важливих завдань, поставлених державою перед освітніми закладами, Новоушицьким районним відділом освіти проводилася велика організаційно-методична робота в школах, переглядалось фінансування шкіл, мінялися навчальні плани і програми, впроваджувався передовий педагогічний досвід, вводилося виробниче навчання, створювалися кабінети тракторної справи, учнівські виробничі бригади, залучались керівники колгоспів, радгоспів [5, с. 71].

І звісно, величезну роль у вирішенні цих освітніх питань, які постали перед новообраним зав. райвно, зіграли знання, досвід, наукові розробки Федора Степановича Бацури, на той час вже Заслуженого вчителя школи Української РСР (з 1956 року), відомого педагога-натураліста і лідера юннатівського руху в нашому краї та в Україні з 1952 року. За високі досягнення в агротехніці вирощування та створенні нових гібридних сортів зернових культур юні гуртківці під керівництвом Бацури Ф.С. були учасниками Всесоюзної виставки досягнень народного господарства і нагороджені її золотими медалями [2, с. 10].

На базі Вільховецької середньої школи була створена база передового досвіду для проведення семінарів та нарад з вивчення сучасних методів викладання біології і ведення гурткової роботи, а сам Федір Степанович щедро ділився своїми напрацюваннями, як з педагогами району й області, так і всієї країни.

У 1959 році він був делегований Новоушицьким райвно від освітянської когорти району на Всеукраїнський з'їзд вчителів, де виступив з доповіддю, в якій розкрив проблемні питання в роботі педагогічних колективів району і області, поділився власними цінними педагогічними і

науковими надбаннями з метою удосконалення навчальних програм і методик. У цьому ж році за наукові розробки нових методів викладання колегія Міністерства освіти УРСР затвердила Федора Степановича науковим кореспондентом Науково-дослідного інституту педагогіки УРСР [2, с.11].

Окрилений підтримкою, починаючи від Новоушицького районного відділу народної освіти і до Міністерства освіти України, Федір Степанович продовжує наполегливо працювати над удосконаленням моделей викладання біології, системи бонусів, рейтингового методу оцінювання знань, гармонійно поєднує практичну діяльність учнів з навчальною теоретичною програмою для свідомого засвоєння знань. Продовжується величезна селекційна робота на навчально-дослідних ділянках, досягаються небачені врожаї зернових, зокрема кукурудзи - по 120 центнерів з гектара. За особливі заслуги у навчанні та вихованні підростаючого покоління Указом Президії Верховної Ради СРСР у 1960 році, за поданням районного та обласного відділів народної освіти, Бацура Федір Степанович у 1960 році був удостоєний найвищої відзнаки держави - ордена Леніна [2, с.12].

А у 1961 році його доповідь на республіканських педагогічних читаннях у Тернополі про засоби активізації пізнавальної діяльності учнів з метою кращого засвоєння знань була визнана найкращою і відзначена першою премією. Всі ці новаторські педагогічні напрацювання увійшли до його монографії «Метод бесіди як засіб активізації пізнавальної діяльності учнів на уроках ботаніки», яка вийшла друком у 1964 році накладом у 4,5 тис. примірників [2, с. 11].

У цій монографії автор підкреслює цінність бесіди, як найбільш доступної для учнів форми викладу нового матеріалу, що активізує їх розумову діяльність і сприяє глибокому і свідомому засвоєнню знань. Доступність засвоєння навчального матеріалу в процесі бесіди пояснюється насамперед тим, що вона діалогічна, а це сприяє встановленню тісного контакту між учнями і вчителем. Особливої уваги заслуговує евристична бесіда, в якій вчитель з допомогою основних та навідних питань, спираючись на життєвий досвід чи на попередні знання учнів, логічно підводить учнів до самостійного формування висновків при вивченні нового матеріалу [3, с.4]. Також Федір Степанович акцентував увагу вчителів біології на доцільності виконання учнями відповідних домашніх завдань практичного характеру перед вивченням нової теми, що посилює інтерес учнів на уроці, привчає осмислювати результати проведеної роботи і активізує навчальний процес [3, с.21].

Такому видатному успіху талановитого вчителя, науковця-дослідника з Вільховецької середньої школи, в якій колись навчався і він сам, щиро радів

завідуючий Новоушицьким райвно Кордонський Іван Семенович і підтримував його в усіх починаннях. У 1968 році за поданням зав. райвно, при підтримці педагогічних колективів району Бацуру Федора Степановича делегують на Всесоюзний з'їзд вчителів, який надихнув його на подальшу плідну освітянську працю. За свою педагогічну майстерність він був нагороджений дуже важливою для освітян галузевою відзнакою - медаллю А.С.Макаренка [2, с.12].

Постійний пошук нового, творчий неспокій, щедрість душі, яку він сповна віддавав своїм учням, прагнення передавати свій багатий досвід і знання молодим педагогам - таким було життя Федора Степановича, вчителя, який вивчив, виховав і випустив на свою самостійну стежу тисячі юних вихованців.

А в полі зору Новоушицького районного відділу освіти і завідуючого Кордонського Івана Семеновича, в період його роботи на цій посаді протягом 25 років, перебував широкий спектр освітянських питань, проблем, завдань, таких як: перехід до загальнообов'язкової середньої освіти, кадрові питання, підвищення якісного показника освіти вчителів, шкільне будівництво, зміцнення матеріальної бази шкіл, перехід на кабінетну систему навчання, створення навчальної бази для профорієнтації учнів, створення умов для охоплення учнів гарячим харчуванням, підвіз учнів до шкіл, забезпечення житлом молодих спеціалістів, оздоровлення учнів, організація позакласної роботи, стан дошкільного навчання і виховання та ін.

Ця велика праця увінчалася успіхом - у січні 1980 року Новоушицький район отримав високу нагороду - перехідний Червоний прапор Міністерства освіти СРСР, ЦК ВЛКСМ, ЦК профспілки працівників освіти та Диплом «За досягнуті успіхи у всесоюзному соціалістичному змаганні за поліпшення умов роботи сільської загальноосвітньої школи в 1979 році». Була в цьому визначному успіхові освітян району й частинка праці, вкладена вільховецьким педагогічним колективом.

Організаторські якості Івана Семеновича, вмiло втілені ним в життя, відзначені державою. У 1960 році він нагороджується знаком «Відмінник народної освіти», у 1972 році - «Відмінник освіти СРСР», у 1970 році - медаллю «За доблесну працю», а в 1981 році - орденом «Знак Пошани» [4, с. 373 -375 ].

Але, незважаючи на велику зайнятість, Кордонський І.С. знаходив час і часто навідувався у Вільховецьку середню школу, де сам здобував середню освіту, тепло спілкувався зі своїми наставниками, з молодими педагогами, завжди цікавився успіхами Федора Степановича, який працював тут до 1975 року, з великою цікавістю оглядав його «Зелений клас». З ініціативи Івана

Семеновича та його сподвижників у Вільхівці розпочалось будівництво нового приміщення школи, яке було завершене у 1970 році [4, с.177].

А Вільховецька середня школа, яка з 2013 року носить ім'я Бацури Федора Степановича, пам'ятає і свого мудрого талановитого харизматичного вчителя Федора Степановича і всіх тих випускників, які дбали про неї, в тому числі й мого батька - Івана Семеновича Кордонського.

### **Джерела і література:**

1. Енциклопедія освіти Хмельниччини. - Хмельницький: ФОП Мельник А.А., 2017. - 460 с.
2. Бацура Федір Степанович: інформаційно-біографічний фотоальбом. - <https://nenc.gov.ua> > batsura PDF.
3. Бацура Ф.С.. Метод бесіди як засіб активізації пізнавальної діяльності учнів на уроках ботаніки: наук. видання. - Київ: Радянська школа. 1964. - 65 с.
4. Кордонська Н.І. Сіяч знань і добра. Про життєвий шлях педагога-практика з Хмельниччини Кордонського І.С. - Хмельницький: ПП Мельник А.А., 2006. - 376 с.: фото.
5. Кордонська Н.І. Освітяни Новоушиччини. Про становлення і розвиток освіти в Новоушицькому районі Хмельницької області. - Хмельницький: ФОП Мельник А.А., 2016. - 228 с.

**Кукур'як Микола Іванович,**  
*директор Вільховецької середньої  
школи в 1970-1995 роках.*

## **ВІТАЛЬНЕ СЛОВО УЧАСНИКАМ КОНФЕРЕНЦІЇ**

Вітаю Вас, шановні учасники науково-педагогічної конференції, педагоги і учні Вільховецької школи!

Нині я вже в тому віці, коли цілком слушно говорити, що прожив довге і щасливе життя. Вже можна підводити якісь попередні підсумки, згадувати значимі події і людей з якими були пов'язані життєві дороги.

Так сталося, що я зараз проживаю за океаном, але мені й звідси добре видно моє рідне Поділля.

З плином часу забувається все другорядне і все яскравіше виринає з пам'яті те, що значиме й важливе. Насамперед колеги з якими працював і школа. Мені поталанило впродовж багатьох років очолювати навчальний заклад і продовжувати розпочаті моїми попередниками, насамперед, Дмитром Даниловичем Сусяком, Павлом Якимовичем Яремчуком та Іваном Микитовичем Грицюком, добрі справи задля перетворення нашої школи в одного із флагманів навчально-виховної роботи нашого краю й України.

У здобутках педагогічного і учнівського колективу впродовж тривалого часу особлива роль належала Федору Степановичу Бацурі, чий 110-літній ювілей ми відзначаємо сьогодні. Видатний педагог, новатор, і експериментатор. Людина, яку я дуже глибоко поважаю. Ми були не лише колегами, але й однодумцями. Мені було приємно обговорювати з ним не тільки наші різноманітні педагогічні проблеми, але й чути від нього оригінальні думки щодо чисто життєвських ситуацій.

Заслужене визнання і високу оцінку своєї непересічної науково-педагогічної діяльності Федір Степанович отримав ще за життя. Дуже важливо, що це продовжується й нині. Це і присвоєння його імені школі. і нинішня конференція, присвячена його пам'яті.

Хочу побажати подальших успіхів моєму наступнику на посаді директора Вільховецької школи Ігорю Івановичу Шевченку, його колегам і вихованцям. Хочу щиросердно подякувати вам - моїм землякам за те, що не забуваєте мене на протилежному від вас боці планети, запрошуєте до спілкування і надаєте можливість ділитися з вами своїми думками.

Бажаю всім вам мирного неба над вашими головами, сімейного затишку, гарного здоров'я та успіхів у нелегкій і благородній праці навчання й виховання підростаючого покоління українців! Слава Україні!



**Кукуряк Наталія Миколаївна,**  
*випускниця Вільховецької середньої  
школи 1977 року.*

## **СВІТЛО НЕПЕРЕСІЧНОГО ТАЛАНТУ**

Одна із багатьох граней феномену й таланту цієї людини в тому, що те світле й добре, закладене ним в наші душі, починає все яскравіше зринати в пам'яті, чим довше ми живемо на цьому світі. Принаймні це трапалося зі мною. Кажуть, що все велике видно на відстані. Ніколи раніше так чітко і конкретно я не задумувалася над тим, що Федір Степанович Бацура був справжньою легендою і гордістю села Вільховець. Беззаперечний авторитет і шана жителів супроводжували його впродовж усього життя.

Він до нестями любив свою роботу педагога, просто тому що любив і не шукав цьому ніяких пояснень. Рідні, колеги й друзі часто іронізували й дивувалися, дивлячись на цей фанатизм, який іноді межував з абсурдом: як це жити без вихідних, без відпусток і невже ж та школа пропаде без нього.

Невтомний генератор ідей і проектів, природжений експериментатор ніколи не зупинявся на досягнутому. Це стосувалося не тільки його педагогічних новацій та ексклюзивної методики викладання біологічних дисциплін. Він, спираючись на підтримку однодумців, насамперед, керівників навчального закладу, педагогічний і учнівський колектив зумів створити унікальну навчальну базу, яка слугувала і для активізації пізнавальної діяльності учнів на уроках біології, і для виконання ними експериментальних робіт, і для виробничої діяльності та реалізації вирощеної продукції. Це було, як би сказали нині, справжнє багатогалузеве фермерське господарство з різноманітними земельними ділянками, телицею, дендропарком, садом, ягідниками, крільчатником, звірофермою тощо.

Талановита людина, талановита в усьому. Педагог, вчений, художник, радіолюбитель, фотограф, літератор. В усіх цих сферах діяльності він мав вагомні здобутки. Різноманітність граней таланту Федора Степановича вражає. Де тільки можна було знайти стільки часу, енергії й натхнення!

Як би високопарно не звучали мої слова, але я переконана, що для усіх він був - Народний Учитель. Так, з великої букви. Багато його унікальних методів так нікому й не вдалося повторити. Ця неординарність, креативність та нетрадиційні підходи до розв'язання проблем відрізняла його від усіх, а творча фантазія не знала меж. Уроки на природі у «зеленому» класі, робота на ділянках, яка згодом давала можливість побачити результати своїх експериментів, кабінет біології й власноруч виготовлені експонати, теплиця з

пахучими овочами й рідкісними рослинами (диво дивне в ті часи особливо на селі), неповторні лабіринти дендропарку й інтродуценти з багатьох регіонів, оригінальний метод стимулювання навчання – це лише частина його доробку як активіста юннатівського руху, вченого, педагога-новатора.

І ще про одне з його чисельних захоплень. Гортаючи сторінки сімейних альбомів, щоразу натикаюся на світлини, які викликають спомини про незабутні моменти життя і гріють душу. Одразу відчуваю щиру вдячність до людини, яка подарувала мені оцей неоціненний скарб. Ці спогади та емоції ніби повертаються до мене із вічності.

В дуже багатьох вільховецьких родин є фото, виготовлені Федором Степановичем. Деякі з них стали сімейними реліквіями. Напевне, нащадки ніколи й не здогадаються, хто автор цих світлин. Важливішим є те, що надовго збережуться образи людей, будні і свята, якими ми поєднуємося з минулим, створюючи ланцюжок наступності й неперервності подій і поколінь. З роками ці моменти історії ставатимуть все дорожчими і щемнішими.

Своїми талантами Федір Степанович Бацура робив наше життя світлішим, насиченішим і цікавішим. Хочу подякувати Тобі, мій Вчителю за те, що Ти був у моєму житті!

**Оришук (Громніцька) Світлана  
Федорівна, випускниця Вільховецької  
середньої школи 1975 року.**

## **ІСТОРИЯ, ЯКОЇ НЕМАЄ**

Якими ж прекрасними були шкільні роки! В мене залишилися тільки позитивні спогади про нашу школу та її учителів. Сама я народилася в унікальній родині педагогів.

Де ще в окрузі можна було знайти таку сім'ю як наша, в якій виховувалося аж восьмеро дітей, а усі родичі працювали в школі.

Обоє моїх батьків приймали участь у бойових діях на фронтах Другої світової. Признаюсь, що ще не так давно я не дуже переймалася тим, яку життєву дорогу пройшли найближчі люди, які оточували мене з дитинства.

Моя мама викладала історію, і кому б здавалося, як не їй, на схилі віку було написати про нашу родину. Батько був філологом і міг би це навіть художньо оформити. Скажу більше, цього не зробив і не робить ніхто. Якщо бути більш точною, то майже ніхто.

Мені заперечать, що є багато мемуарів. Так, але то краплина в морі для великої європейської країни. А це, на мою думку, так важливо сьогодні, коли наша Україна бореться за свою незалежність, за своє право жити на землі предків, бути унікальним народом, який як раз і має свою неповторну історію.

Історія нашої країни це не лише цифри і дати. Це не тільки війни і революції, а це насамперед люди. Історія України - це історія її міст і сіл, шкіл, лікарень, колгоспів, заводів і фабрик, фермерських господарств. На особливому рахунку самотутня історія родів, сімей, особистостей.

Роздуми привели мене до багатьох риторичних запитань. Ми вчимо історію стародавнього світу, авжеж соромно її не знати, щоб вважати себе освіченими людьми. А те що іноді ми не знаємо імен і прізвищ своїх предків - за це не соромно, за це двійки не поставлять на уроці. Не вивчають нині у школі історію свого села, району чи області, зате багато чого вивчають, як дань моді і колишнім стереотипам.

Ми будуємо вілли і купуємо розкішні автомобілі, але не впорядковуємо могили своїх рідних. Ми маємо час і кошти на все що завгодно, але роками не провідуємо рідні місця й не приводимо на ті ж могили батьків своїх дітей.

Ми пишемо твори про образи, якихось придуманих нереальних постатей, але не пишемо про своє село, сусідів, друзів, рідних, педагогів. Не знати класичні прозові чи поетичні твори визнаних майстрів слова це зле, а

не змогли назвати жодну творчу особистість, яка мешкає в твоєму селі, місті, районі - це звична річ, це нормально. Ми нищимо пам'ятки архітектури, руйнуємо тисячоліттями намолені капища, продаємо чужинцям свої реліквії, яким немає ціни. То хто ми...

Роздуми, роздуми... Нещодавно я була на кладовищі, де поховані мої рідні. Помолилася на могилі батьків Аделі Миколаївни і Федора Івановича.

Згодом підійшла до того місця, де поховані Валентина Іванівна Полякова і її чоловік та мій дядько Адольф Миколайович Комарніцький і віддала їм шану.

Поруч знаходилася могила Ганни Петрівни і Федора Степановича Бацури. Ім'я Федора Степановича носить наша школа. І знову я подумала про наболіле. Якби не старання одного із його учнів Василя Васильовича Климчука, то про цього унікального педагога усі б давно забули. Чому?

Відповідь дуже проста. Я її вже озвучила. Нам простіше любити чужих героїв, ніж вшановувати своїх.

Може наступні покоління будуть мудрішими за нас. Хочеться вірити.

**Півторак (Яремчук) Таїсія  
Павлівна, випускниця Вільховецької  
середньої школи 1969 року та  
Кам'янець-Подільського державного  
педагогічного інституту 1975 року.**

### **«А Я Й НЕ ЗНАЛА...» АБО «ЧИ Є У КУРКИ ЗУБИ?»**

Мені, одній із небагатьох випускників Вільховецької середньої школи, пощастило бути знайомою з Федором Степановичем Бацурою як учителем біології, так і попрацювати у нього лаборанткою біологічного кабінету.

А нещодавно я дізналася взагалі сенсаційну для мене новину. Виявляється, що ми ще були й родичами. Та про все за хронологією подій.

Від нашої оселі до шкільних ділянок - рукою подати. Якось улітку, коли мені ще було років зо сім, моя мати Лукерія Григорівна послала віднести в школу обід старшому брату Валерію. Додому він прийти не міг, бо був на дуже «відповідальній» роботі. Федір Степанович «найняв» його сторожувати ділянки на сезон дозрівання суниці. А обідня пора, то найвідповідальніший момент. Хлопчаки приганяють корів з пасовиська, йдуть купатися на сажавку, а тоді, гайда, на шкільні суниці.

Сторожу, як годиться, посеред плантації зробили невеличкий намет, щоб йому було комфортно і затишно. Я якраз наближалася до цієї споруди, коли із неї вискочив брат і почав голосно кричати: «Федір Степанович! Федір Степанович!». Озирнувшись, помітила, як декілька хлопчачих фігур прудко метнулося в різні боки. Виявляється, що одного імені вчителя було достатньо, щоб хлопців, мов вітром здуло зі шкільної території, яку було довірено охороняти моєму старшому брату.

Як зараз пам'ятаю то «гробову» тишу на уроках в біологічному кабінеті, коли Учитель цікаво й захоплююче розповідав про особливості живої природи, то жваві розмови, коли уроки проходили у формі бесіди. У дискусії на уроці біології брали участь більшість із нас, адже це було цікаво й захоплююче, коли один поперед одного доповнювали розповіді однокласників, обмінювалися знаннями й думками, сперечалися, а в підсумку правота завжди була на стороні того, хто краще знав і розумів те, що стосувалося теми диспуту. Учитель знання оцінював об'єктивно і без невинуватих потурань.

Все спонукало до праці у цьому кабінеті: власноруч виготовлені унаочнення, буйне розмаїття вазонів, а ще справедливе розміщення учнів за партами за рівнем знань. Як же всі старались вивчити матеріал так, щоб

ненароком не потрапити за ту парту «двійчників»! Але одного старання було замало. Треба, щоб до нього додалося ще й везіння.

Одного разу мені таки не пофортунило. Я не дуже впевнено пояснювала процес перетравлювання їжі у птахів і на додаткове пряме запитання Федора Степановича: чи є у курки зуби, ствердно махнула головою. Мабуть, лихий попутав! Він оторопів, не чекаючи від мене такої відповіді. Потім лагідно-лагідно запросив мене до тієї ненависної мені парти у першому ряду, навпроти класної дошки і поряд із учительським столом.

Згодом тривалий час на уроках, чомусь, не помічав моєї активності й не давав можливості виправити оцінку. Можливо то було й не педагогічно, можливо й ні. Бо ж, мабуть, хотів щоб я надалі була обачливішою і розважливішою, коли буду висловлювати свою думку.

Після закінченні школи вирішила рік попрацювати, а потім вступати до вузу. Федір Степанович запропонував мені роботу лаборанта.

«Господарство» у вчителя біології було величеське: багато індивідуальних діляночок, розмаїття квітучих клумб, теплиця, дендрарій, пасіка. Роботи вистачало. Федір Степанович був дуже вимогливий і імпульсивний. Бувало, що попадала під «гарячу» руку і вислуховувала нотації. Іноді несправедливо. Того дня, як я згодом дізналася, Федору Степановичу «насолили» вихованці. Вірніше один із тих, котрий прагнув показати усім свою зверхність, але не у справедливому двобої, а підло й підступно. Відомо, що без води і ні туди, і ні сюди. Біля теплиці була велика ємність, з якої під тиском вода потрапляла у приміщення і напувала тисячі рослин закритого ґрунту.

Федір Степанович щойно замінив гумовий шланг, який геть зносився на новий. А вже на другий день його навмисно порізав на шматки отой «герой». Постраждав водопровід, а за одно і я, що перша попалася на очі.

Таких випадків було небагато. Вчитель швидко відходив і старався чимось підбадьорити: пригощав то солодощами зі шкільного буфету тьоті Анюти, до якого стояли дитячі черги, то фотографуючи на пам'ять.

З Федором Степановичем приходилось пересікатись і в години відпочинку: зустрічі Нового року, на травневих маївках, днях народження. Він завжди був душею компанії, а ще - незмінним фотографом.

Завдяки йому наш сімейний альбом часто поповнювався цікавими світлинами, які зафіксували реальності нашого тогочасного життя і які я й тепер частенько переглядаю, подумки повертаючись в юність.

Нещодавно стало відомо, що він був мені троюрідним братом. А я й не знала. І стало на душі так тепло й приємно та трохи сумно, що не знала про такий подарунок долі.

**Понуркевич (Григорчук) Галина  
Василівна**, *вчителька української мови і  
літератури Київського ліцею, що на  
Львівщині, випускниця Вільховецької  
середньої школи 1975 року, Чернівецького  
державного університету 1980 року.*

## **СПОМИН, ЩО ЛЕДЬ ТОРКНУВСЯ ПАМ'ЯТІ УСТАМИ**

Дзвенить шкільний дзвінок і дає знати учителю, що закінчилася перерва. Починається урок. Заходжу в клас, а там двадцять шість пар оченят, добрих, теплих і довірливих. Але що це діється у моєму серці? Легким помахом крила моє дитинство торкнулося мого серця і понесло мене до рідної школи. Туди, де початок мого життя.

На мить заплющую очі - і, здається, що я уже сиджу на уроці ботаніки, відчуваю на собі гострий погляд улюбленого вчителя - Федора Степановича. Глибокі карі очі допитливо вдивляються в глибину моєї душі. Адже я відмінниця. Тому соромно не відповісти на запитання такого мудрого учителя. Внутрішній вогонь, впевненість у собі висока мета і власний стиль - це те, що робило Федора Степановича улюбленцем серед нас, п'ятикласників.

Він любив природу, жив у гармонії із навколишнім світом. Пригадую його цікаві уроки у «зеленому класі» під старим гіллястим каштаном. Тихенько всівшись на лавочках, ми з цікавістю слухали пояснення вчителя.

Ні перехожі, ні спів пташок, ні безперервний гул машин та тракторів, що доносився з вулиці, - ніщо не могло нас відволікти від цікавої теми уроку.

А ще ділянки... Як же ми працювали там! І кущики смородини висаджували, і навчались щепити троянди, і висівали смужечки зернових. Ретельно грядочку цю обробляли, ще й під шнурочок витоптували стежечку з сусідом, яка нагадує мені сьогоднішні межі між людськими городами.

Надворі ще сніг, а ми, учні, порасємось у шкільній теплиці, а там і розсада, і вазони, і найосновніше - квітують уже тюльпани.

На уроках Федора Степановича була дисципліна і одностайна увага до вчителя та зосередженість учнів. Він був у міру суворий і непоступливий.

У кабінеті, де проходили наші уроки, завжди було зелено. Усе навкруги цвіло. А під ногами учнів ледь-ледь повзала черепаха, ніби підслуховувала наші не зовсім впевнені відповіді. На стелі після нічних мандрів спочивали летючі миші. І це все створювало атмосферу любові до всього живого.

Надзвичайно цікавими були навчальні екскурсії у природу, які проводив нам Федір Степанович. Розквітле поле маків, ромашок, конюшини! І в цьому морі квітів ми слухаємо розповідь учителя про красу нашого Подільського краю, про його багатства та неповторність.

На великих перервах ми любили побігати у парку за школою. Саме в цьому місці було дуже гарно.

Федір Степанович разом зі своїми учнями створив тут чудо. З ранньої весни до пізньої осені на цій шкільній території, створеній ним для навчання, відпочинку і дозвілля учнів, росли декоративні кущі, цвіли дерева і квіти на розкішних клумбах. Гордовиті троянди, пишні півонії та стрункі канни приваблювали всіх односельців. Тут можна було присісти на лавочках, поговорити з однокласниками або однокласницями.

Був Федір Степанович першим, хто прочитав мої дитячі поезії. У них також відчувалась моя любов до тих вільх, що ростуть по наших левадах, до тих лісів, що зеленою стіною обступили наше село.

Пройшли роки. Багато води поніс Дністер у далечінь. Пригадую: осінь, Чернівці. Я йду на зустріч зі своїм улюбленим учителем.

Він хворий. Здається мала би бути безнадія, сум в його очах. Але знову його глибокий проникливий погляд мене запитав: «Ти що не знаєш, що таке діалектика?» Так, знаю, але...

А пізніше Вільховець... Море квітів і людей. Сумний останній березневий день. Мого Учителя не стало - він відійшов у Вічність. Але я його бачу у кожній пелюстці троянди, кожній тичинці ромашки. Пишними квітами і пахучими травами проріс він у моїй душі.



**Смаровоз Олена Василівна,**  
*вчитель біології та хімії*  
*Вільховецької ЗОШ I-III ступенів*  
*імені Федора Степановича Бацури,*  
*Відмінник освіти України,*  
*випускниця Вільховецької середньої*  
*школи 1982 року та Чернівецького*  
*державного університету 1987 року.*

## **ЗЕРНА ПЕДАГОГІЧНОЇ МАЙСТЕРНОСТІ ПЕДАГОГА-НОВАТОРА, ЩО ПРОРОСТАЮТЬ У ТВОРЧОСТІ СУЧАСНИХ ОСВІТЯН**

Весна доторкнулася крон дерев шкільного парку і пробудила їх від зимового сну. Шумлять могутні віти, нашіптуючи спогади про людину, яка подарувала їм життя. Маленькими прутиками їх приніс сюди і дав їм життя багато років тому вчитель біології Федір Степанович Бацура. Дбайливі руки Учителя та його учнів і юннатів плекали, ретельно доглядали зелений острів краси в школі впродовж десятиліть. Скільки прекрасних і незабутніх моментів пам'ятають ці величні дерева. Вони були свідками уроків на природі, щорічних «перших» та «останніх» дзвоників і урочистих вручень атестатів випускникам школи, їх заворожували дитячі голоси на різноманітних урочистих заходах у так званому «зеленому класі». Ці зелені красені природи - живі літописці минулого Вільховецької школи...

Бог наділив Федора Степановича талантом створювати красу, бути творцем вічного. Його учні та односельчани ще й досі пам'ятають трояндову алею, яка мозаїкою барв заворожувала кожного, оазис зелені у шкільній теплиці, екзотичний для того часу ягідник, котрий щедро віддячував за догляд урожаєм. Справжнім дивом були дослідницько-експериментальні ділянки. Вони розкривали перед дітьми світ нового, пізнавального, цікавого.

Спливло нестримною рікою багато років з того часу, коли Федір Степанович з ентузіазмом новатора й глибоким знанням та розумінням своєї справи за вчительським столом і на шкільній землі, майстерно творив з нас майбутніх господарів рідного краю і фахівців різних галузей народного господарства, але педагогічний досвід вчителя-новатора сільського вчителя біології з Хмельниччини продовжує жити й сьогодні і знаходить своє втілення в технології навчально-виховного процесу сучасності.

Він увійшов у історію нашої національної освіти як педагог-новатор, науковий кореспондент НДІ педагогіки Української РСР, ентузіаст юннатівського руху в Україні та СРСР в 30-70-х роках ХХ ст. Його досвід

педагогічної роботи у поєднанні з науковою діяльністю широко пропагувався педагогічною пресою і освітянським керівництвом на Хмельниччині в Україні та на всесоюзному рівні протягом багатьох років. Він був нагороджений освітянською медаллю імені А. С. Макаренка. За видатну діяльність в розвитку народної освіти Президія Верховної Ради УРСР в 1956 році присвоїла Ф.С. Бацурі звання Заслуженого вчителя школи Української РСР. А в 1960 році Указом Президії Верховної Ради СРСР він був удостоєний найвищої у той час державної відзнаки - ордена Леніна.

Федір Степанович був педагогом-новатором, який сповідував комплексний підхід у навчанні і вихованні дітей. Будучи гармонійно розвинутим, посилено займаючись самоосвітою, творчо застосовуючи спадщину відомих педагогів, він створив власну ексклюзивну модель вивчення учнями біології та трудового навчання й виховання в сільській середній школі, основні елементи якої збереглися у школі та продовжують використовуватися педагогами.

Суть її полягає у різноманітні форм викладання матеріалу на уроках для активізації пізнавальної діяльності, використанні чисельної наочності, виготовленої власноруч та разом з учнями, запровадженні рейтингового методу оцінювання знань під час уроку й системи бонусів за позакласну роботу, раціональному поєднанні дитячої розумової і фізичної праці на уроках біології та шкільних навчально-дослідних ділянках в т. ч. і в умовах сільськогосподарського виробництва, створенні педагогами умов для практичної самостійної діяльності учнів та використанні комплексу додаткових заходів для засвоєння набутого знання, практичних навичок і умінь в урочний та позаурочний час.

Значне місце відводилося й самооцінюванню та усвідомленню кожним учнем реального рівня своїх знань. Він прагнув, щоб усі учні намагались об'єктивно оцінювати свої результати праці й успіхи за урок та період роботи на дослідних ділянках. Федір Степанович був дуже винахідливий і завжди знаходив багато різноманітних та радикальних методів педагогічного впливу й дієвих моральних стимулів, які використовував для засвоєння знань і покращення успішності своїх учнів та досягнення ефективності їх трудового виховання.

Кожного п'ятикласника Федір Степанович наділяв персональною земельною ділянкою, на якій той щорічно, аж до закінчення школи, висаджував та ретельно доглядав різні рослини, під пильним керівництвом наставника досліджував і експериментував та привчався до сумлінної землеробської праці.

Уся площа шкільної навчально-дослідної ділянки була завжди у відмінному стані, адже він домагався, щоб юні землероби завжди сумлінно

працювали на землі, старалися доглядати кожену рослину і збирали гарний урожай. Будь-які прояви ледарства деяких учнів негайно «лікувались» або грізним поглядом, або переконливим суворим або дотепним словом Федора Степановича, що закарбовувалось у їхній юній пам'яті на все життя. У нього було цілковите взаєморозуміння зі школярами і їх батьками, адже ті дуже добре його знали ще зі свого дитинства, мали до нього велику повагу, довір'я і в усій його творчій педагогічній діяльності завжди підтримували.

На пришкольній території в дендропарку діти вчилися елементам ландшафтного дизайну і займалися інтродукцією рослин. Виробнича практика учнів продовжувалася на полях і тваринницьких фермах місцевого сільгоспідприємства - колгоспу імені С.М. Кірова.

Під час існування цього базового господарства учні допомагали здійснювати видову прополку пшениці, збирати врожай картоплі, цукрового буряка тощо. Під час роботи вони поглиблювали знання з агротехніки, ознайомилися з новими технологіями вирощування рослин.

Цікаву і змістовну дослідницьку роботу організовували юні натуралісти на полях свого трудового об'єднання та на шкільних навчально-дослідних ділянках, де ними вирощувались нові сорти, з'ясовувались оптимальні строки сівби, вплив добрив на врожай рослин, визначалась продуктивність овочевих і злакових рослин у місцевих умовах.

Зміна форм господарювання призвела до розпаду великої частини сільськогосподарських підприємств, в тому числі і Вільховецького колгоспу-мільйонера, що істотно позначилося на самому селі та його школі.

Однак, варто відмітити той факт, що значна частина наших випускників школи не зрадили хліборобській справі, вони працюють на землі. Більше трьох десятків із них за останні роки залишилися жити й працювати у Вільхівці і разом зі своїми сім'ями придбали трактори, сільськогосподарську техніку та успішно ведуть індивідуальні чи фермерські господарства, вирощують сільськогосподарську продукцію.

В 2013 році Вільховецькій ЗОШ I-III ступенів присвоєно ім'я видатного педагога. Вчителі та учні школи продовжують славні традиції екологічного та трудового виховання, котрі започаткував ще Федір Степанович.

Свідченням цьому є участь у різноманітних еколого-натуралістичних конкурсах та в конкурсах-захистах робіт Малої академії наук, у всеукраїнських зльотах аграрних об'єднань.

У вересні 2017 року юні аграрії з Вільховецької ЗОШ I-III ступенів ім. Ф. С. Бацури презентували юннатів Хмельниччини на XI Всеукраїнському зльоті учнівських трудових аграрних об'єднань освітніх закладів.

Команду юних аграріїв Вільховецької ЗОШ I-III ступенів ім. Ф.С.Бацури, яка гідно представила у Запоріжжі учнівські трудові аграрні об'єднання Хмельниччини, відзначено Дипломом III ступеню та Грамотою



Зльоту. Диплом також отримала дев'ятикласниця Людмила Галаш за підсумками її індивідуальної участі у конкурсі-захисті науково-дослідницьких робіт. Крім цього, усі юні члени команди отримали цінні подарунки від організаторів заходу.

11-13 вересня 2018 року наша учнівська команда брала участь у XII Всеукраїнському зльоті учнівських виробничих бригад, трудових аграрних об'єднань і трудових загонів, що проходив у місті Тернополі. Під час Зльоту відбулися педагогічні читання «Компетентнісний підхід в роботі учнівських аграрних об'єднань та їх роль у допрофесійній орієнтації школярів», де моя доповідь базувалася на прикладах досвіду роботи нашої школи «Роль трудового виховання у особистості учня».

А учениця 10 класу Людмила Галаш захищала на цьому Зльоті свою учнівську науково-дослідницьку роботу на тему «Лікувальні властивості продуктів бджільництва».

У червні 2019 року делегація юннатів нашої школи представляла Хмельниччину на Всеукраїнському зльоті учнівських екологічних парламентів, який проводився на базі Національного еколого-натуралістичного центру учнівської молоді в місті Києві.

07-09 жовтня цього ж року команда учнів нашої школи була учасником Всеукраїнського зльоту учнівських виробничих бригад, трудових аграрних об'єднань, який відбувся у місті Львові.

На базі Львівського обласного центру еколого-натуралістичної творчості учнівської молоді одночасно зі Зльотом проходили педагогічні читання на тему «Формування підприємницької компетентності в умовах закладів загальної середньої та позашкільної освіти», під час яких я презентувала і свою доповідь на тему «Формування екологічної компетентності учнів».



У 2021 та 2022 роках вільховецькі учні Шевчук Катерина (11 клас), Григораш Максим та Ковальчук Михайло (9 клас) брали участь у Всеукраїнському еколого-натуралістичному конкурсі «Україна - сад» презентуючи роботи «Роль підрізки дерев на якість і кількість урожаю» та «Вибір і щеплення кращого сорту яблук для шкільного саду».

На базі нашої школи в 2018 році відбувся регіональний семінар вчителів біології та хімії Новоушиччини на тему «Компетентнісний підхід до реалізації екологічного виховання на уроках хімії і біології та в позаурочний час», під час якого я проводила відкритий урок і презентувала власні напрацювання за цією темою в процесі цього уроку та на засіданні круглого столу семінару.

У нас є гарна шкільна традиція: щороку випускний клас садить алеї дерев та кущів. Так на території школи були посаджені і нині зростають алеї беріз, хвойних, оцтового дерева, жасмину, бузку, що її істотно озеленило.

У школі діє екологічний гурток «Дивосвіт». Екологічне виховання - спосіб впливу на почуття людей. їх свідомість, погляди і уявлення, бо, як зазначав В. О. Сухомлинський: «У дитини, яка вихована в умовах дефіциту спілкування з природою, розвивається емоційна глухота, агресивність у ставленні як до людей, так і до об'єктів природи».

Сучасні екологічні проблеми можна розв'язати спільними зусиллями. Потік екологічної інформації повинен не лякати, а спонукати до дії.

Сьогодні головне завдання вчителя біології підвести учнів до правильної оцінки теперішнього екологічного становища природного середовища, до розуміння необхідності бережливого й економного ставлення до ресурсів природи. Метою екологічного виховання, на мою думку, є формування в особистості екологічної свідомості і мислення. Передумова для цього - екологічні знання, наслідок - екологічний світогляд.

Екологічну свідомість, як моральну категорію, потрібно виховувати у дітей з раннього дитинства. Універсальним методом формування екологічної культури в сучасних умовах освітнього простору є метод проєктів.

Робота над проєктом, на мою думку, підвищує інтерес до науки, поглиблює знання, спонукає до пошуку в дослідницькій роботі, залучає комп'ютерні технології, інтегрує в собі проблемний підхід, групову, дослідну, презентативну, пошукову форми роботи. Проєкт спонукає учня виявити свої інтелектуальні здібності, моральні і комунікабельні якості, продемонструвати рівень оволодіння знаннями й загальнонавчальними вміннями, здатність до самоосвіти й самоорганізації. Девізом проєктної діяльності моїх школярів є «Знайди проблему і розв'яжи її». Учні залучаються до самостійного прийняття рішень і виконання роботи над проєктом. Це дає їм впевненість у собі, це - засіб розвитку їх творчих здібностей. Проєктна технологія важлива у роботі з обдарованими дітьми.

Творча діяльність вихованця - вища форма активної самостійної навчальної діяльності. Як засіб формування творчого креативного мислення особистості вихованців я використовую інноваційні технології. де увага переноситься на процес набуття школярами знань, умінь, навичок, життєвого досвіду, які трансформуються в компетенції, тобто змінюються потреби у навчанні й зацікавленості, формується нова якість - навчання стає життєвою цінністю. На своїх заняттях я використовую не лише проєктні технології, але й технології розвивального навчання, інформаційні технології. Таких підхід навчання, на мою думку, залучає дитину до процесу самостійної, пошукової, дослідницької діяльності, що свідомо сприймається як особиста мета.

Декілька років поспіль разом з вихованцями гуртка я проводжу геоботанічні дослідження (вивчення видового складу рослинності) села

Вільховець, де діти вже навчилися самостійно закладати пробні майданчики для ведення своїх спостережень.

Під час таких досліджень ми знайшли поляну рідкісних первоцвітів, виміряли їх розміри та занесли в щоденник спостережень час цвітіння рослин, створили літературно-природничий календар, в якому є каталог рослин-первоцвітів села Вільховець. Традиційним для місцевих школярів є сезонні рейди до лісових насаджень.

Сміття довкола нас - ще одна болюча проблема людства, яка стосується й жителів нашого села. Та шляхи вирішення цієї проблеми вихованці екологічного гуртка вже знають. Вони змогли залучити до прибирання довкілля всю шкільну спільноту, ніхто не залишився осторонь. Самостійно школярі зібрали на вулицях Вільхівця мішки сміття і пластику, що дало змогу привернути увагу жителів села до несанкціонованих сміттєзвалищ, звернулись до старости громади щодо необхідності встановлення в селі баків для сортування сміття, випустили інформаційні листівки про повторне використання пластику.

Щоб зменшити забруднення довкілля, гуртківці щороку насаджують алеї різних видів дерев.

Ще одна з екологічних проблем - це проблема чистої води, якою переймаються мої вихованці. Так першочерговою і необхідною життєвою компетентністю вважаю вміння дітей визначати якість питної води за органолептичними показниками (колір, запах, прозорість), якою вони вже володіють, адже це важливо для їхнього здоров'я.

Для формування ключових компетенцій (вивчати, шукати, думати, співпрацювати, братися за справу) одним із засобів, який я використовую в роботі, є випуск просвітницької літератури (буклетів, листівок, робіт МАН). Підготовка такого матеріалу вимагає тривалого часу для підбору відповідної інформації з обраної тематики, виокремлення головного, володіння певним рівнем комп'ютерних технологій, естетичне оформлення кінцевого продукту. На допомогу стають знання, вміння та навички, отримані на уроках інформатики, української мови та літератури.

Вільховецькі школярі випустили різноманітні за тематикою листівки, буклети, наприклад «Компостування - безпечний метод утилізації листя»; «Люба дитино! Врятуй - нагодуй голодну пташку в зимову годину»; «Практичні екологічні поради» та ін. Особливо актуальним в наш час стало формування у молоді здоров'язберігаючої компетентності, позитивної мотивації до ведення здорового способу життя, змінити і зруйнувати негативні форми у поведінці дітей для збереження власного здоров'я.

Основним завданням сучасної школи - випускати зі своїх стін особистостей, орієнтуючись на модель соціально успішної людини, яка знайде себе у цьому житті завдяки отриманим під час навчання знанням, умінням і навичкам. А як досягти цього, кожен педагог вирішує для себе сам.

Наша школа з 2013 року носить ім'я Федора Степановича Бацури педагога-, новатора, ентузіаста юннатівського руху в Україні та СРСР у 30-70-х роках. Тому весь педагогічний колектив, особливо вчителі природничого циклу в практиці своєї роботи використовують елементи його досвіду та методики, які тісно пов'язані з екологічною та природоохоронною діяльністю.

Вагому допомогі в цьому напрямку роботи з учнями нашому закладу та іншим закладам освіти колишнього Новоушицького району надавав Хмельницький ОЕНЦУМ. На базі нашої школи організовано діяльність екологічних гуртків, надано допомогі в оформленні кабінету хімії та біології, забезпечено школу й відповідною літературою, яку вчителі використовують на уроках, годинах класного керівника та позакласних екологічних заходах.

Вільховецькі учні є членами Малої академії наук та учасниками її конкурсів-захистів.

Досить часто працюють над темами екологічного спрямування:

- дослідження якості продуктів харчування;
- хімічні властивості миючих засобів;
- лікувальні властивості продуктів бджільництва.

Зі своїми напрацюваннями по темі «Лікувальні властивості продуктів бджільництва» учениця 8 класу Людмила Галаш брала участь у обласній науково-практичній конференції юннатів в 2017 році, яка проходила на базі Хмельницького ОЕНЦУМ.

У школі працює творча група вчителів природничого циклу, яка планує і проводить теоретичні та практичні заходи екологічного спрямування.

У Вільховецькій, як і в кожній ЗОШ I-III ступенів Новоушиччини, щорічно діють екологічні табори, проводяться збори юннатів.

До творчої групи вчителів району входять вчителі хімії, біології та географії, яких очолює методист відділу освіти, молоді та спорту Новоушицької селищної ради Савлюк Н.І. Під її керівництвом проводяться засідання, круглі столи, конференції, майстер-класи, де обговорюються екологічні проблеми району та презентуються книги, що стали результатом проведення нашими освітянами проектної роботи з участю учнів: «Ріки Новоушиччини», «Джерела Новоушиччини», «Парки Новоушиччини», «Екологічний календар» тощо.



Також у обласній електронній газеті Хмельницького обласного інституту післядипломної педагогічної освіти «Майбуття» неодноразово публікувалися інформаційні матеріали про діяльність Вільховецької ЗОШ І-ІІІ ступенів імені Федора Степановича Бацури і здобутки на ниві освіти її педагогів, успіхи школярів та юннатів, також була опублікована й моя тематична стаття «Екологічне виховання на уроках хімії».

Враховуючи те, що головне завдання сучасної системи освіти - створення умов для якісної освіти, формування життєвих компетентностей учнів, сприяння розвитку соціально адаптованої особистості, значну увагу на уроках біології та хімії я приділяю вихованню особистості, її здатності самоаналізуватися, самовизначатися.

Екологічне виховання сприяє поглибленню й розширенню обсягу знань учнів із хімії та біології, формуванню їх екологічної свідомості, вдосконалення навичок із теоретичної і практичної хімії, підвищенню пізнавальної активної та зацікавленості учнів.

Наша школа з гордістю й почуттям особливої відповідальності уже десять років носить ім'я знаменитого педагога-натураліста Ф.С. Бацури та підтверджує педагогічною діяльністю вчителів актуальність його індивідуальних форм та методів роботи, які й нині сприяють трудовому, екологічному, національному вихованню учнів, залученню їх до природоохоронної, експериментальної, дослідницької діяльності.

Застосовуючи засоби еколого-натуралістичної творчості, наш заклад освіти також забезпечує реалізацію завдань національно-патріотичного виховання учнів.

Доброго вчителя не забувають, по ньому звіряють своє життя, він стає ідеалом добра і справедливості для своїх учнів. Саме таким залишається у пам'яті багатьох поколінь жителів Вільхівця наш односельчанин і колега Ф.С. Бацура, про якого ми згадуємо з почуттям глибокої поваги і пишаємося тим, що наша школа має особливу честь носити його ім'я.

**Сорохманюк Олеся Іванівна,**  
*вчителька біології Шманьківської  
загальноосвітньої школи I-II  
ступенів Чортківського району на  
Тернопільщині, закінчила  
біологічний факультет  
Чернівецького національного  
університету у 2006 році.*

## НАЗАД У МАЙБУТНЄ

В сучасній школі форми і методи викладання біологічних дисциплін і навчально-матеріальна база з біології разюче відрізняються від того, що було у середині минулого століття [1-3]. В цьому я переконалася, беручи участь у підготовці матеріалів для конференції «Федір Степанович Бацура - відомий подільський педагог-новатор, видатна постать національної освіти України середини ХХ століття», присвяченій 110-й річниці з дня його народження.

Після ознайомлення з публікаціями про його науково-педагогічну діяльність, працями самого Федора Степановича, я остаточно переконалася в тому, що ті новації, які сповідували педагоги-ентузіасты минулого, щодо активізації пізнавальної активності учнів на уроках біології, тодішні інтерактивні методи навчання, зв'язок теорії з практикою значною мірою можна адаптувати до нинішніх реалій та використовувати у педагогічній практиці. Актуальність ідеї Федора Степановича про те, що освіта в цілому й біологічна зокрема тісно пов'язана з конкретним історичним періодом і має динамічно змінюватися у залежності від суспільних запитів, яскраво підтвердив нинішній міністр освіти і науки Оксен Лісовий. Очільник міністерства звернув особливу увагу на те, що нині наша країна вкрай потребує випускників мережі професійно-технічної освіти і акцент у закладах загальної середньої освіти має бути зміщений саме в бік давно забутої ідеї про зв'язок школи з життям.

Скажу відверто, що це завдання не з легких, адже багато сучасних батьків бачить своїх чад не на виробництві, а на естрадній сцені, в сфері ІТ-технологій і «швидких» грошей чи сподіваються на їх легкі заробітки за кордоном тощо. Праця, яка потребує фізичних зусиль, невиправдано втратила пріоритетність в батьківських і юних очах. Тому сьогодні батьки прагнуть будь-якою ціною допомогти дітям здобути документ про вищу освіту, що нібито підтвердить їх високий інтелектуальний рівень і потенціал та допоможе кар'єрному росту. За такого підходу питання про те, хто

працюватиме в різних сферах виробництва та обслуговування або стане на захист нашої держави, дуже швидко може із риторичного перерости у фатальне...

Отож в теперішній час не так просто навіть сільських дітей прилучати до навчальної праці, спонукати їх до фізичних навантажень. Разом з тим, за підтримки батьків, мені все частіше вдається це робити. Учні доглядають за шкільними клумбами, беручи активну участь у цьому процесі від самого початку робіт. Разом з учителем вони обговорюють дизайн, видовий склад рослин, строки посіву насіння і висадки розсади, обробляють ґрунт, висівають та висаджують квіти. Впродовж періоду вегетації рослин учні доглядають за ними, спостерігаючи всі фази росту, ведуть фенологічні спостереження та таким чином закріплюють набуті теоретичні знання. Восени збираємо насіння та плануємо роботу на наступний рік.

У нашій школі сформований загін охоронців природи «Еколог». У позаурочний час природоохоронці очищують від сміття береги річки Нічлава, її притоки й невеликі джерела. Знання, засвоєні на уроках біології, про важливість збереження видового складу довкілля, про шкоду для нього побутових відходів, члени загону поширюють у бесідах з односельцями й однолітками, розповідають про важливість збереження первоцвітів, рідкісних рослин, збору та сортуванню сміття тощо. Юні екологи нашої школи беруть активну участь в різноманітних конкурсах з природоохоронної роботи. У 2021 році вони стали переможцями обласного етапу Всеукраїнського конкурсу «Земля - наш спільний дім».

Ще однією формою роботи, де використовується навчальна праця, є догляд за окремими природними й історико-краєзнавчими локаціями. Ми називаємо їх нашими екологічними постами. Один із них знаходиться неподалік школи. Це меморіальний комплекс Степана Миколайовича Чарнецького, який народився у Шманьківцях. Він є автором всесвітньовідомого гімну українських січових стрільців «Ой у лузі червона калина», який набув колосальної міжнародної популярності останнім часом. Впродовж року діти озеленюють територію меморіалу, доглядають за квітниками, створюють оригінальні квіткові композиції.

На західних землях України з особливою повагою ставляться до капличок і хрестів, встановлених на роздоріжжях, біля храмів, в окремих дворах. Я постійно наголошую своїм вихованцям про важливість збереження вікових традицій й утримання в належному порядку цих духовних символів. Як правило, біля них оформлюють квітники, висаджують дерева й кущі. Тут діти працюють разом з дорослими. Учні нашої школи беруть участь у догляді за майже двома десятками таких об'єктів.

Більше десяти років на водоймі, що знаходиться в селі Шманьківчики, зимують лебедині сім'ї. Тут діє ще один наш екологічний пост. Учні підгодовують птахів у зимовий час, ведуть спостереження за ними й публікують в соціальних мережах відповідні фото- і відеоматеріали.

В цьому селі знаходиться Колиндянське лісництво, в якому є розсадник інтродукованих рослин. Цієї весни, вивчаючи з учнями голонасінні і покритонасінні рослини, ми вирушили на екскурсію у розсадник разом із Бацурою Ганною Василівною, кандидатом біологічних наук, доцентом кафедри ботаніки та охорони природи біологічного факультету Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича. Вона розповіла багато цікавого юним природоохоронцям про особливості і значення інтродукованих видів рослин. Загалом, вдалося визначити такі інтродуценти як: горіх маньчжурський (*Juglans mandshurica Maxim.*), модрина японська (*Larix kaempferi*), айва японська або Хеномелес (*Chaenomeles L.*), різні форми туї західної (*Thuja occidentalis*), які особливо поширені в озелененні, та інші. На черзі в нас ще одна, на цей раз навчально-дослідна робота, з визначення видового складу трав'янистих рослин околиці села Шманьківці з метою виявлення рідкісних і зникаючих видів.

На недавньому засіданні загону юних екологів було внесено на розгляд проект під назвою «Алея героїв», який є дуже актуальним на даний час. Він передбачає посадку в межах окремих населених пунктів деревних екзотів, наприклад туї, біоти, кипарисовиків та інших. Кількість цих гарних вічнозелених красенів має відповідати чисельності жителів села, які воюють з ненависним ворогом. Крім того, у нашому селі є пам'ятник воїнам, полеглим у Другій світовій війні. Він знаходиться у сквері, що потребує оновлення. В межах населеного пункту є ще й дендропарк, висаджений попередніми поколіннями наших односельчан. За ним також потрібен ретельний догляд і поповнення сучасними садово-парковими елементами. Звичайно, ці наші задумки ще потребують узгодження та фінансової допомоги від керівництва села й територіальної громади. Ми впевнені, що вони варті уваги і сприяння місцевих органів влади щодо їх реалізації.

Останнім часом на уроках біології я використовую напрацювання Федора Степановича Бацури щодо домашніх завдань, які мають практичний характер, а не обмежуються вивченням матеріалу з підручника. Діти ведуть спостереження за ростом і розвитком різних видів рослин, закладають різноманітні досліди, наприклад вивчають схожість насіння, розвиток проростків дводольних або формування кореневої системи у живців деревних рослин тощо. Таким чином школярі набувають практичний досвід, який сприяє кращому засвоєнню програмового матеріалу і є одним із

інтерактивних методів навчання. Крім того, практичні домашні завдання в майбутньому стануть основою для креативного запровадження такої форми уроку як бесіда [4,5].

Другим таким методом, запозиченим мною із педагогічної спадщини Федора Степановича Бацури, є самооцінювання знань і навичок. На початку уроку в окремому журналі учні власноруч виставляють оцінку, яка на їх думку відповідає рівню знань з даної теми за 12-бальною шкалою. Впродовж уроку я виставляю за відповіді і активність на уроці свої оцінки, а згодом, в кінці заняття, ми порівнюємо виставлені бали. Якщо оцінки співпадають або моя вища ніж учня, то вношу їх у журнал успішності. Ця методика дуже подобається учням, а ще вона активізує мотиваційну складову щодо підготовки до уроку [6].

Аналізуючи відому мені педагогічну спадщину Федора Степановича Бацури, роблю висновок, що для сучасної біологічної освіти важливі не тільки теперішні інноваційні технології, але й перевірені часом напрацювання видатних вчителів-біологів минулого, які сміливо можна використовувати в навчально-виховному процесі.

#### ЛІТЕРАТУРА:

1. Активні форми і методи навчання біології. / Укл. К. М. Задорожний. Х.: Основа, 2008. - 125 с.
2. Дослідницька робота школярів з біології. / За заг. ред. С.М. Панченка, Л.В. Тихоненко. - Суми: ВТД «Універсальна книга». 2008. - 368 с.
3. Розвиток інтелекту та пізнавальної діяльності учнів на уроках біології. Навчально-методичний посібник. / Укл. К. М. Задорожний, Х.: Основа, 2009. - 110 с.
4. Бацура Ф.С. Активізація навчального процесу на уроках біології. З досвіду роботи вчителів шкіл області. Хмельницький, 1960 р., с. 53-66.
5. Бацура Ф.С. Метод бесіди як засіб активізації пізнавальної діяльності учнів на уроках ботаніки. - Київ: «Радянська школа», 1964 р., - 65 с. іл.
6. «Бацура Федір Степанович». Інформаційно-біографічний фотоальбом. - Хмельницький, ТзОВ «Поліграфіст», 2013. – 43 с. іл.  
([https://drive.google.com/file/d/0B6nl\\_pqnfGQQTNhXzZGcTB2MTg/view?resourcekey=0-5UpRj94p7iCARCAxkeVIKw](https://drive.google.com/file/d/0B6nl_pqnfGQQTNhXzZGcTB2MTg/view?resourcekey=0-5UpRj94p7iCARCAxkeVIKw))

**Удра Петро Григорович,**  
*випускник Вільховецької середньої  
школи 1967 року, закінчив  
Українську сільськогосподарську  
академію (місто Київ) в 1976 році.*

## **ТАЛАНТИ СЕРЕД НАС**

Навчання в середніх класах мені запам'яталося насамперед тим, що предметів було набагато більше, ніж в молодшій школі, і кожний з них викладав інший учитель. Крім того, в школі на той час була ще й кабінетна форма навчання. Наприклад, на урок ботаніки чи зоології треба було йти в інший корпус, бо там знаходився біологічний кабінет. В ньому учні сиділи за столами, а не за партами, що, як мені сьогодні видається, робило нас значно дорослішими. У кабінеті мені насамперед сподобалися експонати: законсервовані плоди та пташині опудала. Яблука, груші, сливи були дуже яскравими та привабливими, наче щойно зірвані з дерева. В одному з кутків на гіллі сидів птах і виглядав ніби живий. На заняттях в цьому кабінеті я завжди знаходив якусь мить, щоб помилуватися цими та іншими цікавими речами.

Уже перші уроки вчителя біології Федора Степановича Бацури були незвичайними. Окремі з них проводилися у «зеленому» класі» під розлогим каштаном. Красень ріс у південній частині парку і з вікон біологічного кабінету було добре видно його розлогі гілки такі різні у кожному пору року. Вони то виблискували смарагдовими весняними бруньками, то мерехтіли дрібненькими фігурними листочками, то вкривалися розкішними біло-рожевими свічкам суцвіть, а згодом рясніли колючими кульками плодів, колір яких усі називають каштановим. Зауважу, що цей кабінет знаходився у корпусі, який звався попівським двором (домом). В дореволюційний час його власником був протоієрей (в 1860-1892 роках) Адріан Беднарівський. Попівський маєток згодом перейшов у спадок його сину, також священику (в 1892-1920 роках), Леоніду Беднарівському. Обидва нині покояться біля Вільховецької церкви Святої Параскеви-П'ятниці.

Крім попівського дому діти навчалися у так званій хаті дяка та шкільному будинку, збудованому на початку ХХ століття, який називали «народною школою». Класи учнів початкової школи знаходилися у восьми пристосованих для занять старих будівлях у різних кутках села.

Щодо парку, то його наприкінці 40-х - початку 50-х років, під орудою Федора Степановича, закладали учні школи, які переважно народилися перед самим початком Другої світової війни.

Площа дендропарку складала пів гектара. Через дендрарій пролягали доріжки. У місцях їх перетину знаходилися клумби. Поруч з ними були лавочки, де залюбки відпочивали школярі та педагоги й милувалися одним з найкращих і найдосконаліших витворів природи - квітами. Щойно лунав дзвінок на перерву, як із гамірливих класів на ще галасливіші спортивні майданчики через парк неслася юрба хлопчиків та дівчаток. Бігати було кому, а в дітей енергії вистачало! В той час у школі навчалось понад пів тисячі учнів. Гамір у школі було чутно на все село. Були серед школярів і ті, кого мало цікавили спортивні баталії. Вони надавали перевагу спокійному й розміреному відпочинку: прогулювалися парком і сиділи на лавочках. Уже з ранніх літ діти мали можливість любитися довкіллям, бачити світ у всіх його барвах та принадах і прагнули бережливо ставитися до живої природи. До цього їх спонукали уроки, бесіди та екскурсії, які проводив учитель біології Бацура Федір Степанович.

Матеріал на уроках він подавав яскраво, прагнучи донести його до кожного з нас у найбільш доступній формі. Наведу такі приклади. Щоб пояснити роль компонентів повітря в життєдіяльності рослин він умовно школярів розділяв на три групи. Перша, найбільша, символізувала собою азот, значно менша - кисень і зовсім невеличка - вуглекислий газ. Далі, запалюючи сірника, пояснював роль кисню, бо тільки той підтримує горіння, або, підійшовши до найменшої групи, розповідав про значення вуглекислого газу для рослинних організмів.

Прошло шістдесят два роки, а я чітко уявляю постать Федора Степановича з крейдою в руках біля дошки. На прикладі амеби він пояснював будову клітин. Я вірив словам, але однаково в голові було дещо туманно... Та в учителя, як правило, були й інші додаткові методи пояснень. На лабораторному столі стояв біологічний мікроскоп (і це в сільській школі у далекому 1961 році), дивлячись в який, у лусочці цибулини можна було розглянути у всіх деталях компоненти клітини: ядро, протоплазму, клітинну стінку. Так я вперше познайомився з мікроскопом та його можливостями.

Оцінка завжди є оцінкою. Серед педагогів немає єдності в який спосіб і за якими критеріями оцінювати успішність вихованців. Можливо, що єдиного підходу так ніколи й не вдасться досягти. З розвитком суспільства та педагогічної науки ці дискусії будуть продовжуватися. Це я до того, що талановитий педагог Федір Степанович Бацура, який завжди був у пошуку, в свій час також не залишив поза увагою таку проблему, як оцінювання знань.

Тут його підходи були нетрадиційними. Він, наприклад, запровадив такі методики як самооцінка і рейтингова оцінка знань.

У класі перед початком уроку в окрему відомість кожен учень сам особисто виставляв собі оцінку, яка, на його думку, відповідає рівню його знань на даний момент. Це спонукало школярів як до самостійності, так і до особистої відповідальності за свої дії. Час від часу, шляхом опитування вчитель перевіряв знання кожного учня і ставив відповідний бал. Ця оцінка мала наскрізний характер і стосувалася усіх попередніх, виставлених самим учнем. Якщо оцінка вчителя була вищою або бали вчителя й учня співпадали, то самооцінювання зараховували. Коли оціночний бал учителя був нижчим - не зараховували.

На мою думку, така система оцінювання мала як позитивні моменти, про які йшлося вище, так і недоліки. Сором'язливі, боязливі та невпевнені в собі діти часто занижували оцінку й опинялися в невігідному становищі, що учитель категорично не схвалював. Були й інші недоліки.

Федір Степанович і сам бачив недосконалість цієї системи оцінювання знань, тому невдовзі замінив її іншою - рейтинговою системою успішності. Суть її полягала в тому, що ряди столів у кабінеті біології відповідали оцінці: перший - одиниця, другий - двійка і так далі. За такої системи рівень знань оцінював лише учитель. Можливо, ідея полягала у тому, що учневі соромно було знаходитися цілий урок за столом в рядах, які символізували негативні оцінки.

Хочу зауважити, що в світі немає навчальних закладів, де вчать виключно відмінники. Звичайно, один чи декілька предметів можна вивчити і розуміти дуже добре, а окремі знати слабше або й зовсім не розуміти, як, наприклад, ту ж математику. В школі можна надавати перевагу якомусь одному предмету за рахунок інших. Та чи це вихід? Питання риторичне. Світ широкий і я переконаний, що більшість нинішніх школярів має різноманітні позитивні нахили й здібності тож обов'язково проявить себе в різних сферах, знайшовши своє місце в житті. Шкільні оцінки - це не найголовніше.

Та повернімося до спогадів про доробки Федора Степановича Бацури у Вільховецькій середній школи середини минулого століття. Переді мною одна за одною пропливають картини того часу. Ось красуні-ялинки, які віддавна (восьмий десяток літ) милують око жителів села, бо посаджені вони руками учнів, які народилися одразу після звільнення нашого краю від фашистів. А онде була шкільна пасіка, що налічувала з добрий десяток вуликів. В південно-східній частині шкільної території знаходився огорожений металеву сіткою став. Там у дерев'яних будиночках мешкали дуже цікаві тваринки - нутрії. Поруч жили водоплавні птахи.



Пригадую й те, як наш вчитель прагнув поєднувати теорію з практикою, вчити нас конкретних справ та навичок, які знадобляться у дорослому житті. На вирощеній із зернятка дичці ми прищеплювали різні сорти яблунь і груш, на кущі шипшини окулювали троянди.

Влітку 1966 року старшокласники та вчителі нашої школи між двома корпусами проклали доріжку з твердим покриттям. Для того, щоб озеленити територію, яка прилягала до сільської дороги, висадили хризантеми різних сортів та кущі троянд, серед яких було і два кущики окульовані мною власноруч. Щоразу йдучи повз ці чудові квіти, я впізнавав «свої» троянди. А з тих саджанців яблунь і груш, які ми виростили на індивідуальних ділянках, згодом забував фруктовий сад. Моя дружина, яка тривалий час працювала вчителькою математики в нашій школі, і зараз часто згадує про часто дуже ароматні та смачні фрукти з того саду, якими пригощали вчителів. І в рідній школі знову був незримо присутній Федір Степанович.

Впевнений, що не лише мені одному було приємно бачити результати своєї праці і усвідомлювати ту користь, яку ми приносили довікільлю і мешканцям села. Часто згадую індивідуальні навчальні ділянки на яких разом з однокласниками вирощував багато різних культур, роботу біологічного гуртка, завдання виробничої практики і те, як ми одержували вуглеводи із цукрових буряків. Свідомо на цьому не зупиняюся, бо про це вочевидь згадають інші учасники конференції.

Вся територія школи в той період потопала в зелені дерев, декоративних кущів, буяла запашним квітковим розмаїттям і видавалася мені оазисом краси. Звичайно, все вищесказане можна сприйняти як ностальгію. Погоджуюсь із цим припущенням, але зауважу, що туга за минулим - своєрідний бальзам для душі. Описані картини минулого і до сьогодні в найменших деталях ніби стоять переді мною, коли замружую очі. Звичайно, вчитися в компактній школі з безліччю зручностей краще, ніж ходити з корпусу в корпус і знаходитися в тісних, а взимку часто й прохолодних класах. Проте в тій школі також було і затишно, і багато доброго. Про минуле навчального закладу мають знати нинішні учні школи. Адже хто не хоче вивчати та пам'ятати історію життя своїх батьків, села, міста, країни - немає майбутнього.

Після закінчення школи я нетривалий час працював лаборантом в кабінеті біології рідної школи. Часто доводилося виконувати різні роботи у вкритій склом теплиці. Пам'ятаю догляд за чисельними декоративними і квітковими рослинами, вазонами, розсадою. А ще мене вразило, що в ті часи (1967 рік) учні вже доглядали за міцелієм шампінйонів. Федір Степанович любив запроваджувати в нашій школі щось незвичне, до певної міри

екзотичне, як ті ж шампінйони чи систему гідропоніки для вирощування різних культур на субстраті. А якщо вирощували помідори, то часто їх сорти теж були невідомі широкому загалу. Така була натура цієї людини - не зупинятися, не повторюватися, іти далі. Так було і в педагогіці, і в натуралістичній роботі.

Натураліст, закоханий в навколишній світ, він привчав дітей вивчати, любити й берегти довкілля, глибоко розуміти його неповторність і те, що жива природа вимагає постійної уваги й захисту.

Хотів би звернути увагу не ще деякі моменти з життя Федора Степановича, які вже не пов'язані зі школою, але вони надовго закарбувалися в моїй пам'яті. Я ще зі шкільних років дружу Сашком, сином Федора Степановича, а тому часто бував у нього дома. Перше, що кидалося у вічі - це теплиця, сад та старий і новий будинки на одному подвір'ї, які потопали у квітах.

Згодом я помітив, як багато й наполегливо працює Федір Степанович і вдома. Він був дуже вимогливим до себе. Цінував свій час і не тратив його на другорядні справи. Після традиційного післяобіднього відпочинку вже в робочому кабінеті мій учитель розпочинав працювати з літературою, необхідною для підготовки до проведення уроків Здавалося би, маючи такий величезний педагогічний досвід, можна було б до цього заняття відноситися й не так ретельно. Та це було не в його характері. Він усе життя займався самоосвітою. В кабінеті Федора Степановича, через засилля книгами, журналами й газетами, вільними залишалися лишень частина стола та стілець.

Звичайно, мені важко охарактеризувати всі грані характеру такої цілісної й харизматичної людини. Висвітлюю лише ті свої спогади, які залишилися зі шкільних і юнацьких років.

Так, без сумніву, це була неординарна, багатогранна й талановита особистість. Федір Степанович не прагнув будь-що стати членом КПРС, хоча це значно б підвищило його престиж. Він залишався безпартійним. Авторитету вистачало й так. Серйозно хворів, але ніколи не скаржився на недугу. Вранці регулярно займався ранковою зарядкою і велосипедними прогулянками. Бігти підтюпцем сільським дорогами, нехай навіть вдосвіта, йому, напевно, не личило. Тай хто тоді, тай нині не часто, це робить в селі. Багатьох сельчан здивувала б картина, що поважна людина бігає вулицями села.

Кожний творчий чи робочий колектив, то далеко не ідеальне товариство однокласців. А педагогічний тим більше, бо вчителі щодня працюють у виснажливих, напружених і стресових умовах. Зазвичай, між

колегами часто виникають непорозуміння, які іноді буває важко вгамувати. Кожна зі сторін конфлікту вважає, що правда на її боці. Як до такого собі третейського судді, до Федора Степановича за порадою і його авторитетною думкою щодо конфлікту зверталися колеги і він прагнув якось залагодити суперечку.

Федір Степанович старався нічим не виділятися з-поміж інших жителів Вільхівця. Він знав яке швидкоплинне життя і цінував його миттєвості. Жив так, щоб не тратити його на дрібниці чи погані звички, такі як зловживання спиртним тощо. В розвиток цієї теми переповім один епізод, пов'язаний саме з алкоголем. Якось напередодні одного з державних свят ми з Сашком збиралися до клубу на танцювальний вечір. Його мати Ганна Петрівна, як це часто бувало, частувала нас смачною домашньою випічкою. До нас підійшов Федір Степанович і поставив на стіл невеликий графин, як згодом виявилось, прекрасного домашнього вина. На німе питання сина з нагоди чого нас пригощають, батько жартівливо відповів, що задля дегустації визрілого напою, виготовленого власноруч. Він вірив в нас і заздалегідь знав, що невелика доза натурального вина нам не зашкодить. До речі, його прозорливість втілилася в життя, бо ми з Сашком не захоплювалися алкоголем в юності та залишилися такими й нині.

Вчитель допомагав старанним учням, особливо з незаможних сімей, чи то призами за досягнення в роботі гуртка, чи путівкою в піонерський табір. Не забував і тих, хто вже закінчив школу. Допомагав і словом, і ділом.

Про його захоплення фотографуванням знали майже усі жителі села. Багато світлин він дарував.

В цих спогадах, виходячи з моїх можливостей і розуміння тогочасного життя, я прагнув якомога детальніше розповісти про цю непересічну людину.

Таланти живуть серед нас. Ці особистості - скромні та працьовиті люди, які себе не захвалюють, а живуть як звичайні мешканці.

А закінчити розповідь про свого вчителя хочу відомими словами: «Велике бачиться на відстані».

**Климчук Василь Васильович,**  
*директор Хмельницького обласного  
еколого-натуралістичного центру  
учнівської молоді в 1992-2022 роках,  
випускник Вільховецької середньої  
школи 1974 року. За матеріалами  
сайту Вільховецької ЗОШ І-ІІІ  
ступенів імені Федора Степановича  
Бацури.*

## **СТАРОВИННИЙ ВІЛЬХОВЕЦЬ - ОДНЕ З НАЙДАВНІШИХ ПОСЕЛЕНЬ ХМЕЛЬНИЦЬКОЇ ОБЛАСТІ**

Вільховець (за матеріалами історико-краєзнавчої праці Євфимія Сіцінського і його сподвижників - православних священників Поділля «Приходи и церкви Подольської епархии. Труды Подольського епархиального историко-статистического комитета. Выпуск девятый» і обласної газети «Подільські вісті») - одне із найдавніших поселень Хмельницької Наддністрянщини - Новоушиччини.

У 2023 році Вільхівцю виповнюється 580 років з часу першої писемної згадки у середньовічному королівському документі про село.

Вільховець належить до стародавніх поселень Поділля, що засвідчують численні археологічні знахідки на його території, давні народні перекази, литовсько-польські архівні документи та історичні праці відомого подільського краєзнавця, професора Євфимія Сіцінського.

За народними переказами, село Вільховець колись був багатолюдним поселенням, яке оточували суцільні ліси. Під час одного з татарських нападів, поселення було знищене, а велика частина його жителів стала жертвами степовиків. На південь від села є урочище у вигляді великої улоговини, відоме в народі під назвою «Різанівка». Кажуть, що це саме те місце, де вільхівчани мали нещастя потрапити до рук татар.

Документальні історичні відомості про Вільховець відносяться до XV століття. Поселення вперше згадується під 1443 роком в дарованій грамоті короля Владислава III Христину Щуковському («з Щуковци»), із записом у 300 гривень на Бакоту з селами Борсуківцями і Вільхівцем, тобто з можливістю викупити згодом ці поселення в казну за 300 гривень.

У податковому списку 1493 року Вільховець ще згадується, але в списках 1530 і 1542 років він показаний таким, що вже запустів, причому ця пуста входила до складу Зяньковського повіту. Однак дуже швидко

поселення не тільки відродилося, але й стало самостійним приходом з окремим священиком, як це видно з люстрації 1583 року, у якій згадується про податок на «попа».

Вільховець належав тоді кільком власникам: Потоцькому, Чоланському, Сутківському і Ластовецькому. Під час люстрації 1616 року виявилось, що половиною Вільхівця володів Адріан Ячимірський, підчаший подільський, за передавальним записом Коханського, а інша половина була у володінні Криштофа і Войцеха Косаковських за передавальним записом Адама Чоланського.

У 1661 році власницею Вільхівця на правах привілейованої оренди була Зацвіліховська. У 1678 році 45 димів належало Станіславу Лянцкоронському і 15 димів Гумецькому, а в 1703 році - крайчому коронному. Весь цей час Вільховець значився в числі королівських маєтків.

У козацькому повстанні 1702 року, піднятому проти унії, взяли участь і вільховецькі селяни, але все ж у 1714 році тут уже була уніатська церква. Деяке затишшя, що потім настало, було порушене в 1733 році несподіваним нападом керівника Шаргородськими маєтками князів Любомирських, дворянина Жураковського, який пограбував вільховецьких селян, церкву і орендаря Пташинського і відібрав табун коней.

У XVIII столітті Вільховець став окремим староством, до складу якого входили також сусідні села: Ставчани, Гута Нова і Стара, Глембівка, Санатівка і Матірське. За люстрацією 1765 року, староством володів у ту пору Мартин Козебродський, який влаштував тут скляні «гути» і перший став сплавляти Дністром з Калюса плоти будівельного лісу і баржі зі склом і борошном в Аккерман.

У 1775 році Вільховецьке староство було подароване Станіславу-Щенсному Потоцькому, генералові артилерії коронної. Тарифа наступного року засвідчує існування у Вільхівці 125 димів. Незважаючи на те, що для потреб скляних, поташевих і селітряних заводів, що працювали тут, було вже винищено значну кількість навколишніх лісів, російська люстрація 1789 року засвідчила, що в околицях села їх залишалось ще досить багато.

В цей час у Вільхівці почали оселятися євреї, утворивши містечко, в якому проводилися торги і відбувалися ярмарки. Але після значної пожежі, що розорила торговців, ярмарки припинилися.

У 1807 році Потоцький поступився своїми правами привілейованої оренди генералові Держку, який користувався містечком до 1837 року. Потім Вільховець якийсь час перебував в орендному користуванні Радлінських.

У 50-х роках місцевих селян відпустили на оброк, а в 1871 році на викуп: за казною залишилися тільки навколишні ліси і водяні млини.

До 60-х років позаминулого століття неподалік села існував великий курган, який не раз піддавався розкопкам шукачів скарбів і тому був зруйнований, а пізніше й розораний.

На початку ХХ століття у містечку мешкали селяни-українці і колишні однодворці. Православних числилося 920 чоловіків і 863 жінки, католиків - 144 чоловіки і 148 жінок. Євреїв, які жили виключно у Вільхівці окремо в своєму містечку, числилося 146 чоловіків і 132 жінки.

За свідченням Юхима Сіцінського, тутешні селяни були дуже бідні і малоземельні. Окрім землеробства, головними їхніми заняттями були заробітки в Бесарабській губернії або на місцевих тютюнових плантаціях, які перебували майже виключно в єврейських руках.

У Вільхівці була дерев'яна трикупольна церква на честь Святої Великомучениці Параскеви, яка проіснувала до 1840 року, коли її і розібрали, а на місці престолу встановили кам'яний хрест. Будівництво нової кам'яної однокупольної церкви розпочалося 1840 року, а через чотири роки її освятили також на честь Св. Великомучениці Параскеви. Іконостас у ній спочатку був із старої церкви, однарусний, але у 1863 році на кошти прихожан і священника Адріана Беднарівського замінений новим однарусним, який обійшовся у 1500 рублів.

У 1889 році в пам'ять про порятунок царської сім'ї при аварії потягу в 1888 року для церкви на Афоні була придбана ікона Іверської Божої Матері, на поклоніння до якої щорічно приходило чимало богомольців. А в 1890 році з нагоди 900-річчя хрещення Русі у Вільхівці збудували Володимирську каплицю. «Кам'яну, красивої архітектури», - як написав свого часу про неї Юхим Сіцінський.

У Вільхівці з 1881 року почало діяти однокласне міністерське народне училище, а з 1897 року - церковна школа грамоти для дівчаток.

Більш змістовно й детально про історію Вільхівця та освіти в селі у дореволюційний, радянський і пострадянський періоди оповідає Офіційний сайт Вільховецької загальноосвітньої школи I-III ступенів імені Федора Степановича Бацури (див.: <http://vilhovets-school.edukit.km.ua/>).

**Шевченко Ігор Іванович,**  
*директор Вільховецької ЗОШ I-III  
ступенів імені Федора Степановича  
Бацури. За матеріалами сайту  
Вільховецької ЗОШ I-III ступенів  
імені Федора Степановича Бацури.*

**ВІЛЬХОВЕЦЬКА ЗАГАЛЬНООСВІТНЯ ШКОЛА I-III СТУПЕНІВ  
ІМЕНІ ПЕДАГОГА-НАТУРАЛІСТА Ф.С.БАЦУРИ: 142 РОКИ  
НАВЧАННЯ І ВИХОВАННЯ ПІДРОСТАЮЧИХ ПОКОЛІНЬ  
НА ШЛЯХАХ РЕФОРМУВАННЯ НАЦІОНАЛЬНОЇ ОСВІТИ  
ТА СУЧАСНІ РЕАЛІЇ ШКОЛИ І ЇЇ ПОСТУПУ В МАЙБУТНЄ**

Цьогоріч виповнюється 142 роки з того часу, як у старовинному наддністрянському селі Вільховець, одному із найдавніших поселень Поділля, у 1881 році був заснований державний заклад освіти - однокласне початкове народне училище, яке відомчо належало до Міністерства народної освіти Російської імперії. Навчання учнів цього народного училища тривало 4 роки, а клас ділився на 4 групи. Четверта (випускна) група складала екзамени. Писати і читати учнів навчав лише один вчитель.

До цього окремих вільховецьких дітей навчав сільський дяк у власній хаті. Про те, як і в яких умовах та чого саме вони навчалися, ми вже можемо лише тільки здогадуватися.

Однак, нині без підтверджуючих документів з польських архівів важко повірити в те, що до завоювання Російською імперією території Поділля та закріпачення місцевого населення і царських заборон на українську мову, у Вільхівці не було організовано освіти для дітей і тут постійно панувала неписьменність та морок безграмотності. Адже село Вільховець, перша писемна згадка про яке датується 1443 роком, впродовж віків мало свою церкву і населяли його ще з князівських часів багато корінних жителів - русів, русинів, а в період перебування села у складі Великого Князівства Литовського й Речі Посполитої в сільській громаді з'явилося багато жителів польського та єврейського походження, які тут надійно й навіки вкорінилися, не бідували та мали тісні стосунки з історичною батьківщиною і не могли не дбати про навчання власних дітей та отримання ними європейської освіти.

Сьогодні вже не секрет, що багато українських імен зустрічаються дослідникам у списках студентів університетів середньовічної Європи.

А той факт, що на середину XVII ст. нижча (парафіяльна) освіта була загальною в Україні, засвідчив ще Павло Алепський в 1654 році, ствердивши

те, що серед українців держави [Богдана Хмельницького](#) «всі або майже всі вміють читати і знають порядок молитов і співів, навіть більшість їхніх жінок і дочок». У ці ж роки у вільховецькому гарнізоні полку Євстафія (Остапа) Гоголя, на сторожі кордонів української козацької держави, стояла козацька сотня на чолі з отаманом Гречкою, який був родом із сусіднього Калюса, що свідчить не лише про чисельність жителів, а ще й важливе значення села.

Саме ж село, селян якого оминуло кріпацтво, економічно розвивалося, зростало територіально, а з плином часу стало ярмарковим та багатолюдним.

В 1897 році, окрім діючого міністерського однокласного початкового народного училища, у Вільхівці відкрилася ще й церковна школа грамоти для дівчаток, де їх навчання письму, читанню, рахуванню, церковному співу й домоводству тривало 3 роки, а основним спрямуванням навчального процесу було вивчення православної релігії.

Тоді ж відкрили церковні школи грамоти й у сусідніх селах - Глимбівці, Новій Гуті, Ставчанах, Рудківцях.

В 1904-1906 рр. за кошти вільховецьких селян і земства збудовано нове приміщення школи з двома класними кімнатами та квартирою для вчителя. Так у 1907 році у Вільхівці з'явилась своя церковно-парафіяльна школа.

В цей же період земством було збудовано приміщення ще й для Вільховецької земської початкової народної школи або просто - народна школа. Незважаючи на те, що Вільховець - велике й багатолюдне село, до 1917 року в цій школі навчалось лише близько 60 учнів. Учителями працювали Н.Пінчук, В.Назаров, М.Ткаченко. Розмаїття типів навчальних закладів і їх підпорядкування було характерне для дореволюційної Росії.

Після революційних подій і громадянської війни, затіяної російськими більшовиками й монархістами, кривавого «червоного терору», мародерських продрозверсток, «експропріації експропріаторів» та розорення місцевих жителів, голодовок і збройного утвердження влади більшовицьких Рад, у селі спочатку відкрили початкову чотирикласну трудову школу, в якій навчалось від 30 до 100 школярів, а в 1923 році - семирічну трудову школу, призначену для навчання 200-250 учнів.

Зважаючи на те, що до 1922 року у Вільхівці й навколишніх селах писати вміло лише 15% дорослого населення, вчителі школи приділили значну увагу ліквідації неписьменності і малописьменності серед місцевих жителів.

Тих селян, які старанно й успішно навчалися та закінчували лікнеп, нагороджували за це грамотами.

В організації лікнепу для дорослих і сільської молоді, навчально-виховної роботи і охопленні навчанням у школі усіх місцевих дітей активну



участь брали Г. Войтенко, Ф. Прус, К. Висоцький, П. Дендюк та інші жителі Вільхівця, які працювали у волосних і сільських виконкомах та комітеті незаможних селян. Добру славу по собі залишили освітяни: Н.Ф. Ляшевська й В.М. Ляшевський, Н.В. Корпінський, А.В. Кузнецов, Д.І. Кривченко, О.Д. Цукрій.

З року в рік у школі зростала кількість учнів, що вимагало розширення площі класних кімнат. Місцеві більшовики вирішили це по-своєму - нахабно революційно й безапеляційно: конфіскували і використали під навчальні приміщення церковні будинки священика й дяка («Попів двір» та «Дякова хата») і добротні хати хазяйновитих жителів села, облудно звинувачених у заможності та глитайстві і «розкуркулених» більшовицькою владою.

Ці будинки прослужили для школи як навчальні приміщення ряд десятиліть, а окремі з них використовуються за призначенням ще й сьогодні.



Зросла також кількість учителів: якщо в 1923 році у школі було 8 вчителів, то в 1933 році їх уже стало 11. Назріла вже й потреба у відкритті на її базі 8-10 класів для надання місцевим учням середньої освіти.

В 1934 році у Вільхівці на базі школи-семирічки відкрили десятирічну середню школу. Кількість її учнів зросла з 309 до 408, а вчителів - з 21 до 25.

В 1936 році в селі було організовано школу для дорослих, яка існувала тут до 1941 року. В ній навчалися 25 учнів віком від 16 до 20 років.

В 1937 році у Вільховецькій середній школі відбувся перший випуск десятикласників. Атестати про середню освіту здобули 32 випускники з Вільхівця й сусідніх Ставчан, Куражина, Глимбівки, Слобідки, Кучі, Маціорська, Старої Гути й Нової Гути.

Напередодні Другої світової війни (1939-1945 рр.) школа вже мала власну матеріально-технічну базу. Для навчання учнів були бібліотека, струнний інструмент, піаніно і багато різноманітного унаочнення.

Розвивалося підсобне господарство, посаджено фруктовий сад, розведено пасіку. Для продажу книг відкрили книжковий магазин.

Однак, під час окупації німецькі нацисти школу закрили, а її бібліотеку й матеріально-технічну базу було знищено.

Після звільнення села від німецько-фашистських окупантів у квітні 1944 року, Вільховецька школа знову запрацювала. Керівництво сільської ради і вчителі провели роз'яснювально-масову роботу серед місцевого населення щодо необхідності обов'язкового навчання дітей та підлітків, внаслідок чого навчанням охопили 360 учнів.

Зріс чисельно й учительський колектив, але вчителів з вищою освітою не вистачало, адже багато з тих, хто працював тут до війни, загинули на фронті або виїхали звідси у пошуках кращої долі. Однак, дирекція, педколектив і громада села з проблемою педагогічних кадрів справилися.

У післявоєнні роки заклад освіти уже працював як загальноосвітня середня трудова політехнічна школа з виробничим навчанням (з 1991 року - ЗОШ I-III ступенів).

За 1945-1970 рр. кількість учнів зросла до 540, а вчителів - до 43.

Зважаючи на незручності навчання учнів у старих хатах, розкиданих по селу, місцевий колгосп-мільйонер ім. С.М. Кірова за кілька років, поряд з церквою на території занедбаного військового кладовища кінця XVII ст., збудував і в 1970 році урочисто відкрив нову двоповерхову школу з приміщеннями, розрахованими проектом для школи-восьмирічки лише на 360 учнів. Але цієї новобудови для 540 учнів, які в той час навчалися у школі, теж було недостатньо. Проблему шкільних приміщень було вирішено частково і навчання дітей продовжувалося у тих самих будинках, що були розташовані ближче за інших до новозбудованого корпусу. Попів двір, зведений за рахунок громади парафіян для проживання священика, знову використовували під класні кімнати.

З початком 90-х років і розпадом Радянського Союзу у школі закрили групу продовженого дня та пришкільний інтернат. Перейменований колгосп у КСП «Мрія» ще встиг в 1990 році відремонтувати у школі їдальню, в 1992 році - добудував до центрального корпусу спортзал, а сам, згодом, заплутався у банківських кредитах, боргах і безвиході, занепав та й розпався.

В 1995 році у школі вчилися 269 учнів, а вчили їх 28 вчителів.

В нинішньому 2022-2023 навчальному році в 11-ти класах Вільховецької ЗОШ навчаються лише 115 учнів, а освітній процес забезпечують 18 вчителів, які продовжують щодня сумлінно й результативно працювати, з оптимізмом дивляться на реалії сьогодення і сподіваються на краще (детальніше див. на сайті школи: <http://vilhovets-school.edukit.km.ua/> ).

Керівниками закладу працювали: Семенаш Федір Трохимович (до 1939 року), Вапняр Олександр Михайлович (1939-1945 рр.), Тернавський Григорій Михайлович (1945-1947 рр.), Сусяк Дмитро Данилович (1947-1954 рр.), Яремчук Павло Якимович (1954-1966 рр.), Грицюк Іван Микитович (1966-1970 рр.), Кукурак Микола Іванович (1970-1995 рр.).

З 1995 р. до нинішнього часу заклад очолює Шевченко Ігор Іванович.

Славилася повоєнна школа своїми творчими педагогами й учнями. Серед них було багато непересічних, яскравих і талановитих особистостей, які своєю наполегливою і самовідданою працею вписали золоті сторінки в її історію. Колектив учителів сформувався з досвідчених професіоналів в т.ч: Мамаєвський В. В., Крайнік І. П., Конькова О. В., Понуркевич Г. Ф., Атаманюк О.І., Драгомерецька А. І., Кошовська М. К., Косець Н. Г., Бацура Н. М., Сожанська Н. А., Гавришенко Д. М., Понуркевич Л. О., Яремчук Л. Д., Фоміна Р. Ф., Дендюк М.К., Глуха В. П., Гончаренко В.І., Зелененька О. П., Дубіневич В.О., Дудко А.Д., а також подружжя Тоцьких, Паустовських, Вапнярів, Романюків, Тернавських, Громницьких, Комарницьких, Кукураків, Тодосійчуків, Олембовських, Кошовських, Білунів.

В 1947-1975 рр. у школі працював відомий педагог-натураліст Ф.С. Бацура, вчитель біології, педагог-новатор, ентузіаст і лідер юннатівського руху в Україні й Радянському Союзі, Заслужений вчитель школи Української РСР, кавалер ордена Леніна, трьох золотих медалей Всесоюзної ВДНГ, освітянської медалі ім. А.С. Макаренка й інших медалей, автор ряду публікацій і видань навчально-методичного та науково-педагогічного змісту, які й досі є у користуванні українських вчителів.

Федір Степанович створив власну високоефективну модель викладання біології в сільській середній школі, у якій раціонально поєднав навчання на уроках, дитяче дослідництво й експериментування, сільськогосподарську працю і трудове виховання та профорієнтацію школярів, що було в той час дуже актуальним для успішної роботи Вільховецької середньої загальноосвітньої трудової політехнічної школи з виробничим навчанням.

Його обрали науковим кореспондентом Науково-дослідного інституту педагогіки УРСР (вересень 1959 р.), обирали й делегатом Всеукраїнського та Всесоюзного з'їздів учителів і ряду республіканських юннатівських зльотів.

Більш детально про Ф.С. Бацуру можна дізнатися на сайті Національного ЕНЦУМ МОН України за посиланням: [https://nenc.gov.ua/wp-content/uploads/2020/01/%D0%A3\\_%D0%B2%D0%B8%D1%82%D0%BE%D0%BA%D1%96%D0%B2.pdf](https://nenc.gov.ua/wp-content/uploads/2020/01/%D0%A3_%D0%B2%D0%B8%D1%82%D0%BE%D0%BA%D1%96%D0%B2.pdf).

З 01 вересня 2013 року Вільховецька загальноосвітня школа І-ІІІ ступенів носить ім'я педагога-натураліста Федора Степановича Бацури.

Серед учнів та випускників школи - низка відомих науковців:

- Микола Пилипович Балуховський (10.05.1899 - 06.01.1977 рр.), доктор геолого-мінералогічних наук, першовідкривач Шебелинського газового родовища на Харківщині, лауреат Ленінської (1959 р.) та болгарської Димитровської (1964 р.) премій;

- Владлен Миколайович Тоцький (14.12.1936 р.н.), доктор біологічних наук, професор, відомий український вчений в галузі генетики, молекулярної біології, біохімії, Заслужений діяч науки і техніки України;

- Франц Броніславович Ліпінський (21.01.1935 - 23.08.2010 рр.), кандидат сільськогосподарських наук, завідувач відділу Всесоюзного НДІ селекції і насінництва овочевих культур;

- Олександр Федорович Бацура (25.01.1950 р.н.), кандидат біологічних наук, старший науковий співробітник Всесоюзного НДІ жирів, автор наукових розробок в галузі вітамінології, харчових технологій та сільського господарства, літератор;

- Олександр Йосифович Янцаловський (30.09.1953 р.н.), кандидат медичних наук, старший викладач кафедри психології та педагогіки Хмельницького національного університету, лікар-уролог поліклініки №4 м. Хмельницького, літератор, автор пісенно-поетичної збірки «Все починається з любові» та документальної повісті «За межею можливого», дійсний член Міжнародної академії інформатизації. Заслужений діяч естрадного мистецтва України, Заслужений винахідник України.

- Віктор Станіславович Радомський (19.03.1960 р.н.), кандидат економічних наук, викладав у Подільській державній аграрно-технічній академії та Хмельницькому національному університеті за сумісництвом, директор КП «Учебний центр житлово-комунального господарства» Хмельницької обласної ради.

Плеяда випускників школи здобула в місті Хмельницькому вищу інженерну освіту завдячуючи патронату односельчанина Віктора Антоновича Венгржановського (18.04.1942 р.н.), кандидата хімічних наук, професора, декана інженерно-економічного (1976-2003 рр.), завідувача кафедри хімії (1980-1989 рр.), декана технологічного факультету (1989-2003) Хмельницького національного університету (колишній ХТПО та ТУП), Заслуженого викладача університету, Відмінника народної освіти УРСР та Відмінника освіти України.

В числі випускників школи є відомі на Поділлі та в Україні освітяни:

- Іван Семенович Кордонський (01.04.1922 - 02.10.2004 рр.), Відмінник народної освіти УРСР (1960 р.), Відмінник освіти СРСР (1972 р.), працював завідувачим Новоушицького райвно (1957-1982 рр.) За час його керівництва у

районі побудовано 27 загальноосвітніх шкіл. Учасник бойових дій II світової війни. Нагороджений бойовими орденами та медалями (1941-1945 рр.), медаллю «За доблесну працю» (1970 р.), орденом «Знак Пошани» (1981 р.);

- Анатолій Степанович Власов (25.05.1948 р.н.), Заслужений працівник фізичної культури України (2020 р.), засновник і багаторічний незмінний керівник борцівського клубу для місцевих учнів «Прометей» - Вільховецької філії Новоушицької ДЮСШ, вихованці якого здобули ряд яскравих перемог у змаганнях з вільної боротьби на національній і світовій спортивних аренах;

- Володимир Іванович Войтенко (14.10.1949 - 18.12.2021 рр.), Заслужений працівник освіти України (2002 р.). Завідувач Новоушицьким райвно (1982-1985 рр.). З 1985 по 2005 рр. очолював освітянську галузь Хмельниччини, спочатку - як перший заступник завідувача облвно, а з 1993 р. - начальник управління освіти і науки Хмельницької ОДА, ректор Хмельницького обласного інституту післядипломної педагогічної освіти з 2005 по 2011 рр.;

- Василь Васильович Климчук (02.09.1957 р.н.), Відмінник освіти України (1991, 2004 рр.), нагороджений Почесною грамотою Кабінету Міністрів України (2006 р.) та рядом інших відзнак. Створюючи творчі групи з педагогів-новаторів, науковців, журналістів, юристів і краєзнавців, реалізував з Національною АПН України 4 спільних науково-освітніх проекти, відзначені 5 золотими та 4 срібними медалями міжнародних освітянських виставок. Організував книготворення цими творчими групами і безоплатну передачу в заклади освіти області понад 30 навчальних видань природничо-краєзнавчого змісту (заг. тираж 50 тисяч екземплярів) та створив першу в Україні електронну бібліотеку. Продовжуючи справу життя свого Учителя Ф.С.Бацури, три десятиліття поспіль очолював юннатівську роботу в області та Хмельницький ОЕНЦУМ, який Міністерство освіти і науки зарахувало до флагманів освіти і науки держави та визнало лідером позашкільної освіти України.

Ціла когорта випускників, які були кращими учнями школи, в різний час здобула педагогічну освіту і органічно влилася у вчительський колектив. Серед них: Власова В.П., Власов А.С., Дробик Є.М., Чичановський О.Г., Кузнєцова Л.М., Кошовська Г.Г., Удра Л.Л., Войтенко Г.Ф., Демчук В.Т., Шевчук (Балинець) О.А., Шевченко Г.А., Григорчук (Смаровоз) О.В., Грохольська Л.Г., Галаш Л.П., Дуб Н.І., Дубіневич О.В. та ін. Своєю сумлінною працею вони примножують здобутки попередніх поколінь колег.

Дирекція і педагогічний колектив Вільховецької ЗОШ особливу увагу приділяли у попередні роки й приділяють нині збереженню та розвитку навчальної матеріально-технічної бази, яка включає учнівську навчально-

дослідну земельну ділянку (всього - 2,62 га, в т.ч. дослідні ділянки - 0,30 га, плодовий сад - 0,36 га, шкільний дендропарк, майданчики, будинки й подвір'я - 1,96 га), навчальні кабінети для кожного предмету, класи з комп'ютерним обладнанням, спортивний і актовий зали, їдальню, буфет. Ведеться й наполеглива робота з відновлення історико-краєзнавчого музею колишнього козацького Вільхівця (XVII ст.), нищівно й нахабно розореного різноманітними приїжджими посадовцями - «фахівцями і знавцями» ще в радянський час заради поповнення його фінними експонатами експозицій музеїв обласного центру, Києва, Ленінграду й Москви.

Нині школа має 23 комп'ютери з телекомунікаційною мережею WI-FI і комплектом обладнання для доставки в усі шкільні приміщення високошвидкісного широкосмугового Інтернету Starlink (проект американської компанії SpaceX) та відповідного забезпечення навчальних потреб усіх учасників освітнього процесу, а для підвозу учнів з навколишніх сіл - шкільний автобус.

Працюючи за моделлю громадсько-активної школи, її педколектив бере активну участь у різноманітних освітянських і громадських заходах. Тут часто проводяться науково-практичні семінари й конференції, круглі столи, ділові ігри, панорами та аукціони педагогічних ідей, а вчителі - неодноразові учасники районних і обласних виставок педагогічних ідей.

В 2009 році Вільховецька ЗОШ отримала від Українського фонду соціальних інвестицій грант «Успішна громада», в 2011 році - стала переможцем Всеукраїнського громадського огляду-конкурсу стану умов і охорони праці в установах, закладах, підприємствах та організаціях Міністерства освіти і науки, молоді та спорту України, а в 2012 році - посіла III місце в обласному конкурсі на кращу модель школи сільської місцевості.

Історія школи цікава, багатогранна, насичена подіями, фактами, проведенням різноманітних заходів і досягненнями її учнів.

Освітній процес сьогодні проводиться у приміщенні введеному в експлуатацію в 1970 році. У 1990 році відремонтовано їдальню. У 1992 році добудовано до центрального корпусу спортивний зал. З 2002 по 2005 роки школа співпрацювала з Українським фондом Соціальних Інвестицій. Результат - встановлення нової системи опалення «Електропик», реконструкція спортивного залу, закупівля меблів, аудіо та відеоапаратури.

У 2009 році школа отримала грант УФСІ «Успішна громада». У 2012 році посіла III місце в обласному конкурсі як краща модель школи у сільській місцевості.

В 2011 році на базі школи проведено засідання обласного клубу директорів шкіл «Співробітництво».

У 2004, 2007 та 2011 роках школа отримала комплекти комп'ютерних класів. В 2020 році - 10 ноутбуків у кабінет фізики.

У 2004 навчальний заклад отримав шкільний автобус для підвезення учнів з навколишніх сіл.

У 2017 році дах школи перекрили металочерепицею.

У 2019 році відкрито філію спортивної школи (ДЮСШ).

2020 року встановлено нову систему опалення на твердопаливних котлах. Це умови забезпечення для роботи вчителів та навчання учнів.

Місцева влада, дирекція і батьки подбали про покращення учням та педагогам побутових умов у школі - придбані комплекти сучасних парт, встановлено металопластикові вікна й двері в класних кімнатах, облицьовано керамічною плиткою коридор першого поверху, модернізовано опалювальну систему, освітлення зроблене енергоекономним, обладнано внутрішній туалет, замінено шиферне покриття даху на металочерепицю, покращено благоустрій пришкільної території.

У школі діє учнівський парламент (випускає щомісячну газету «Погляд») і загін волонтерів «Милосердя». Серед вільховецьких учнів - ціла когорта активних учасників та переможців районних і обласних олімпіад та конкурсів-захистів МАН України.

В спортивному клубі вільної боротьби «Прометей», що розмістився у якісно відремонтованому ошатному будинку «Попів двір» на шкільній території, для місцевих учнів забезпечена можливість навчатися секретів боротьби під керівництвом ушавленого тренера А.С. Власова, змагатися і здобувати спортивні перемоги та досягати омріяних висот у спорті.

Продовжуючи традиції юннатівського руху, започатковані в школі Ф.С.Бацурою, вільховецькі школярі протягом останніх чотирьох років представляли юних аграріїв Хмельниччини на Всеукраїнських зльотах учнівських виробничих бригад та трудових аграрних об'єднань загальноосвітніх і позашкільних навчальних закладів на Запоріжжі (2017 р.), Тернопіллі (2018 р.), Львівщині (2019 р.) і були їх активними учасниками, лауреатами й переможцями, а в 2020 році, виконуючи карантинні обмеження, презентували на Зльоті столичному журі свої аграрні напрацювання в режимі он-лайн і їх команда здобула III місце в конкурсі-захисті науково-дослідницьких робіт у секції «Садівництво».

У 2021 та 2022 роках наші учні Шевчук Катерина (11 клас), Григораш Максим та Ковальчук Михайло (9 клас) брали участь у фінальному етапі Всеукраїнського конкурсу «Україна - сад», презентуючи свої дослідницькі роботи «Роль підрізки дерев на якість і кількість урожаю» та «Вибір і

щеплення кращого сорту яблук для шкільного саду» у режимі он-лайн, за підсумками яких також здобули ІІІ призове місце.

За вагомий внесок педагогічного колективу у розвиток національної освіти, навчання і виховання підростаючого покоління Вільховецьку ЗОШ І-ІІІ ступенів імені педагога-натураліста Федора Степановича Бацури в минулі роки відзначено рядом відзнак місцевого, обласного й національного рівнів:

- Подяка Новоушицької районної ради та районної державної адміністрації (2011 р.);

- Почесна грамота Міністерства освіти і науки, молоді та спорту України та ЦК профспілки працівників освіти і науки України (2012 р.);

- Грамота Департаменту освіти і науки, молоді та спорту Хмельницької обласної державної адміністрації (2013 р.);

- Грамота Хмельницької обласної ради (2013 р.);

- Грамота Національного еколого-натуралістичного центру учнівської молоді Міністерства освіти і науки України (2015 р.);

- Грамота Інституту проблем виховання Національної академії педагогічних наук України та Національного еколого-натуралістичного центру учнівської молоді Міністерства освіти і науки України (2020 р.);

- Грамота Хмельницької обласної ради (2021 р.);

- Грамота Хмельницького обласного інституту післядипломної педагогічної освіти (2021 р.).

Протягом 142-х років вчителі Вільховецької ЗОШ І-ІІІ ступенів імені педагога-натураліста Федора Степановича Бацури успішно навчали й виховували підростаючі покоління школярів Наддністрянщини, виростили для суспільства тисячі освічених та працьовитих громадян, котрі залишили свої сліди в історії Вільхівця, своїх рідних сіл і рідного подільського краю.

Сьогодні колектив школи, пам'ятаючи її славне 140-річне минуле і зберігаючи традиції, успадковані від попередніх поколінь, продовжує й надалі утримувати лідируючі позиції в ряді напрямків освітньої діяльності та юннатівської роботи школярів у регіоні і щиро сподівається на те, що все ж таки настануть для освіти й села кращі часи миру, праці й процвітання.



## **РЕКОМЕНДАЦІЇ КОНФЕРЕНЦІЇ**

1. Поширювати досвід педагога-новатора Федора Степановича Бацури з урахуванням нових підходів до викладання основ наук та використання інформаційно-комунікаційних технологій у сучасній українській школі.

### **Вільховецькій ЗОШ І-ІІІ ступенів імені Ф.С.Бацури:**

2. З метою акумуляції та подальшої популяризації педагогічної спадщини Ф.С.Бацури, історії розвитку освіти в рідному краї ініціювати створення музею освіти та галереї відомих активних педагогів і випускників школи.

3. Організувати в закладі роботу щодо розгортання бази практики для студентів-біологів і екологів в рамках співпраці з кафедрою екології та біологічної освіти Хмельницького національного університету і кафедрою біології та методики її викладання Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка.

4. Створити на сайті закладу електронний ресурс оцифрованих матеріалів педагогічної спадщини педагога-новатора біологічної освіти учнів та юннатівської роботи з дітьми шкільного віку і учнівською молоддю Ф.С.Бацури.